जन्म	: १०७२ फाल्गुण कृष्ण दशमी ।
थायबाय्	: यशोधर महाविहार ।
	बुबाहाः तःजः, धपगाः ।
	फोन : ५३४६६७ ।
शिक्षा	: वाणिज्यय् स्नातक ।
अबु	: वज्रराज वज्राचार्य ।
मां	: मोतिमाया वज्राचार्य ।
सदस्य सचिव	: लोटस रिसर्च सेन्टर, यल ।
	: बुद्ध जयन्ती कोष समिति, यल ।
सल्लाहकार	: यशोधर महाविहार सुधार समिति, यल ।
	: विश्वशान्ति पुस्तकालय, यल ।
	: वज्राचार्य पूजाविधि अध्ययन समिति, यल ।
	: बौद्ध न्ह्यसः लिसः कासा मूल समिति, यल ।
सदस्य	: प्रतिभा समाज, यल ।
	: नेपाल बौद्ध संस्कृत अध्ययन केन्द्र, यल । आदि ।
अभिनन्दन/ सम्मानपत्र	: बु. सं. २५३७ स 'यशोधर महाविहार संघ : छगू अध्ययन' सफू च्वयाबिज्याःगु सन्दर्भय् श्री ५ युवराजाधिराज दीपेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव सरकारया करकमलं बुद्ध जयन्ती समारोह समिति, बुबाहाः पाखें ।
	: बु. सं. २५४१ स 'बौद्ध न्ह्यसः लिसः कासा रजत जयन्ती समारोह समिति, युवा पुस्तकालय, हःखा पाखें ।
	: बु. सं. २५४२ स बौद्ध न्ह्यसः लिसः कासा मूल समिति, यल पाखें ।
	: बु. सं. २५४२ स 'मयूरवर्ण महाविहार छगू अध्ययन' सफूया निक्वःगु संस्करणया सम्पादन याना बिज्याःगु सन्दर्भय् बुद्ध जयन्ती समारोह समिति, भिन्छेबाहाः, यल पाखें ।
	: बु. सं. २५४२ स विश्वशान्ति पुस्तकालय, यल पाखें ।
	: ने. सं. १११९ स दीपावती पुस्तकालय, यल पाखें ।

हेराकाजी वज्राचार्य

प्रकाशित सफू :

१. यशोधर महाविहार संघ : छगू अध्ययन ।
२. नेवाः बौद्ध परम्पराया पूजाक्रियाय् छ्यलानालाः वयाच्वंगु हलंज्वलं ।
३. बौद्ध न्ह्यसः लिसः ।
४. युवक बौद्ध मण्डल, नेपालया गतिविधि व बौद्ध न्ह्यसः लिसः (हेरारत्न शाक्यनाप सम्पादन) ।
५. सम्वरोदय दशमी (दिशी) पूजाविधि पुस्तकम् (सम्पादन) ।
६. त्रि-समाधि पूजाविधि पुस्तकम् (सम्पादन) ।
७. गुरुमण्डलार्चन पूजाविधि पुस्तकम् (सम्पादन) ।
८. गुइतःया बहि विहार संघ : छगू अध्ययन ।
९. यलया बौद्ध विहार - संक्षिप्त परिचय ।

नापं थी थी पत्रपत्रिकाय् लेख रचना ।

यलया बौद्ध विहार

यलया बौद्ध विहार

Lalitpur Bauddha Vihãra

संक्षिप्त परिचय

अन्वेषक

हेराकाजी वज्राचार्य

बौद्ध विहार संघ, ललितपुर : रजत जयन्तीया लसताय् पिथना

यलया बौद्ध विहार

संक्षिप्त परिचय

अन्वेषक

हेराकाजी वज्राचार्य

वरिष्ठ सल्लाहकार

आजु सूर्यमान वज्राचार्य

पं. हेमराज शाक्य

प्रा. आशाराम शाक्य

डा. भद्ररत्न वज्राचार्य

सहयोगी

बाबुराजा वज्राचार्य

प्रज्ञारत्न शाक्य

प्रकाशक

बौद्ध विहार संघ, ललितपुर

अक्षयेश्वर महाविहार, पुल्चोक - ३, नेपाल

नेसं. ११२१ विसं २०५७

प्रकाशक :
बौद्ध विहार संघ, ललितपुर
अक्षयेश्वर महाविहार, पुल्चोक – ३, नेपाल

प्रथम संस्करण : १००० गू ।

न्हापां पिथना साल – बु.सं. : २५४४
ने.सं. : ११२१
बि.सं. : २०५७ कार्तिक ३०
ई.सं. : २०००

लसता : बौद्ध विहार संघ, ललितपुर : रजत जयन्तीया लसताय् ।

मूल्य : रू. १५०/-

सम्पूर्ण भित्रि चित्र सौजन्य : लोटस रिसर्च सेन्टर, महापाल, ललितपुर ।

कम्प्यूटर एवं लेजर प्रिन्ट (सहयोगी):
गुडविल डेस्कटप पब्लिकेशन : गाबहाल, ललितपुर ।
☎ ५४४२३८

कम्प्यूटर एवं मुद्रण :
बागमती छापाखाना, गाबहाल, यल ।
☎ ५३३८४७

धलः पौ

पौ ल्याः

विषय–वस्तु

विषय–वस्तु		पौ ल्याः

विषय–वस्तु		पौ ल्याः

किपा धलः पौ

विषय–वस्तु		पौ ल्याः
२४)	ललितवर्ण महाविहार, कोन्तिबही	११८
२५)	यम्पि महाविहार, ईबही	१२०
२६)	सप्तपुर महाविहार, चिकंबही	१२४
२७)	गुस्तल महाविहार, मूल गुइतःबही	१३१
२८)	प्रथमश्री महाविहार, तःधंगु गुइतःबही	१३३
२९)	वसुच्चशील महाविहार, चीधंगु गुइतःबही	१३५
३०)	इतिराज महाविहार, इलाय्‌बही	१३७
३१)	जशश्री महाविहार, उबाःबही	१३८
३२)	स्थविरपात्र महाविहार, थपाःबही	१४०
३३)	जेष्ठवर्ण महाविहार, ज्याबाःबही	१४१
३४)	राजश्री महाविहार, ईबाःबही	१४३
३५)	लोकाकीर्ति महाविहार, किनुबही	१४७
३६)	सुरश्चन्द्र महाविहार, न्हाय्‌कंबही	१४९
३७)	मणिमण्डप महाविहार, धौगाःबही	१५२
३८)	लयन्‌चैत्यविम्व महाविहार, हेनुबाहाः	१५७
३९)	योकुलि महाविहार, योकुबाहाः	१५९
४०)	चक्रवर्ति महाविहार, ख्वाखः नःबाहाः	१६१
४१)	गवर्मपिन्थ महाविहार, मूबाहाः	१६३
४२)	श्रीवत्स महाविहार, अथःबाहाः	१६६
४३)	सुवर्ण विहार, इखाछेँ बाहाः	१६८
४४)	चैत्यवर्ण विहार, मिच्छुबाहाः	१७०
४५)	द्वारिका विहार, द्वारिकाबाहाः	१७२

झीगु बौद्ध सम्पदा

बौद्ध विहार संघ, ललितपुरया रजत जयन्ती समारोहया उपलक्षय् जुइत्यंगु प्रस्तुत पुस्तकया विषययात कयाः छुं खँ थन प्रस्तुत यानाच्वना ।

झीगु नेपाःया नेवाः बौद्ध संस्कार संस्कृति कथं जीवनयापन यानावइच्वंपिं गुलि नं शाक्य भिक्षु, ब्रम्हचर्य भिक्षु, श्रामणेरक चैलक व बुद्धाचार्य,वज्राचार्यपिं दैच्वंगु खः, इमिसं हनावयाच्वंगु परम्परागत जीवन पद्धतिया विषययात कयाः अध्ययन अनुसन्धान यानाः स्वतधाःसा उकी मुख्य रुपं स्वंगू प्रकारं विषय विभाजन जुयाच्वंगु खंकेफू, सिइके फू । व छु छु धाःसा -

(क) न्हापां विहारय् जुइगु कार्यक्रमया धलः थथे खः -

१) सुप्रभात्याय् नित्यपूजा ।
२) नामसंगीति गुथि ।
३) तुतः गुथि ।
४) भजन गुथि ।
५) बुसाधं गुथि ।
६) बहीद्यः ब्वयेगु ।
७) यमाःद्यः ब्वयेगु ।
८) आलमता च्याकेगु ।
९) गातिला धलं दनेगु ।
१०) हलिमलि ब्वयेगु ।
११) पाठ ग्वय्गु ।
१२) गुंला सेवा हनेगु ।
१३) गुंला पारू धुंकेगु ।
१४) सं देपूजा हनेगु ।
१५) वन्दे छुइगु ।
१६) पञ्चथः लुइगु ।
१७) नायः लुइगु ।
१८) थपाः त्वयेगु ।
१९) आचाः लुयेगु ।
२०) स्येंल्हवं: ज्या यायेगु ।
२१) लँ ज्या यायेगु ।
२२) दशमीपूजा यायेगु ।
२३) चन्हेपूजा यायेगु ।
२४) अमाइपूजा यायेगु ।
२५) दिशीपूजा यायेगु ।
२६) तिसा सिलेज्या याइगु ।
२७) बुँ लँस्वः वनेगु ।
२८) जीगः बियेगु ।
२९) यःसिं थनेगु ।
३०) हाथु हायेकेगु ।
३१) मुखष्टी धलं दनेगु ।
३२) चौ छ्वयेगु ।

३३) ससुपूजा न्यायेकेगु ।
३४) संभ्वय् न्यायेकेगु ।
३५) दानदत्त गुथि हनेगु ।
३६) पाँथि गुथि हनेगु ।
३७) सनागु हनेगु ।
३८) बिचाःगु हनेगु ।
३९) घाँय् पुइकेगु ।
४०) सख्वापा पायेगु ।
४१) तुं इयेगु ।
४२) लः पुँइ छायेगु ।
४३) दौपूजा हनेगु ।
४४) जाकिदाज्या हनेगु ।
४५) भण्डार क्यनेगु ।
४६) ल्याचा स्वयेगु ।

(ख) **निगूगु तँजिया ज्याज्वः –**

१) गर्भ उत्पत्ति ।
२) रजःस्वला क्रिया ।
३) षष्ठमास क्रिया ।
४) सिमन्तोपनयन ।
५) सिथार पूजा ।
६) षष्ठि जागरण ।
७) नामकरण ।
८) अन्नप्राशन ।
९) कण्डशोधन ।
१०) उपासना ।
११) विद्यारम्भ ।
१२) चूडाकर्म ।
१३) व्रतमोचन ।
१४) कर्ण छेद ।
१५) आचार ।
१६) स्नान ।
१७) भोजन ।
१८) नित्यकर्म ।
१९) प्रायश्चित् ।
२०) सुचिनियम ।
२१) विवाह कर्म ।
२२) दिक्षा प्रदान ।
२३) गुरुशिष्य परीक्षा ।
२४) गुरुमण्डल ।
२५) पुरश्चरण ।
२६) भिमरथारोहण ।
२७) महारथारोहण ।
२८) देवरथारोहण ।
२९) मृत्यु लक्षण ।
३०) कायवन्धन ।
३१) अन्त्यष्टिकठन ।
३२) अस्ति संचय ।
३३) तृतीयाह क्रिया ।
३४) पञ्चाह क्रिया ।
३५) सप्ताह क्रिया ।
३६) दशपिण्ड विधान ।
३७) गुह शुद्धिकरण ।
३८) त्रिपक्ष विधान ।

३९) मासिक पिण्ड ।
४०) समान पिण्ड ।
४१) नैमित्तिक पिण्ड ।
४२) लक्ष्य चैत्य विधान ।

(ग) **स्वंगूगु तँजिया ज्याज्वः –**

१) देखा न्यायेके ।
२) लुँचिद्यः थाये ।
३) ती सेवा न्यायेके ।
४) बाहाःपूजा वने ।
५) मत्याः वने ।
६) वंला वने ।
७) दीपंखा वने ।
८) नराँ न्यायेके ।
९) पञ्जराँ याये ।
१०) सम्यक् याये ।
११) बाखँ कंके ।
१२) क्वाबाहाःजु जात्रा याये ।
१३) म्हयूपि चाःकाःवने ।
१४) रंगारोहण याये ।
१५) संसार यज्ञ याये ।
१६) अयूताहूति यज्ञ याये ।
१७) लक्षाहूति यज्ञ याये ।
१८) कोत्याहूति यज्ञ याये ।
१९) महाबलि बिये ।
२०) वर्षापन विधि याये ।
२१) छत्तिसंवर पूजा नृत्य ।
२२) मैन छत्रारोहण ।
२३) पञ्चामृत धारा हायेके ।
२४) वज्रधातु देगुरि क्रमविधि ।
२५) धर्मधातु महामण्डल पूजा विधि ।

नेपाःया बौद्ध परमपरा कथं न्हाचानाच्वंगु धर्म संस्कृति व कला एवं सम्पदायात कयाः अध्ययन अनुसन्धान याना स्वतधाःसा थ्व स्पष्टं धायेफू कि थनया प्रमुख बहीविहारय् वनाः जिज्ञासा तयाः स्वःवन धाःसा अन उगु थासय् बौद्ध कला सम्पदा प्रदर्शनीया रुपय् बहीद्यः ब्वयेगु याना वैच्वंगु खने दु । थ्व प्रथा नेवाः बुद्धधर्मया थःगु हे विशेषतागु महत्व खः ।

थुजागु महत्वपूर्णगु बौद्ध कला प्रदर्शनी ब्वया क्यनातःगु थौं वया उगु दर्शनीय मूल्यवान सांस्कृतिक सम्पदाया मूल्य मान्यताया महत्व मथुल, मसिल। थथे अज्ञात जूगुया कारणं याना प्रायः उगु प्रदर्शित वस्तु द्यः, सफू, पौभा विविध किसिमया हलंज्वलं परिलोप जुजुं वन। परन्तु उकीयागु संरक्षण व्यवस्था तकं याये मफयाः थौं भीपिं दीनहिन अवस्थाय् परिणत जूवंगु थें जुल ।

थनिं प्यंगू न्यागू दशक न्हयः लुमंकेबहःपिं निम्ह बौद्धकला, संस्कृतिया विषयया ज्ञाता जुयाच्वंपिं हनेबहःपिं बुढापाकापिं नाप खँल्हा बल्हा जूगु अनुसारं जिं लुमंकथं पूचोबहीया बहीद्यःयागु धलः प्रशंगवश थन प्रस्तुत यानाच्वना ।

बौद्ध मूर्ति व मेमेगु :

१) श्री दीपंकर बुद्ध ।
२) श्री शाक्यमुनि बुद्ध ।
३) श्री आर्यमैत्रय अनागत बुद्ध ।
४) श्री मन्जुश्री ।
५) श्री वसुन्धरादवी ।
६) श्री प्रज्ञापारमितादेवी ।
७) श्री वज्रयोगिनी ।
८) श्री गुरुवज्रधर ।
९) श्री अमोघपाश लोकेश्वर ।
१०) श्री आर्यतारा ।
११) श्री भृकुटीतारा ।
१२) श्री आर्य नामसंगीति ।
१३) श्री भिक्षु अक्षयश्री जुया प्रतिमा मूर्ति ।

तुलां पौ व पौभा :

१) बुद्ध जीवनी ।
२) उपोषध व्रत कथा ।
३) गातिला धलंया पौभा ।
४) सुन्दरसार्थबाहया जीवनी ।
५) स्वनिगःया छगू झलक ।
६) स्वयम्भू चैत्यया उत्पत्ति कथा ।
७) चित्रमय वास्तु लक्षण ।
८) धर्मविपाक फल निर्देशन ।

धर्म ग्रन्थ :

१) लक्षाहुति प्रज्ञापारमिता ।
२) नववैपुल्य सूत्र ।
३) पञ्चरक्षा सूत्र ।
४) नेवाः बौद्ध परम्पराया छगू कोष ।
५) विनय पाराजिका ।
६) नेवाः बौद्ध संस्कृतिया छगू पंजिका ।
७) प्रतीमा लक्षण पुस्तक ।
८) अवदान सतक ।
९) वृहत् स्वयम्भू पुराण ।
१०) इलय् ब्यलय् जूगु छगू घटनावाली ।

धार्मिक बसुजाया ज्वलं :

१) सांधिक सामाग्री ।
२) पञ्चप्रवर वस्तु ।
३) बौद्ध परम्पराया बसुजा ज्वलं ।

"यलया बौद्ध विहार" नामक पुस्तकया च्वमि कल्याण मित्र श्री हेराकाजी वज्राचार्यजुयागु कुतलं च्वयाबिज्याःगु अनुसन्धानात्मक सफू आद्योपान्त अध्ययन अनुसन्धान याइगु सौभाग्य प्राप्त जुल । थ्व जिगु लागी जक मखु समस्त नेपाःया बौद्ध अनुयायीपिन्त नं सदुपयोग जुइ धैगु जिं मनंतुना । आशा दु, थुगु पुस्तक स्वयाः अध्ययन अनुसन्धान याइपिन्त नं अत्युपकार सिद्ध जुइ धैगु जिं भापिया च्वना । अस्तु ।

ने. सं. ११२१ कछलाथ्व द्वादशी ।

हेमराज शाक्य
जयश्री विहार
थैना टोल ।

निगू शब्द

संसारयागु धार्मिक, सांस्कृतिक तथा अध्यात्मिक ईतिहासयात अध्ययन यायेगु बखते १०,००० दँ न्हचो इजिप्ट देशे विकसित जूगु सभ्यताया बहुदेववादं एकेश्वरवादया दर्शनं ५००० दँ लिपा ईरानया सभ्यताय् नं अनेक देवतापिनिगु कल्पना जुया प्रकृतिया विभिन्न अंग प्रत्यंगया ज्याया कारण थुइके मफया छम्ह द्य:यागु कल्पनायाना: ल:, मिं, फय्, वा सिमा, स्वां इत्यादियात छम्ह छम्ह द्य:यागु कल्पनायाना पूजा यायेगु चलन अनुसार ईरानं व:गु सभ्यता मोहेन्जोदारो व हर प्पाय् थ्यंबय् छगू न्हूगु सभ्यता विकास जुया वैदिक सभ्यताया रुपे विकसित जुल । अले थ्व संसारया श्रृष्टिकर्ता "ईश्वर" धका ईश्वरया नामं पूजा, आजा यायेगु प्रथा पिहाँ व:सां जीवन दर्शनया वैज्ञानिक सिद्धान्तया प्रतिपादन धा:सा ईशापूर्व ६२३ स नेपाया लुम्बिनी ग्रामे जन्म जुया विज्याम्ह भगवान बुद्धं हे याना बिज्यात ।

भगवान बुद्धं प्राप्त यानाबिज्यागु बोधिज्ञान ख: चतुरार्य सत्य, आर्याष्टिङ्गिक मार्ग व प्रतीत्यसमुत्पाद । वसपोलया थ्वहे सिद्धान्त अनुरुप काठमाडौं उपत्यकाया उपासक उपासिकापिन्सं थासंथाय् आपालं बौद्ध विहारत दयेका: बुद्धया उपदेशद्वारा थ:गु जीवन सुधारयाना वयाच्वंगुया सन्दर्भय् सलंस:दँ न्हच:निसें थ:पिनिगु अस्तित्व ल्यंकावयाच्वंगु ललितपुर बौद्ध विहारतय्गु संरक्षण, सम्वर्द्धन व फुक्कसिया दथुइ एकता कायम यानावनेगुया नापं बौद्धकला, बौद्ध दर्शन व बौद्ध संस्कृतियात ल्यंकातयेगु हेतुं सम्वत् २०३२ साल मंसीर १ गते बौद्ध विहार संघ, ललितपुर विधिवत् स्थापना जुया: संघं यलय् दुगु बौद्ध विहारतय्गु जीर्णोद्धार यायेगुया नापनापं लिच्छविकालिन १५०० दँ पुलांगु अक्षयेश्वर महाविहार जीर्णावस्थाय् लानाच्वंगुयात पुनर्निर्माण याना बौद्ध परम्परा अनुसार थुगु विहार व चैत्यया संरक्षण यानावयाच्वंगु क्रमय् २०५७ मंसीर १ गते बौद्ध विहार संघ, ललितपुरं थ:गु २५ औं वर्ष पारयाना २६ औं वर्षय् प्रवेश जूगु जुल । बौद्ध विहार संघया रजत जयन्तीया उपलक्ष्यय् फुकसिया मैत्री, करुणा, मुदिता व उपेक्षाया भाव ब्वल्हना फुकसिया सुख व समृद्धिया लागी कामना यानागु जुल ।

ललितपुर बौद्ध विहार संघया रजत जयन्ती समारोहया उपलक्ष्यय् प्रकाशित जूगु, श्री हेराकाजी वज्राचार्य पाखें अध्ययन अनुसन्धानयाना च्वयाबिज्या:गु "यलया बौद्ध विहार-संक्षिप्त परिचय" धयागु प्रकाशनं यलय् दनिगु अनेक चैत्य, विहार व स्तूपयागु इतिहास माला स्वयेगु तथा भगवान बुद्धया उपदेशयात साहित्य, संगीत व कलाया माध्यमं जीवने छेलेगु ज्याय् नं इतिहासकारपिं, अन्वेषकपिं, उपासकपिं व उपासिकापिन्त त:धंगु प्रेरणा बियेगु नापं नेपालय् बुद्धधर्म इतिहास च्वय्गु ज्यायात नं ग्वहालि जुई धका जिं मनंतुना । थ्व ग्रन्थयागु प्रकाशनं सकल निर्वाणकामी महानुभावपिन्त बुद्धधर्म, दर्शन व जीवनप्रति अप्पो ज्ञान बिइगु ज्या नं जुइ धका कामना याना ।

२०५७ कार्तिक २४

प्रा. आशाराम शाक्य
अध्यक्ष
अक्षयेश्वर महाविहार संरक्षण समिति
तथा
उपाध्यक्ष
ललितपुर बौद्ध विहार संघ

सुभाय्

नेपालमण्डलया प्राचीनतम् नगरत मध्येयागु छगु नगर खः ललितपुर । मगध सम्राट् अशोकं प्रतिस्थापित यानाथकूगु जनविश्वासं कयेपुया च्वंगु, प्यंगू कुनय् च्वंगु प्यंगः स्तूपया दथुइ विस्तार जुयाच्वंगु थ्व नगर युपग्राम, युपग्राम द्रङ्, ललितपत्तन, ललितापुरी, ललितपुर आदि नामं उत्तिकं हे प्रसिद्ध जू । थाय् थासय् पलेस्वां पुखू, शहरया छगू थासं मेगु थासय् आवत जावत यायेत निर्माण जुयाच्वंगु ततःब्यागु मूलँ, मूलँया जवय् खवय् तथा प्रत्येक मोडय् हे धयाथें निर्माण जुयाच्वंगु सलंसगू तःधंगु चीधंगु बहाःबही, देगः, चैत्य आदिं थ्व थाय्यात प्राचीनकालंनिसें हे बौद्ध शहर धका म्हसिका वयाच्वंगु दु । बुद्ध धर्मप्रति आस्था व श्रद्धा दुपिं जुजु, भारदार व साधारण जनतातय्गु नैतिक, आर्थिक सहयोग तथा जनश्रमदानं निर्माण यानाः इमिसं प्रतिष्ठापना याना थकूगु गोष्ठी, गुठीया आयस्थां इलय् व्यलय् बौद्धधर्मयात आघात जुइकथंया व्यवधानया रुपय् खने दःवगु राजनैतिक उतार चढाव, दैवि प्रकोप, आन्तरिक कलह, बैदेशिक आक्रमण आदिया बावजुद थनया बौद्धानुयायीतय्गु नेतृत्व याना बुद्ध धर्मयात जीवन्तता बियाः ध्वयागु प्रचार प्रसार यानावनेगु ज्याय् स्थानिय बौद्ध विहार संघतय्गु अहम् भूमिका दुथ्यानाच्वंगु दु । प्राकृतिक प्रलय व संरक्षणया अभावं याना पुलांपुलांगु गुलिखे विहार बही, चैत्य मन्दिर आदि पृथ्वीया गर्भे तनावने धुंकल । तर, ल्यनाच्वंगु यलया भिंखुगु बाहाः भिच्यागु बहीया संरक्षण यायेगु ज्याय् २५दँ न्ह्यवनिसें स्थापना जुयाः सक्रियरुपं बौद्ध विहार संघ, ललितपुर न्ह्यांवनाच्वंगु अनुकरणिय जक मखु उदाहरणिय नं जूवंगु दु ।

अले थुजोगु हे संरक्षणताय् स्थानिय बौद्ध समाजया ध्यान आकर्षित याना बुद्धधर्मयात निरन्तररुपं प्रचार प्रसार याना यंकेगुली तिवः जुइ धैगु मनं ताःतुना यलया बाहाः बहीतय्गु गौरवमय इतिहास, संस्कृति, परम्परा, रितिरिवाज उजागर याना स्थानिय बौद्धानुयायीतय्गु थःगु धर्म, संस्कृतिया उत्थान तथा थुगु विहार संघ आदिया संरक्षण सम्बर्द्धन यायेगु ज्याय् फुक्कसिगु ध्यान आकर्षित यायेफइ धैगु खँ यात हृदयङ्गम याना किजा भाजु हेराकाजी वज्राचार्यं "यलया बौद्ध विहार, संक्षिप्त

परिचय" नांगु सफू च्वःगु खँ न्यने दया तसकं लय्ता वः । थ्व सफू बौद्धधर्मप्रति आस्था व श्रद्धा दुपिं भक्तजनपिनिगु निम्ति जक मखु, बुद्धधर्मया विविध पक्षयात कयाः अध्ययन यायेगु ज्याय् संलग्न जुइपिं फुकसिगु निम्ति उलिहे सहयोगी जुइगु खँय् जितः पूर्ण विश्वास दु ।

अन्त्यय्, च्वमि भाजु हेराकाजी वज्राचार्ययागु उत्तरोत्तर सफलताया कामना याये ।

ने .सं. ११२१ युगादि नवमी ।

डा. भद्ररत्न वज्राचार्य
यल, यूलाख्यः (ठाडो ढुङ्गा)

प्रकाशकीय

ऐतिहासिक कालनिसें देश, काल, परिस्थिति नाप हिला बुला: गति न्हचानावयाच्वंगु यल देशया बाहा: बहीया थ:गु हे विस्कंगु इतिहास दुगु जुल ।

थथे नेपा:या इतिहासया कालखण्डस कथहन संस्कारित (निर्माण) यानाबिज्या:पिनिगु नामं त्वा: बाहा: थाय्बाय्या नामं नं छ्यलावयाच्वंगु दुगु जुल ।

थथे निर्माण जुयावयाच्वंगु बाहा: बहीलिइ बुद्धधर्मया सिद्धान्त अनुरुप बुद्ध, धर्म, संघया शरण वनेगुली मन कोसा:पिं सर्वसंघपिं नं नीस्वना वयाच्वंपिं दुगु जुल । थुगु सर्वसंघया नियम कथं हे थनया बाहा: बही व वया नापं इलय् ब्यलय् नीस्वनात:गु चैत्य, धर्मधातुमण्डल, वज्रधातुमण्डलया प्रतीक कथं नीस्वनात:गु दुगु जुल । थथे दसुकथं ल्यनाच्वंगु तालपत्र, शिलापत्र, ताम्रपत्र, स्वर्णपत्रया अभिलेख व पुरातात्विक विषय वस्तुत व ऐतिहासिक सामाग्रीत हे अध्ययन, अनुसन्धान याइपिनिगु मू ज्याभ: जुल । अले थुकी दुने सुलाच्वंगु दार्शनिक, धार्मिक, ऐतिहासिक पक्षयात समस्तिगत रुपं दुवाला: यथार्थ खँ जनसमक्षय् हयेगु ज्या अन्वेषकयागु ज्या जुल ।

थथे च्वय् हचथनातया:गु यलया बाहा: बहीत मध्यय् सर्वोकृष्ट कलाकृतिं जायाच्वंगु व आपालं सर्वसंघ दुगु धार्मिक, सांस्कृतिक पर्वत नियमपूर्वकं न्हचाका: वयाच्वंगु हिरण्यवर्ण महाविहार (क्वाबाहा:) जुल । थुगु हे क्वा:बाहालय् च्वय् न्हचथनातया:गु बाहा: बहीया बौद्धधर्म, बौद्ध संस्कृति संरक्षण व सम्वर्द्धन यायेगु मू आज्जु ज्वना: गठन जूगु धार्मिक एवं सामाजिक संस्था "बौद्ध विहार संघ" यल थनिं नीन्यादँ न्हचो नीस्वंगु जुल ।

थ्वहे बौद्ध विहार संघ नीन्यादँ धंगु लसताय् त:जिक न्यायेक्यत्यंगु रजत जयन्ती समारोहया ग्वसा:कथं बौद्ध विहार संघ, ललितपुर पाखें यल नगरया वन्दे लुइमा:गु सम्पूर्ण बौद्ध विहारया:गु संक्षिप्त परिचय विइगु कथं "यलया बौद्ध विहार- संक्षिप्त परिचय" नांगु सफू प्रकाशन यायेगु क्वछचूगु जुल ।

थुगु सफू पिकायेत यल, बूबाहा:, त:ज:या नवोदित अन्वेषक विद्वान हेराकाजी वज्राचार्ययात सफू च्वया विज्यायेत अनुरोध यानागु जुल। वसपोल हेराकाजी वज्राचार्यजुया पाखें भचाजक दुगु ईयात नं च्यूता मत:से मन वचन शरीरं तस्सकं श्रमयाना आ:तक प्राप्त जुयाच्वंगु साधन श्रोतयात चूलाका: कथिन परिश्रमं थुगु सफू पिथना भी सकलया न्हच:ने तयेहया बिज्यात । वसपोलया थुगु कर्तव्यनिष्ठ ज्यायात ल्याचायाना साध्य ज्वीगु मखु ।

थथे भचा ईलं थुजोगु अन्वेषण याना थुगु कथिनगु ज्या पूवंका जनसमक्ष हयाविज्या:म्ह कर्तव्यनिष्ठ नवोदित अन्वेषक वर्तमान पुस्ताया कर्णधारया रुपय् जिं भापिया च्वनागु जुल ।

बौद्ध विहार संघया पाखें थुगु ऐतिहासिक रुपं थापं जुया च्वनीगु थुगु "यलया बौद्ध विहार-संक्षिप्त परिचय" नांगु सफू पिथनेगु ज्याय् मन, वचन, शरीरं योगदान याना बिज्या:म्ह नवोदित अन्वेषक श्री हेराकाजी वज्राचार्य व वसपोलया सपरिवारपिनि सकलया सप्तवृद्धि पूर्ण ज्वीमा: धैगु आशिका यासे, बौद्ध विहार संघ, यलया समस्त परिवार पिनि पाखें साधुवाद देछाय् सुभाय् बियाच्वना ।

थुगु पुनीत कार्यस ग्वहालि यानाबिज्या:पिं अक्षयेश्वर महाविहार संरक्षण समितिया सहसचिव, बूबाहा:या श्री बाबुराजा वज्राचार्यजु व बौद्ध विहार युवा समूहया सचिव ध्याकाया प्रज्ञारत्न शाक्यजुया नापं थुगु सफू प्रकाशय् हयेत मा:गु सल्लाह बिया बिज्या:पिं विद्वान सल्लाहकारपिन्त नं कृतज्ञता ज्ञापन यानागु जुल ।

थुगु सफू यल नगरया बौद्ध विहारया संक्षिप्त परिचय जक ख: । थुकीया विस्तृत विवरण सहितगु सफू लिपा पिथनावनेगु बौद्ध विहार संघया योजना दुगु खँ नं थन न्हचथनाच्वंनागु जुल ।

थुगु सफू प्रकाशनं भाविपिढिया अध्ययन अनुसन्धान याइपिन्त उपयोगी सिद्ध जुइगु भापिया च्वना ।

थुगु पुनीत कार्यस सफूयात मा:गु बाहा: बहीया सम्पूर्ण चित्रत उपलब्ध यानाबिज्या:गुलिं लोटस रिसर्च सेन्टर, परिवारयात आपालं सुभाय् देछायाच्वना । अथे हे सफू प्रकाशनया ज्याय् ग्वहालि बिया बिज्या:पिं यल बाहा: बहीया सम्पूर्ण सर्वसंघपिन्त दुनुगलंनिसें कृतज्ञता ज्ञापन यानाच्वना । नापं सफू मुद्रणयाना ब्यूगुलिं बागमती छापाखाना परिवारयात नं सुभाय् देछायाच्वना ।

थुगु कार्यं सकल सत्त्वप्राणीपिन्त जन्म मरणं मुक्त जुइगु ज्ञान बोधिज्ञान ननानं प्राप्त जुइमाल । अस्तु ।

ने. सं. ११२१ सकिमना पुन्ही ।
(२०५७ कार्तिक २६ गते शनिवार)

आजु सूर्यमान वज्राचार्य
महासचिव
बौद्ध विहार संघ, ललितपुर
अक्षयेश्वर महाविहार, पूच्व, यल ।

Foreword

Traditional Buddhist Vihars, called Baha and Bahi of Nepal Mandal is a living tradition of Sravaka, Mahayana and Vajrayana practices as an integrated system. As such it has attracted the attention of the foreign scholors on Buddhism in Nepal. This book as a study report by an insider on the present status of this vihar extant in Sub-Metropolitan city of Lalitpur is published on the auspicious occasion of 25th anniversary of Bauddha Vihar Sangha, the largest Buddhist organization encompassing all the traditional Buddhist Vihars of Lalitpur. Lotus Research Centre was very happy to co-operate in the study and publication of such an important work. I feel greatly honoured to write foreword for this important publication.

Books in printed form on traditional monasteries of Kathmandu valley are not rare now. Most of such books are, however written by foreign writers either in the form of travel accounts or as fulfilment of requirements for the degree purposes. Some are written with biased views to give a distorted picture of the reality. As such they could depict only the apparant reality. Those books miss vital elements of the vihar life which can be expected only from the members with the real experiences of the ritual performances of the vihars.

The present book in a form of survey report is unique in the sense that it has come out as a result of deep study of the inscriptions and documents, minute observation of the rituals, interviews with the senior Vajracharyas and more importantly writer's own participatory experiences as an active member of an important Vihar Sangha of Yashodhar Mahavihar. Herakaji Vajracharya, the writer, with his adequate knowledge of Sanskrit Literature and experence of writing several books on Buddhism in Nepal including a detailed study of his own Vihar Yashodhar Mahavihar and Guital Bahi launched on the study of the vihars with confidence and came out with flying colours on time.

This book contains the detailed description of forty five traditional vihars of Sub-Metropolitan City of Lalitpur. Out of them sixteen are baha vihars, twenty one other are bahi vihars and eight of them are branch baha vihars. The description includes the topics like the physical structure, historical account based on inscriptions and other documents,
Sanghas organization ; its functions, and rights and responsibilities of the Sangha members at different levels of the organization, the formation of guthis, the descriptions of the religious and cultural activities of the vihars conducted daily, monthly and yearly ; and financial sources. Each vihar has been described in terms of these topics.

The physical structure of the baha and bahi is square in shape with an area of one ropani of land inside a courtyard. In the middle of the court, one can find a chaitya, the symbol of Swayambhu representing the ultimate reality of the world, which is the most essential part of a vihar. On the three sides of the courtyard there stand two storeyed house structure. On one side of the courtyard a five storeyed pagoda styled building representing five parts of a chaitya is erected. The main deity seated on a lotus throne is usually the statue of the Shakyamuni Buddha who faces to Amitabha Buddha seated on the west side of the chaitya placed in the middle of the courtyard. Shakyamuni Buddha who is ever aware of the nature of reality of the universe is the common deity as a symbol of Buddhist Principle for Sravaka, Mahayana and Vajrayana followers.

In the ground space between the image of the main deity and chaitya one can find a Yagyasala, one foot square fire place where sacrifices are offered during Puja. The greatest sacrifices to be offered and burnt is one's egohood, the mistaken notion and belief in an independent self outside the bodily and mental constituents in its making . This superstitious belief in an self existent egohood is the cause for endless suffering. So, this belief in the self has to be burnt completely so that egohood never sprouts out of the burnt seed of self existent egohood.

Near by the Chaitya stands Dharmadhatu with its mandal on the top. Dharmadhatu is the representation of the purified universe as directly percieved by the Buddhas and Bodhisattvas.

Every vihar has the figure of Amoghapasa Lokeswar, the Nirmankaya Buddha, a symbol of compassion for the suffering world,

Lokesvar representing all the Buddhas and Bodhisattvas is the symbol of the Mahayana Buddhism. With the cultivation of six Parmitas culminating in the realization in the truth of emptiness as the ultimate nature of reality, one leads the life of Avalokitesvar, the body of truth and compassion.

The writer of the text describes about the Vajrayana aspect of the vihar. In every vihar there is also Vajrayana aspect whereVajrayana rituals are performed usually at the first floor on one side of the Vihars courtyard building. Over there images of Vajrasattva, Chandra Maharoshana, Chakrasamvara or Yagamvara is worshipped. Generally Vajrayana rituals are not performed openly.

According to the Vajrayana ritual one goes through the sadhana of visualization of mandala and deities, recitaton of mantras and use of mudras for the realization of emptiness of every phenomenonal appearance. This aspect recognizing the importance of Sravakayana and Mahayana as the base priniciple emphesizes on Sadhanas involving body, speech and mind to root out the basic ignorance about the real nature of mind and other phonomenon. Emphasis on more intensive practices to purify the evils of body, speech and mind encourages only those who are prepared to take up this highly risky technology. In every vihar, baha or bahi, there is still the provision available for Vajrayana practices which take place in Digi part of the Vihar vicinity. Diskha, in popular language dekha the formal initiation into Chakrasamvara according to Vajrayana Yagatantra is organised from time to time for those who want to enter into Vajrayana practice.

The figures of Buddhas and Boddhisattvas either in statue form or in painted form in the walls are still found. Peaceful and wrathful deities belonging to the five families of Pancha Buddhas are painted on the walls of the Digi. Other deity figures carved in stone or wood are placed on the door posts are Bhairab or Mahankal, which guard the vihars as a whole from the outside evil influances. Around the vihar there are chowks, residence area in quadrangular form with an area of 4 to 8 ropanies of land sorrounded by houses where the household monks Shakyas and Vajracharyas live. Outside that area live the upasakas and upasikas. This is the model of the physical structure of vihars which are still visible.

In front of Shakyamuni Buddha, which is open to all, one realizes

the suffering of the world and renounces the suffering and its causes. One becomes a mank for at least four days. Then after four days he or she finds the monk life very hard and decides to become householder monk keeping up still Boddhisattva vows. He or she aspires to become Buddha to save the sentinent being from sufferings. Highly motivated by the Bodhimind the Sadhaka undergoes the practices that help him to root out his ignorance regarding the reality of the world. Through Sadhanas practiced in the Vajrayana way one gets enlightened about the empty nature of every form and appearence of form in the vast expanse of emptiness due to the eternal law of cause and effect.

Historically speaking, eslablishment of Buddhists monastries seems to have started after the coverng of the eternal light called Swayambhu with a Dharmadhatu Chaitya by Shantikaracharya. Most of the baha and bahai in Lalitpur have been eatablished during the Licchavi and Malla period. During the reign of Siddhi Narashingh Malla who after contructing his Durbar in place of a vihar consolidated 15 bahas and 15 bahis into a organizational pattern. Some vihars were kept outside his organizational stucture. Since the last three hundred years no new vihars of traditional style seems to have been established, though restoration of the vihars has been made from time to time. Inspite of massive destruction of the vihars by the non-buddhists during the historical periods, the spirit of the Buddhists has never been lowered down and restoration has been made from time to time at the people's level.

Another important part of the book relates to Sarba Sangha of every vihar. Vihar sangha, has been from the very beginning Bikkhu Sangha that follow the vinaya rules of the monks. In the vihars of Lalitpur as in other cities the vihar sangha is composed of Shakya and Vajracharyas who are empowered as household monks according to vinaya rules. There are upasakas ans upasikas of different descendents who participate in the vihar activities in different capacities through the guthi organizations of the vihars.

At the apex of the Sangha the eldest is called the Thapa Aju or Chakresvor. The elders are ten in number. In some vihar sanghas there are only five elder Ajus. The seniors are called Dashaparmita Aju who climb up the stages of Dasabhumi to reach Buddhisttvahood. The members of

the vihars are assigned different roles at the different stages of the organzation. To be the member of the Bikkhu Sangha one has to be qualified as required by the Vinaya rules. Once one is initiated one steps up at the organization ladder taking up responsibilities according to the roles and statuses ascribed to them.

Each baha has several branch bahas which are called Kaca Baha. They are smaller organizations and have limited functions. Daily routine, ritual Puja is performed Initiation for the monks do not take place in such bahas.

Everyday in the early morning main deity and other deities are made open for everybody for worship after the deity and the place has been cleaned and worshipped by the Dyopala the one who is incharge of the affaires for the deity and their security. The incharge person changes turn by turn. At some Vihars Mahayana Sutras are still recited for hearing in the morning.

Except on special days doors of the rooms of the deities are kept closed at daytime. At the evening prayers are made with the butter lamps lighted up before the doors of the vihars and deities are closed.

Daily, monthly and annual activities of vihar are carried out according to the lunar calender which has two phases of fifteen days each. There are some days in every phase which are important for the performance of the rituals in the vihar. Usually on the first, eighth, tenth, forteenth and fifteenth days Puja performances are carried out.

On the first day according to lunar calender the turn of the care taker-Dyopala of the vihar changes for a month. In some vihar the period of the care taking is of only 15 days. Dyopala is responsible for performing the ritual Pujas for the Kwapa Aju. In big organizations there are Dyopala for each deity in the vihar like the Chaitya, Avalokitesvara and Chakrasamvara. In smaller vihars the same Dyopala takes care of all the deities.

Eighth day is important for the Sangha members. They observe Uposhadha Vrata. On that date for purification of body, speech and mind. Dasashila is practiced on that date with Puja offering to Guru Mandala and Mandala of Avolokitesvara. Guru Acharyas offer puja on the mandala,

recite Mantras and conduct Mudra performances. Gurus also recite jataka stories of Shakyamuni Buddha to clarify about the Karma and its consequences and other topics of Buddhist importance.

On the tenth, forteenth and fifteenth days Vajrayana Puja rituals take place at Digi where Chakrasamvara and Vajrayana deities are placed. The fifteenth day, the full moon day is the holy day for all kinds of practitioners in the vihar.

In annual terms Baishakh Purnima is the special day of the whole year for all Buddhists as on that day Buddha was born, got Enlightened and passed away.

Every Purnima of each month is special day as it is connected with special event of Shakyamuni's life. There are special days according to lunar calender when initiation into monkhood and Acharyahood called Barechuyagu and Acharyaluyagu take place. Vajracharyas becomes Shakya vikshus first and then becomes Acharya with the further empowerment of Acharya, which become now hereditary and ascription oriented rather than the achievement.

One month 'gunla' around July+August is the special month for religious performance. Sutra recitation, deities exhibitions, devational Bhajana, Vrata etc. take place during the month. Chaityas are worshipped specially as the main deity by the Shakya and Vajracharyas during the month of Baishaka and Jestha and on Kartik Chaityas as the symbol of Swayambhu is worshipped by all the Buddhists of Nepal.

The vihar activities are carried out mostly through guthi organizations which as committees are formed in a formal way with adequate provision of land and other resources.

The text also dwells on financial aspect of the vihars. The main source of income of the vihars is the land. Now the land belonging to the vihars has been lost due to different factors. The writer has described how the land has been lost. The property of the vihars is expended according to the decision of the senior members of the sangha organization. Now in most vihars, vihar reform committees have been formed to take on the responsibilities for the restoration and reform of the vihars.

The above are the common aspects of bahas and bahis in brief as

described in the book published. The readers are requested to go through the details of the book which provide interesting facts and analysis of the facts presented.

The book is being published on the auspicious occasion of the 25th anniversary of the Bauddha Vihar Sangha which has established itself as a strong Buddhist organization, encompassing within it all the traditional baha, bahis and branch bahas. During its life of 25 years it has accomplished very important objectives of the vihars. The most important of all is that it has been able to register all the lands of the vihars according to the land regulation of the Government, Lalpurja, the owner's certificate of those lands have been delivered to the Vihar Sangha, by which these property have been saved from privitization and other causes of loss.

The other important deed of the Sangha is the restoration and maintainance of the vihars which are on the verge of ruins. Training programmes for the youth of the different vihars on the traditional art and crafts have been organised and completed. Thyasa Saphu - old hand written manuscripts books on Buddhist philosophy and practices are collected for research purposes by the sangha. The sangha has also organised Vipasana meditation in its vihar site. ENT Health Programmes have been lunched. Seminar, speeches and public meetings have been organised from time to time to attract the attention of the Government, local organizations and the general public for the preservation and promotion of the traditional vihars of Lalitpur, which has been the centre of attraction for the foreign as well as the inland visitors.

It is hoped that Bauddha vihar sangha will further other activities on the basis of this survey work which depicts the present status of the monastries and points out the needed areas for immediate reform works. The writer has drawn the attention of the local people, members of the Bauddha vihars, Sub-Municipality, different organizations and the Government for the restoration and promotion of Buddhist vihars of Lalitpur.

This important book has been published in Nepal Bhasha, the writer's own mother tongue. It is suggested that the book republished in Nepali and English as well.

Lastly I pray for the success of the silver jubilee function of Bauddha Vihar Sangha, Lalitpur and also wish for the peace and prosperity of sentient beings free from all kinds of suffering.

Nov. 10, 2000

Prof. Dr. Bajra Raj Shakya
President
Lotus Research Centre

प्रस्तावना

बुद्धधर्म व बौद्ध संस्कृतिया मूल केन्द्र, बौद्ध संघय् प्रवेश जुइत दकले न्हापां प्रव्रज्या ग्रहण यायेगु पवित्र स्थलया रुपय् नालावयाच्वंगु बौद्ध विहारत मध्यय् यल नगरय् जक हे आपालं स्थापना यानातःगु दु ।

प्राचीनकालं निसें बुद्धधर्म प्रचार प्रसार जुया समाजया उन्नति व मानव सभ्यताया शिक्षाया रुपय् ब्वल्हनाच्वंगु, बौद्ध संस्कृतिया जीवित परम्परा न्ह्यानाच्वंगु बौद्ध विहारतय्गु संरक्षण एवं सम्वर्द्धन याना वनेगु ताःतुनाः यल नगर क्षेत्र दुनेया मूबाहाः व मूबहीया दथुइ समन्वय हयाः सामुहिक प्रयास यानावनेगु हेतुं २०३२ साल मंसीर १ गते बौद्ध विहार संघ, ललितपुर नांगु संस्था गठन जूवंगु जुल ।

नीस्वंगु नीन्यादँ धंक क्यंगु लसताय् बौद्ध विहार संघ, ललितपुर पाखें यल नगरय् दुने स्थापना जुयाच्वंगु भिंखुबाहाः, नीछगू बही व मेगु च्यागू बाहाःयाना जम्मा ४५ गू वन्दे लुइमाःगु बौद्ध विहारयात कया परिचय जुइकथं "यलया बौद्ध विहार-संक्षिप्त परिचय" नामक सफू प्रकाशय् हयेगु ज्या जूवंगु जुल । थ्व लय्ताया विषय खः ।

यल नगरय् दुने थुकथं वन्दे लुइमाःगु सम्पूर्ण बौद्ध विहारयात कयाः थुकथं प्रकाशय् वःगु थ्व सफू दकले न्हापांगु खः । खला थ्वया न्हचः थनया निगू प्यंगू बाहाः बहीयात कयाः अध्ययन अनुसन्धान जुया प्रकाशय् वये धुंकूगु नं दु । अथे हे विदेशी विद्वानपिं पाखें नं थनया बौद्ध विहारयागु अध्ययन जुया सफू प्रकाशय् वये धुंकूगु दु । अथे नं सम्बन्धित बाहाः बहीयापिं नापं प्रत्यक्ष सम्बन्ध तयाः अनपिनिगु पाखें सामुहिक रुपं जानकारी संकलन याना थःगु हे भाय् नेवाःभाषं च्वया थुकथं पिथंगु थ्व न्हापांगु हे सफू जूवंगु दु ।

थुगु पुस्तकय् थनया बाहाः बहीया वर्तमान स्वरूप निसें कयाः थुकीया ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, थन हनाच्वंगु रितिथिति गुथि, सम्बन्धित बाहाः बहीया श्रद्धेय आजुपिनिगु नामावली, थनया विशेषता व बाहाः बहीया कचाबाहाः व बहीया नां समावेश यानागु जुल । यलया बौद्ध विहारयागु संक्षिप्त परिचय प्रस्तुत यानावनेगु भ्वःलय् थनया दक्को मूबाहाः मूबही संघया समक्ष थःथःपिनिगु विहारयागुबारे जानकारी

बिया बिज्यायेत बौद्ध विहार संघ, ललितपुर मार्फत् अनुरोध यासें थी थी विषयया न्हचसः पौ न्हचब्वयाःगु जुल । नापं सम्बन्धित बाहाः बहीलिइ वनाः स्थलगत अध्ययनया नापं थनया बाहाः बहीयात कयाः च्वयातःगु प्रकाशित अप्रकाशित ग्रन्थ, धार्मिक ग्रन्थ व विभिन्न पत्रपत्रिकाया नापं सम्बन्धित बाहाः बहीया तामपत्र, ताडपत्र, शिलापत्र आदि सामाग्रीयात नं कःघानाः थुगु अध्ययन जूवंगु खः । नापं सम्बन्धित विहारया श्रद्धेय थपाजु, आजु, संघया दुजः व विद्वान व्यक्तिपिनिगु पाखें नं महत्वपूर्ण जानकारी, राय, सुभाव संकलन याना माःगु सामाग्रीत ताःलाकागु जुल ।

च्वय् उल्लेखित विविध सामाग्री व महत्वपूर्ण जानकारी संकलन याना थी थी शीर्षक बियाः चर्चा परिचर्चा यानागु थुगु सफू यलया बौद्ध विहारया संक्षिप्त परिचय जक खः । लिपा थुकीयात विस्तृत रुपं अध्ययन अनुसन्धान याना जनसमक्ष प्रस्तुत यायेगु बौद्ध विहार संघया योजना दु ।

प्रस्तुत पुस्तक अध्ययन अनुसन्धान यानावनागु भ्वलय् विभिन्न महानुभावपिनिगु अमूल्य ग्वहालि जूवंगु दु । दकले न्हापां माःगु सामाग्री संकलन याना वनागु भ्वलय् बौद्ध विहार संघ पाखें थनया बाहाः बहीया विषय जानकारी प्रदान यानाबिज्यायेत सम्बन्धित बाहाः बहीया नामय् न्हचसःपौ सहित अनुरोध यासें पत्राचार यानाबिज्यागुलिं बौद्ध विहार संघया परिवारप्रति आभार प्रकट यानाच्वना ।

अध्ययन अनुसन्धानया भ्वलय् थाकू मचाःसे माःगु सामाग्रीत संकलन यानावनेत विभिन्न बाहाः बहीलिइ बिज्यानाः आपालं ग्वहालि यानाविज्याःम्ह वरिष्ठ सल्लाहकार एवं बौद्ध विहार संघया महासचिव श्रद्धेय आजु सूर्यमान वज्राचार्यजु प्रति दुनुगलंनिसें कृतज्ञता ज्ञापन यानागु जुल ।

थुगु पुस्तकयात अन्तिम रुप बिया वनेगु भ्वलय् सफूया रुप विइ न्हचः थुकीयात बांलाक जनसमक्ष तयावनेगु उद्देश्यं हनेबहःपिं सल्लाहकारपिं क्रमशः आजु सूर्यमान वज्राचार्यजु, पं. हेमराज शाक्यजु, प्रा. आशाराम शाक्यजु व डा. भद्ररत्न वज्राचार्यजुपिनि समक्षय् सफूतिइ दुथ्याःवनीगु विविध विषययात कयाः प्रस्तुत यानागु भ्वलय् वसपोलपिनिगु पाखें आवश्यक सुभाव सल्लाह एवं माःगु निर्देशन समेत प्राप्त जूगु जुल । थुगु कार्यप्रति वसपोलपिं सकलप्रति नं आभार प्रकट यानागु जुल ।

अथे हे सफू प्रकाशय् हयेगु ज्याय् मा:गु ग्वहालि यानाब्यूपिं सहयोगी मित्रपिं बाबुराजा वज्राचार्य व प्रज्ञारत्न शाक्ययात नं सुभाय् देछानागु जुल । थुगु सफूतिइ शुभकामना सन्देश बियाविज्या:म्ह बौद्ध विहार संघया नाय: एवं यल नगर प्रमुख श्री बुद्धिराज वज्राचार्यप्रति कृतज्ञता ज्ञापन यानाच्वना । अथे हे थ:गु निगू शब्द च्वंका: बिज्यापिं हनेबह:पिं पं. हेमराज शाक्य व प्रा. आशाराम शाक्य प्रति नं कृतज्ञता ज्ञापन यानाच्वना ।

अथे हे बौद्ध समाजय् बौद्ध विहारया महत्व एवं बौद्ध विहारया विविध विषययात क:घाना: थ:गु मन्तव्य च्वंकाबिज्या:म्ह प्रा. डा. वज्रराज शाक्यजु प्रति नं आभार प्रकट यानाच्वना । नापनापं सुभाय् मन्तव्य बियाबिज्या:म्ह डा. श्री भद्ररत्न वज्राचार्यजुयात नं सुभाय् बियाच्वना ।

प्रस्तुत पुस्तकय् लोटस रिसर्च सेन्टर, महापाल, यलं सफूतिइ दुथ्याकेत मा:गु सम्पूर्ण चित्र बिया: ग्वहालि यानाब्यूगु जुल । थुकीया लागी सेन्टर परिवारप्रति आपालं सुभाय् देछायाच्वना । नापं थुगु कार्यय् श्री चूर्णबहादुर वज्राचार्य, मनिश शाक्य, सरिता वज्राचार्य, मधुर शाक्यपिनिगु पाखें नं ग्वहालि जूवंगु दु । थुकीया लागी वसपोलपिन्त आपालं सुभाय् देछायागु जुल ।

थुगु सफू प्रकाशन यायेत थ:त संयोजकया रुपय् ल्यया: थुगु ज्या यायेगु अवसर प्रदान या:गुया नापं मा:गु आर्थिक भार क्वबिया सफू प्रकाशय् हयाबिज्या:पिं बौद्ध विहार संघ, ललितपुर परिवारप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन यानागु जुल । अथे हे बागमती छापाखाना, गुडविल डेस्कटप कम्प्युटर परिवारयात नं सुभाय् । थुगु ज्याय् खंकं मखंकं ग्वहालि यानाब्यूपिं सकसित सुभाय् बियाच्वना ।

अन्तय् बौद्ध विहार संघया रजत जयन्तीया लसताय् सकलसिया सुख शान्ति व मंगल जुइमा: धका कामना याना । अस्तु ।

हेराकाजी वज्राचार्य
यशोधर महाविहार
त:ज:, धौगा:, यल ।

ने. सं. ११२१ सकिमनापुन्ही
(२०५७ कार्तिक २६ शनिवार)

यलया महाविहार

बौद्ध विहार संघ

परिचय

श्री स्वयम्भू धर्मधातु ज्योतिरूप उत्पत्ति जूगु पवित्र भूमि, क्रकुच्छन्द, कनकमुनि व शाक्यमुनि बुद्धपिनिगु जन्मभूभि नेपाः दे बौद्ध आदर्श जायाच्वंगु दे खः।

बुद्धभूमिया रूपय् प्रसिद्धगु थुगु देशय् बुद्धधर्म प्रचार जुया थुगु हे कथंया संस्कृति बौद्ध संस्कृति थन ब्वल्हंगु जुल।

प्राचीनकालं निसें थनया बौद्ध समाजं नालावयाच्वंगु थनया बुद्धधर्म व बौद्ध संस्कृतिं नेपालमण्डल अर्थात् नेपाःगाया जनजीवनय् क्वातुक थाय्काये धुंकूगु दु।

गुगुं इलय् नागदह जुयाच्वंगु थनया नेपाःगालय् विपश्वी तथागतं पिनाः व्हयेका थकूगु सद्धर्म ज्ञानया ज्योति सकभनं खयेका थकूगु जुल। लिपा थ्वहे थासय् मञ्जुश्री गुरूं थनया दहया लः पिछ्वया पञ्चज्ञान-पञ्चबुद्धात्मक श्री स्वयम्भू ज्योतिरूपयात हे परिलक्षितयाना मानव बस्तीया लागी उपयुक्तगु बुद्धधर्म, बौद्ध संस्कृतिया स्थल नेपालमण्डलया रूपय् विकसित यानाः धर्माकरयात जुजु याना बिज्याःगु जुल।

श्री मञ्जुश्री गुरूया विद्वतापूर्णगु कार्य व जुजु धर्माकरया कुशल नेतृत्वं बुद्धधर्मया उन्नति एवं अभिबृद्धि जुजुं वयाच्वंगु थुगु नेपालमण्डलय् श्री स्वयम्भू ज्योतिरूप दर्शनार्थ बिज्याःम्ह क्रकुच्छन्द तथागतं थनया वाक्द्वार सिफुचो पर्वतय् बिज्याना थः न्हयुसः शिष्यपिन्त चूडाकर्मयाना बुद्धधर्मय् दिक्षितयाना बिज्याःगु जुल। चूडाकर्म याये धुंकाः बौद्ध संघ नीस्वनेगुया नापं भिक्षुपिं च्वनेगु थाय् बौद्ध विहार निर्माण जूवंगु जुल। नेपालय् थुकथं विहार निर्माणया ज्या जूवंगु थ्व दकले न्हापांगु खः। थ्वयां लिपा विभिन्न इलय् थासंथाय् अनेक श्रद्धालु दानपतिपिन्सं आपालं बौद्ध विहार निर्माण यानावंगु जुल। अले थुगु हे बौद्ध विहार नाप स्वापू दयाः थनया बौद्ध समाजय् बौद्ध संघया नापनापं बौद्ध विहारया छचाखेरं बौद्ध धर्मावलम्बिपिनिगु बस्ती विकास नं तःचाक जुयावल।

बुद्धधर्मय् न्हापांगु चरणं हे त्रिरत्न सहित पञ्चशिलादि ग्रहणयाना दानशील भावना क्वातुका श्रावकयान कथंया चर्या यानाः लिपा बोधिचर्या-महायान कथंया पारमिता पूवंकेगु शिक्षां युक्त जुया वज्रयान कथंया क्रिया, चर्या, योग, अनुत्तरयोग तन्त्रया अभ्यास याना उत्कृष्टगु ज्ञान संम्यक् सम्बोधिज्ञान साक्षात्कार यानावनेमाःगु कथंया परम्परा थन दु ।

थुकथं चर्या यानावनेगुया लागी बौद्ध संघय् प्रवेश जुइत दकले न्हापां प्रव्रज्या ग्रहण यायेगु पवित्र स्थलया रूपय् बौद्ध विहारयात कयातःगु दु । अथे हे बौद्ध समाजयात शिक्षितयाना धर्मानुकुल जीवन हनावनेत माःगु बुद्धधर्म व थुगु धर्म कथंया शिक्षा दिक्षा बिइगु, धार्मिक एवं सांस्कृतिक ज्याभ्वः न्हयाकेगु प्रमुख स्थलया रूपय् नं बौद्ध विहारयात हे कयातःगु दु । थनया फुक्क धयाथें बौद्ध उपासक उपासिकापिनि बौद्ध विहार नापं प्रत्यक्ष रूपं क्वातुगु स्वापू दयाच्वनी । अथेहे छगू विहार संघया मेगु विहार संघ नापं नं मैत्रीपूर्ण स्वापू दयाच्वनी ।

थन नीस्वनातःगु बौद्ध विहारया विषय प्राप्त विभिन्न अभिलेख एवं सान्दर्भिक ग्रन्थादि अनुसार बौद्ध विहारयात सामान्य विहार, मध्यमक विहार व महाविहार याना स्वथी कथं शब्द छ्यलातःगु खने दु । बुद्धधर्मय् समर्पित जुया पञ्चशील पालनयाना धर्मानुकुल जीवन हनावयाच्वंपिं बौद्ध उपासक उपासिकापिनिगु बासस्थानया रूपय् सामान्य विहार- कचा बाहाः छ्यलावयाच्वंगु खःसा गृहस्थी जीवन त्वःता बुद्धधर्म अध्ययन अध्यापन यानाः ब्रम्हचर्य जीवन हनावनीपिं, ग्रन्थधूरय् विशेष जोड बिया वयाच्वनीपिं ब्रम्हचर्य भिक्षुपिं च्वनेगु विहार कथं मध्यमक विहार अथवा बही विहारयात कयातल । विनय अनुसार प्रव्रज्या व उपसम्पदा लाभि भिक्षुपिं जक च्वनाः ध्यान भावनाय्, विपश्यनाधूरय् विशेष जोडबिया अभ्यास याना च्वनीपिं भिक्षुपिं च्वनेगु थाय्या रूपय् महाविहार अथवा मूबाहाःयात कयातल ।

थनया बौद्ध समाजय् न्हापा भिक्षु जीवन हे हनाः विहारय् च्वनाः धर्माभ्यास यायेगु व्यवस्था जुयाच्वंगु दुगु खः । लिपा वया थुगु प्रथा बुलुहुँ मदयावन, न्हनावन । थौंकन्हय् थनया बौद्ध विहारय् बौद्ध संघया दुःजपिनि काय् मस्तयत चूडाकर्म-वन्दे लुनाः प्यन्हु तक्क भिक्षु जीवन हनेगु परम्परा ल्यनाच्वंगु दनि । चूडाकर्म याना बौद्ध संघय् प्रवेश जुइधुंकूपिन्त थन गृहस्थ भिक्षुया रूपय् नालावयाच्वंगु दु, हनावयाच्वंगु दु ।

थनया परम्परा अनुसार प्रव्रज्यां लिपा शाक्य भिक्षु जुयाः थ्वयां लिपा वज्राचार्याभिषेकं अभिषित जुइगु प्रथा नं न्हापा दुगु खः, लिपा थ्व प्रथा नं मदया वज्राचार्य संघया काय् मस्तयत जक प्राप्त जुइगु परम्परां थाय् कायेधुंकल । अथे नं सकसियां दिक्षाभिषेक प्राप्त यायेगु परम्परा धाःसा ल्यनाच्वंगु दनि ।

थनया बौद्ध समाजय् न्हापा वज्राचार्य भिक्षु, शाक्य भिक्षु, ब्रम्हचर्य भिक्षु व चैलक भिक्षु (चिवाहालय् वन्दे लुइपिं) याना भिक्षुपिनिगु वर्गिकरण याना वयाच्वंगु खःसां थौवया वज्राचार्य त्वःताः शाक्य भिक्षु, ब्रम्हचर्य भिक्षु व चैलक भिक्षुया सत्ताय् फुक्कसिनं शाक्य जक छ्यलेगु यानाहये धुंकल । थौंकन्हय् बौद्ध संघया दुने वज्राचार्य संघ व शाक्य संघ कथं म्हसिइका वयाच्वंगु जुल ।

थुपिं हे बौद्ध संघपिं मुनाः थः थःगु बाहाः बहीलिइ धार्मिक एवं सांस्कृतिक ज्याय् निरन्तरता बिइगुया नापं थःपिनिगु बाहाः बहीस संरक्षण एवं सम्वर्द्धन याना वयाच्वंगु जुल ।

बौद्ध विहारया स्वरुप

बौद्ध समाजय् चूडाकर्म याना बौद्धसंघया व्यवस्था जुयावयाच्वंगु बौद्ध विहारत मध्यय् मूबाहाःया रूपय् महाविहार व बही विहारया रूपय् मध्यमक विहार (गुकीयात लिपा महाविहार कथं हे विभिन्न अभिलेखय् छ्यलेगु यानाहःगु जुल) याना निथी विहार निर्माण जुयाच्वंगुया दथुइ स्थापत्य कला शैलिं निसेंकया संघया संरचना, रितिथिति, संस्कार, संस्कृतिइ छगू विहारं मेगु विहार पानाच्वंगु खनेदु ।

थनया बौद्ध विहारत विशेषयाना अप्पा व सिंया प्रयोग याना दयेकातःगु दु । विहार निर्माणया भ्वलय् थनया हावापानीइ ल्वयेक व थन ब्वइगु सम्भाव्य भ्वखाचं नं सुरक्षित जुइकथं थनया विहारत दयेकातःगु दु ।

समयया गति नाप नापं थनया बौद्ध विहारत नं भ्वाथः जुयावना पुनःनिर्माण व जीर्णोद्धार यायेगु ज्या नं तक्वमछि जुया वयाच्वंगु विहारया स्वरूपं सिइका कायेफू । अथे नं थथे पुनःनिर्माण वा जीर्णोद्धार जुयावयाच्वंसां विहार वास्तुकला विधि अनुसार लक्षण प्रमाण मिलय्याना विहार दयेकेगु थनया परम्परा दुगुलिं विहार या पुलांगु पहः धाःसा ल्यनाहे च्वंगु दनी ।

थनया बौद्ध विहार निर्माण यायेगु भ्वलय् नगरया दुनेलाका महाविहार निर्माण यानातःगु दुसा नगरं पिने तापाक्क वही विहार निर्माण यानातःगु दु। भीथाय् महाविहारयात मूवाहाः धायेगु चलन दु। थ्व वाहाः धयागु शब्द, विहार धयागु शब्द ज्यलावना अर्थात् विहारं-वाहार-बहाल-वाहाः जूवंगु खः ।

अथे हे नगरं पिने अर्थात् वहीर पाखे दयेकातइगु विहार जुया हे वहीर विहारं-वही जूवंगु जुल। वही विहारय् प्राप्त विभिन्न अभिलेखय् बही विहारयात पिने पाखे लाःगु विहारया अर्थय् वहील-वहीरी-वहीर-बही आदि शब्द छ्यलातःगु दु ।

बुद्ध बोधित्वादिपिनिगु मूर्ति एवं चैत्य, धर्मधातुमण्डल व अनेक देवीदेवताया मूर्तिं भयेविया च्वनीगु थनया बाहाः बही धार्मिक दृष्टिकोणं यक्को हे च्वन्हचाःगु थाय्या रूपय् धःस्वानाच्वंगु दु । वास्तुकला, चित्रकला, मूर्तिकला एवं मांगलिक विषय वस्तुलिं भय्बिया च्वनीगु जुया कलाकृतिया अनुपम नमुना स्थलया रूपय् नं थनया बौद्ध विहार-बाहाः बहीयात कयातःगु दु ।

यलया मूबाहाः व बही

नेपालमण्डलय् निर्माण जुयाच्वंगु बौद्ध विहारया ल्याः आपाः याना यलय् लानाच्वंगु दु। धार्मिक एव सांस्कृतिक महत्वं जायाच्वंगु ऐतिहासिक नगर ललितपुर प्राचीन बौद्ध विहारं जायाच्वंगु महत्वपूर्णगु स्थल खः । थन बाहाः, बही व थुकीया कचावाहाः कचावही यानाः आपालं बौद्ध विहार नीस्वानातःगु दु । थनया तःगुमछि वाहाः वही मध्यय् नं मू बाहाःया रूपय् भिंन्यावाहाः अले मू बहीया रूपय् भिंन्याबहीयात कयातःगु जुल । थ्वहे भिंन्यावाहाः भिंन्यावहीया ल्याखं प्रसिद्ध जुयाच्वंगु थनया वाहाः वहिइ लिपा वया थुकी दुने स्वंगू बाहाः व प्यंगू वही दुथ्यावनाः थुकीया ल्याः भिंच्यावाहाः व भिंगूबही जूवंगु जुल । थौंतक नं यलया मूबाहाः मूबही कथं थनयापिंन्सं भिंन्यावाहाः भिंन्यावही हे धायेगु यानावयाच्वंसां थुकीया ल्याः भिंच्यावाहाः व भिंगूबहीया ल्याः धकाः सिकेमाःगु जुल ।

थनया प्रसिद्धगु भिंच्यावाहाः धाये वले थुकथं कयातःगु जुल :-

१) बुवाहाः	२) क्वावाहाः	३) धुम्वाहाः	४) ओम्वाहाः
५) ज्योवाहाः	६) यच्छुबाहाः	७) सुवाहाः	८) भिन्छेबाहाः
९) उवाहाः	१०) गुजिवाहाः	११) तंगःवाहाः	१२) चुकःवाहाः
१३) तःवाहाः	१४) दौबाहाः	१५) हःवाहाः	१६) किपूवाहाः
१७) चोबाहाः	१८) सिबाहाः		

अथे हे थनया प्रसिद्धगु भिंगूबही स्थाननाम कथं थथे कयातःगु जुल :-

१) गुइतः बही	२) इलाय् बही	३) उबाहाः बही	४) थपाः वही
५) ज्याःबाःबही	६) ईबाः वही	७) किनू वही	८) न्हाय्कंबही
९) ख्वाय्बही	१०) नःबही	११) इखाछें बही	१२) कोन्ति वही
१३) धपगाः बही	१४) ई बही	१५) चिकं वही	१६) पूचो बही
१७) बुंग बही	१८) किपू बही	१९) वा बही	

च्वय् उल्लेखित यलया भिंच्यावाहाः व भिंगूबही मध्यय् यल नगरय् दुने मलाःगु मूबाहाः-किपूबाहाः व चोबाहाः खःसा मूबहीया ल्याखय् बुंगवही, किपूबही व वाबही याना स्वबही खः । थुकथं ल्याखाय्बलय् यल नगरया दुने मूबाहाःया ल्याः भिंखुबाहाः अले मूबहीया ल्याः भिंखुबही जूवइ । थुगु हे भिंखुवाहाः व भिंखुबहीयात कया थन संक्षिप्त विवरण न्हचब्वयेगु जुइ ।

यल नगरया मूबाहाः व मूबहीया स्वरुप

सम्राट अशोकया राज्यकालय् यल नगरया दुने प्यंगू दिशाय् प्यंगः अशोक स्तूप निर्माण जूवंगु जुया थन न्हापानिसें बौद्ध धर्मया व्यापक प्रचार जुयाच्वंगु दु धयागु सिइदु । थ्वहे प्रसिद्धगु प्यंगः स्तूपयात महत्वबिया प्यंगः स्तूपया दुने दुनेलाकाः थन आपालं विहार, चैत्य, धर्मधातुमण्डल नीस्वनेगुया नापं अनेक बुद्ध बोधिसत्वपिनिगु मूर्ति चित्र व थ्वसपोलपिनिगु कुलं उत्पन्न जूपिं आपालं देवी देवतापिनिगु मूर्ति एवं चित्रत निर्माण जुयावयाच्वंगु जुल । थन निर्माण जुयाच्वंगु गुलिनं बौद्ध विहारत दु, थनया प्यंगः स्तूप दयेकेधुंका जक निर्माण जूगु खनेदु । छाय्धाःसा थन थ्वहे प्यंगः स्तूपयात विशेष महत्व बियाः, थ्वयात हे मूलयाना थ्वया दुने दुने जक बौद्ध विहारादि निर्माण यानावयाच्वंगुलिं थ्व खँ स्पष्ट याः ।

थथे निर्माण जुयावयाच्वंगु भ्वलय् बौद्ध विहारया ल्याखय् यल नगरया दुने थासंथाय् निर्माण जुयाच्वंगु अतिकं उत्कृष्टगु वास्तुकला, चित्रकला एवं मूर्तिकलां

भय्वियाच्वंगु थनया मूवाहा: व मूवहीत नं ख: । थन निर्माण जुयाच्वंगु मूवाहा: वहीया दथुइ अप्पो समानता द:सां छगूलि मेगुली छुं छुं पानाच्वंगु खनेदु ।

मूबाहा:

थनया मूबाहालय् छचाखेरं चक्कंगु थाय् दया दथुइलाक्क श्री स्वयम्भूया प्रतीक स्वरूप चैत्य तया: उगु चैत्यया चुलंचू बाहा:या मूद्य: क्वापाद्य:या भव्यगु देग: छग: दयाच्वनी । बाहा:या स्वरूपया विषय अध्ययन यानावनेबलय् बाहा: अप्पोयाना वँ सरह याना दयेका तइ । बाहालय् दुहाँ वनेगु मूलुखा बाहा:द्य: चुलंचू याना दयेका तइ । थुगु मूलुखा नं कलापूर्ण याना उकी च्वय् पंचबुद्ध अथवा त्रिरत्नया मूर्ति अंकितगु तोलं अथवा द्वार दयाच्वनी । मूलुखा ज:ख: सिंह निम्ह ध:स्वाका तइ । थुगु लुखां दुहाँ वने खतं जवं खवं स्तोत्रादि व भजन यायेत, विश्राम आदि यायेत ज्याछिंक निगू फल्चा दयाच्वनी । थ्वहे फलेचिया नाप नापं अंगलय् बुद्धशासन रक्षकया रूपय् महाकालया भव्य मूर्ति नं दयाच्वनी । गनंगनं गणेश, हनुमानया मूर्ति नं तयेगु चलन दु । थुगु थासं न्हच:ने छचाखेरं फ:थकयात:गु प्यकुंला:गु चक्कंगु थाय् दयाच्वनी । थुगु थासय् दथुइलाक्क मूल चैत्य तया: थ्वया छचाखेरं गनं गनं धर्मधातुमण्डल व मेमेगु चैत्य नं स्थापना याना तइ । अथेहे थ्वहे थासय् क्षेत्रपाल, लोकपाल, यज्ञशाला, पिण्डगा: आदि दयाच्वनी । थ्वहे थासय् बाहा: संघया मूद्य: क्वापाद्य:या देग: छग: दयाच्वनी । मूदेग: त्व:ता छचाखेरं नितँजा: याना छेँ दयाच्वनी । थुगु थाय्यात वाहा:या धार्मिक एवं सांस्कृतिक ज्याभ्व: न्हचाकेगु, सहलह ब्याकेत सहलहशालाया रूपय् छ्यलेगु, धर्मदेशना यायेगु, बुद्ध बोधिसत्वादिपिं बिज्याकातयेगु, नामसंगीति आदि ब्वनेगु कथं छ्यलातइगु ख: ।

अथेहे वाहालय् दुहाँ वयेगु मूबाहा: लुखाया नाप नापं मेगु छपु लँ नं दयेका तइ । मूवाहा:या देग: भव्यरूपं, प्राय:याना नितँ पलिचिना स्वतँ जा:याना दयेकातइ । थुगु देगलय् वाहा:या मूद्य: क्वापाद्य:या रूपय् अप्पोयाना अक्षोभ्य तथागत स्थापना याना तइ । गनंगनं अमिताभ तथागत, भविष्य व्याकरण मुद्रा बुद्ध नं स्थापना याना तइ । क्वापाद्य:या मूलुखा कलापूर्ण याना दयेका तइ । थुगु मूलुखाया च्वय् पंचबुद्धया मूर्ति

व वज्रसत्व, सूर्य, चन्द्र आदिया मूर्तितया नं ज्वाय्गं तयातइ । मूलुखाया च्वय् बाहा:द्य:या प्रतीक स्वरूपया बुद्ध मूर्ति मूलयाना त:गु कलात्मक तोलं तयातइ । मूलुखाया ज:ख: शीलांकुश पिण्डपात्र ज्वना दनाच्वपिं भिक्षु निम्हसिगु मूर्ति तयेगु नं चलन दु । थन थ्वसपोलपिन्त शारिपुत्र मौद्गल्यायन भिक्षु धायेगु चलन दु । थनया क्वापाद्य: फलय् सिंह निम्ह तया: थ्वया नापनापं द्य:गं नं तयातइ । अथेहे ज:ख: लीलया नेपालया राष्ट्रिय ध्वाँय् निपू नं ब्वयेकातइ । अथेहे मूलुखा ज:ख: निपा चिचीपा:गु व्ह:फ्याना मत:गु तिकिभ्या: नं तयातइ ।

क्वापाद्य:या मूलुखा च्वय् न्यापा: प्यय्पुंगु भ्या: तयातइ । थ्वयां ज:ख: मेगु निपा: भ्या: नं तयातइ । थुगु भ्या: तयात:गु त्रिरत्नया प्रतीक स्वरूप ख: । अर्थात् बुद्धया प्रतीक स्वरूप पञ्चबुद्धयात कया न्यापा:भ्या: प्यय्पुंका त:गु ख: । थुगु भ्या:लय् पञ्चबुद्धया मूर्ति तयेगु नं चलन दु । जवं खवंया भ्या: मध्यय् जवगु भ्या: धर्मया प्रतीक प्रज्ञापारमिताया स्वरूप अले खवगु भ्या: षड्क्षरी लोकेश्वर स्वरूपं कयातल । थ्वहे भ्वलय् हानं चिन्तामणि लोकेश्वरया मूर्ति तयेगु नं चलन दु । पञ्च भ्या: व मेगु निपा: भ्यालय् त्रिरत्नया मूर्ति सहितगु तोरण तयेगु नं चलन दु । अले थ्वया पाय्छि च्वय् वज्रसत्वया मूर्ति तयेगु याइ । पञ्चभ्या: दुगु थाय् सम्बन्धित बाहा:या आगंद्य: चक्रसम्बर वज्रवाराही स्थापनायाना कोथाया रूपय् छ्यलातइ । थ्वया च्वय् महावज्रसत्व छम्ह व महापञ्चबुद्ध न्याम्ह याना खुम्हसिगु मूर्ति दयेकात:गु खुग: तुनासिं देग:या पलि फयेकातइ । पलिया निगू कुनय् नं अप्पो भार फयेमा:गु जुया आपा: भार फयेफुपिं सिंह सार्दुलया मूर्ति किया: निग: तुनासिं फयेकातइ । थ्वयां च्वय् पलिइ नं अथेहे तुनासिं फयेका तइगु ख:सां च्वय्च्वंगु पलि क्वय् च्वंगु थें भार आपा: मदुगु जुया चिचीग्व:गु तुनासिं प्रयोग यानातइ । देग:या दकले च्वय् गजूया रूपय् चैत्य तया उकी छत्रं कुइका: छत्रंनिसें क्वापाद्य:या मूलुखा च्वय् तक ध्यंगु पता: ब्वयेकातइ ।

भ्रीथाय् बाहा:द्य:यात क्वापा:द्य: धायेगु चलन दु । थ्व क्वापा:द्य: शब्द कोष्ठपाल देवताया शब्द ज्यला जूवंगु खनेदु । मूबाहा: निर्माण याइबले लक्षण प्रमाण मिलेयाना दथुइलाक चैत्य तया: थ्वयां छचाखेरं विहार नापं सम्बन्धित विविध विषय वस्तु दुथ्याकेत मुक्कं ८१ कोष्ठ याना दयेकेगु परम्परा दु । थ्वहे ८१ कोष्ठ पालन

याइम्ह, संरक्षण याइम्ह देवता जूगुलिं बाहाःद्यःयात कोष्ठपाल देवता धायेगु यायां क्वाबाहाःद्यः-क्वाचपालद्यः-क्वापाःद्यः जूवंगु खनेदु ।

थनया मूबाहाः दक्कं धयाथें जीर्ण अवस्थाय् लानाच्वंगु दु ।

मूबही

बही विहारया निर्माण अप्पोयानाः नगरय् दुने मलाकूसे नगरं तापाक्क अथवा नगरं पिने यानातइगु खनेदु । अथे नं थनया प्यंगः स्तूपया दुने हे (पूच्वबही छगू मलाः) यलया मूबही लानाच्वंगु दु ।

बही दयेकी बलय् बाहाः दयेकी थें बँ सरह मयाःसे बँया सतह स्वयां च्वय् लाकाः दयेकातइगु खः । तःजाःगु फः थकया उकी बहीया मूलुखा छुनातइ । थुगु मूलुखाया न्हचःने तःगुमछि त्वाथः दयाः थ्वया जःखः निम्ह सिंह तयातइ । त्वाथःया च्वसं बहीलिइ दुहाँ वनेगु मूलुखा फुसय् बार्दलि पिकयातइ । मूलुखां दुने महाकाः छेलिइ फलेचा, महाकालद्यः, गणेश, हनुमानया मूर्ति तयातयेगु चलन दु । थुगु छेलि पुला वनेवं चक्कंगु प्राङ्गनय् मूलरूपं बहीद्यःया देगः छगः तयातइ । थनया बहीद्यःकोथा त्वःताः छचाखेरं बहीया छेलि तल्लाय् दलान चायेका खुल्ला यानातइ । गनंगनं थ्व थासय् ततःपाःगु तिकिभ्याः छुनाः तुइजः कया छेलि क्वातुकातइ । थुगु छेलि तल्लाय् गुंलां अमोघपाश लोकेश्वर, आर्यतारा, भृकुटीतारा सहित याना बहीद्यः ब्वयेगु सलंशालाया रूपय् अल्लग थाय नं छ्यलेगु यानातइ । नापं थुगु थाय् धर्मदेशना यायेत विशेष रूपं छ्यलेगु याइगु खः ।

बहीद्यःया देगः खासयाना छतँ पौ नितँजाः याना दयेकातइ । बहीद्यःया न्हापांगु पलिं च्वय् फुसय् चैत्यया गजू सहितयानाः चीग्वःगु देगःचा छगः दयेका पुल थकयातइ । थुगु हे बहि देगलय् मिसापिनि थःपिनिगु सिबे (थलबल, हलंज्वलं) तायेगु चलन दु । मेगु जन्मय् दुःखकष्ट मजुइमाः, सर्वसत्वपिनिगु कल्याण कार्यय् न्हचांवने फयेमाः धयागु भावनां थथे ताइगु खः । बही देगःया भूमि तल्लाया बहीद्यःफले त्वाथः तयाः थ्वयां जःखः सिंह निम्ह तयाः थ्वयानं नापनापं नेपाःया ध्वाँय् निपु ब्वयेकातइ । हानं, थ्वहे द्यः फले द्यःगं छगः वा निगः तयेगु नं चलन दु । थुगु थासय् बहीद्यःया कलात्मक मूलुखा दयेका तइ । मूलुखा च्वय् पञ्चबुद्धया मूर्ति, वज्रसत्व अथवा

अक्षोभ्यया अल्लग छगू मूर्ति नं दयाच्वनी । अथेहे ज्वाय्गं नं लुखाफुसे खायातइ । मूलुखाया जवं खवं शीलांकुश पिण्डपात्र धारण याना बिज्यानाच्वंपिं भिक्षुपिं निम्हसिगु मूर्ति तया थ्वयां जःखः व्हःफ्यानामतःगु चिचीपाःगु तिकिभ्याः निपाः तयातइ । मूलुखाया च्वसं सम्बन्धित वहीद्यःया प्रतीक स्वरूप बुद्ध बोधिसत्वया मूर्ति अंकित कलात्मक तोलं छपाः नं तयातइ । मूलुखायां च्वय् मूबाहालय् थें दथुइ न्यापाः भ्याः व जवं खवं याना निपाः भ्याः छुनातइ । थ्वहे भ्याः ल्युनेया कोथाय् बहीसंघया आगंद्यः वज्रवाराही अथवा वज्रदेवी स्थापना यानातइ । बही देगःया पलियात बाहाः देगःया पलि फयेकेत थें मूर्ति सहितगु तुनासिंया सत्ताय् साधागु चिचीग्वःगु तुनासिं फयेकातइ । बहीया देगलय् बाहाः देगलय् थें अनेक बुद्ध बोधिसत्वया मूर्ति एवं अन्य विषयवस्तुकं जायेकातःगु दइमखु ।

बहीया मूल गन्धकुटी द्यःकोथाय् मूलदेवताया रूपय् भगवान् बुद्धया मूर्ति स्थापना यानातइ । थ्वसपोल बहीद्यःयात गन्धुरी देवता धाइ । बहीसंघयापिं ग्रन्थधूरया लागी अभ्यास याइपिं जूगुलिं ग्रन्थधूरपिनि देवताया अर्थय् ग्रन्थधूरी देवतां गन्धुरी देवता जूवंगु खनेदु ।

बहीलिइ गन्धुरी देवता-बहीद्यः चाहुलेत प्रदक्षिणा मार्गया रूपय् गःलि लँपु छपु नं दयाच्वनी । थुजोगु लँपु बाहालय् दइमखु । बही द्यःया न्हचःने श्री स्वयम्भू महाचैत्यया प्रतीक चैत्य छगः नं स्थापना यानातइ । नापं धर्मधातुमण्डल लोकेश्वरादिपिनिगु मूर्ति नं स्थापना यानातयेगु चलन दु ।

बहीलिइ दुहाँ वयेगु मूलुखा बहीद्यः नापं चुलंचू लाकाः दयेकातइ । हानं बहीलिइ दुहाँवयेगु मेगु लँपु छपु नं दयाच्वनी । थुगु लँपु खासयाना बहीद्यःया खवय् लाका दयेकेमाःगु परम्परा दु । बही दयेकीबलय् गृहस्थीपिनिगु छेँ छस्वा जुइक, प्यप्पुंक दयेकेगु मयाःसे अल्लग याना दयेकातइ ।

यलया अप्पो धयाथें बहीत तस्सकं जीर्ण जुया दुनावनीगु अवस्थाय् लानाच्वंगु दु ।

रितिथिति, गुथि

यलया मूबाहाः व बहीलिइ आपालं रितिथिति गुथि हनेगु चलन दु । चूडाकर्म लिपा संघय् प्रवेश जुइधुंकूपिं संघया दुजःपिन्सं थःथःपिनिगु विहारय् माःगु कर्तव्य थःगु दायीत्व कथं पालन यायेमाःगु दु ।

संघया सदस्यपिं मुनाः थःथःपिनिगु विहारय् वन्दे छुइगु, द्यःपाः फयेगु, नित्यपूजा यायेगु, गुथिपाः फयेगु, बुसाधं यायेगु आदि ज्याः न्हचाकावयाच्वंगु दु। अथे हे मेगु रितिथितिइ नामसंगीति पाठ यायेगु, स्तोत्र ब्वनेगु, पूजा यायेगु, पाठ ग्वयेगु, गुंलासेवा, कातिसेवा वनेगु, पुन्ही सेवा हनेगु, बहिद्यः ब्वयेगु, पञ्जदान बिइगु, दिशीपूजा यायेगु, ब्रतादि-धलं दनेगु, दिक्षा कायेगु, वज्राचार्य संघय् जूसा आचार्य लुइगु नं न्हचाकावयाच्वनी। अथेहे नायः लुइगु, थपाःजु त्वयेगु, चक्रेश्वर लुइगु यानाः आजु जुया आगमय् याये माःगु दशमी पूजा, चन्हेपूजा, अमाइपूजा, दत्तपूजा व थी थी गुथि हनेगु ज्या नं न्हचाकावयाच्वनी।

थुकथं संघया सदस्यपिन्सं मासिक एवं वार्षिक कर्मया नापनापं नित्यकर्म नं याना वयाच्वनी। नित्यकर्म अन्तरगत बाहाः बहीया मू द्यः - क्वाःपाःद्यः वा गन्धुरी देवताया थाय् च्वना द्यःपाः फइम्हसिनं सुथय् नामसंगीति ब्वनेगु, द्यःख्यः चायेकेगु, पूजा यायेगु, गम्बाहासिं थायेगु, (बहीलिइ गम्बाहासिं थायेगु चलन मदु), विहारया छचाखेरं निवासयाना च्वंपिनिगु पूजा फयेगु, माःजं वनेगु (गंचाःहुलेगु), पञ्चोपचार पूजा यायेगु, सुफः थायेगु, सं यायेगु, आरतिपूजा यायेगु, स्तोत्रादि ब्वनेगु आदि याना वनेमाःगु चलन दु। अथेहे आजु जुया बिज्याये धुंकूपिन्सं आगमय् नित्यपूजा यायेगु, न्हिकं यायेगु, दिगी पाःफयेगु आदि फुक्क विहारय् यायेमाःगु नित्यकर्म जुल।

यलया बाहाः बहीलिइ- बाहालय् प्रायः याना दशपारमिताया स्वरूप दशस्थविर भिम्ह आजुया व्यवस्था यायेमाःगु परम्परा दु। अथेहे बहीलिइ पञ्चस्थविर न्याम्ह आजुया व्यवस्था जुयाच्वनी। थ्वसपोलपिं आजुपिन्त संघयापिन्सं सम्मान स्वरूप भागीयाना हनावयाच्वनी। थ्वसपोलपिं आजुपिन्सं नं संघया नेतृत्व यानाः संघया मस्तयत वन्दे छुइगु, बुसाधं हनेगु, गुथि हनेगु ज्याय् थकालि जुया पूजादि याना संघ कत्ताना, संघयात सुचारू रूपं न्हचाकावया संघय् संरक्षण व सम्वर्द्धन यायेगु ज्या तालाकाच्वनी।

आर्थिक व्यवस्था

बाहाः बहीया धार्मिक, सांस्कृतिक ज्याः न्हचाकावनेत, बाहाः बहीया संरक्षण एवं सञ्चालन यानावनेत आर्थिक श्रोतया तःधंगु महत्व दु। थुकीया लागी इलय् ब्यलय् श्रद्धालु दातातय्सं जग्गा, जमिन, नगद, बसुजा आदि विहारया नामय् दुन्ता

यानातइ। थथे दुन्ता जुयाच्वंगु बुं वइगु बालिं व नगद पाखें विहारया ज्या सञ्चालन जुया च्वनीगु खः। अथे नं आः वया बुंया बालि म्हो जुयावना अथवा आयस्ता बःमलाना थनया आपालं बाहाः बहीलिइ न्हचाकावयाच्वंगु धार्मिक ज्याय् यक्वहे हचूपावयेधुंकूगु दु। वि. सं. १८६२ स ६२ हरणया कारणं विहारया श्रोतय् तःधंगु आघात लाःवंगु दु। थनया बाहाः बहीया आयस्ता मदुगु व संघया दुजःपिनिगु आर्थिक अवस्था नं उलि संतोषजनक मजूगु कारणं धार्मिक एवं सांस्कृतिक ज्याभ्वः यायेगुलिइ थाकुयावयाच्वंगुया नापं जीर्ण जुयाच्वंगु बाहाः बहीया स्यंल्ह्वं ज्यात नं याये मफयाच्वंगु दु। अथे नं गुलिं गुलिं बाहाः बहीया आयस्ता बःलाः थाय्, संघ संख्या आपाःदु थाय् बाहाः बहीया ज्या सुचारू रूपं न्हचानावयाच्वंगु नं दु।

कचाबाहाः

यल नगर दुने स्थापना यानातःगु बौद्ध विहारया छचाखेरं च्वनाच्वंपिं श्रद्धालु बौद्ध उपासक उपासिका एवं बौद्धसंघया दुजःपिन्सं समेत इलय् ब्यलय् बुद्धधर्म संघय् समर्पित जुया, श्रद्धा पिज्वयेकाः थःथःपिनिगु बौद्ध विहारया आसपासय् चिचीधंगु विहारत स्थापना यानावयाच्वंगु जुल। थथे निर्माण जुयाच्वंगु विहारयात कचाबाहाः धाइगु खः। थुजोगु कचाबाहालय् वन्दे छुइगु याइमखु, तर चिबाहालय् वन्दे लुइपिं चैलक वन्देजु (चिबाहाःवन्देजु) पिनिगु कचाबाहालय् धाःसा वन्दे लुइगु यानावयाच्वंगु दु।

कचाबाहाः मध्यय् नं बाहाः बही नापं प्रत्यक्ष स्वापु दुगु अर्थात् सम्बन्धित बाहाः बहीलिं सञ्चालन यानावयाच्वंगु व निजि कथं थःपिनि खलः पुचः नापं जक सम्बन्धितगु याना कचाबाहाः निगू प्रकारया दु। बाहाः बहीयात दुन्ता यानातःगु सम्बन्धित कचाबाहालय् जक सम्बन्धित बाहाःया बाफाचा माजं वनीबलय् प्रदक्षिणा यायेमाःगु परम्परा दु। अथे हे वन्दे लुना देशान्तर चाहुलेबलय्, आजु नायः लुइबलय् नं थुजोगु कचाबाहालय् पूजा एवं प्रदक्षिणा यायेमाःगु परम्परा दु।

कचाबाहाः बहीलिइ नं पञ्चोपचार नित्यपूजा, बुसाधँ आदि धार्मिक ज्याभ्वः न्हचाकावयाच्वंगु दु।

थुकथं छम्हं मेम्हसित समभावं स्वयेगु, सम्यक् आजिका याना सकलें बुद्धधर्मया ज्ञानयात धारण पालन याना यथार्थ रूपं खंका वनेगु कथंया संस्कृति भीगु

समाजय् दया च्वंगुया मूल कारण हे धात्थे धायेगु ख:सा बौद्ध विहार हे ख: । बौद्ध संघ एवं बौद्ध उपासक उपासिकापिन्त संगठित रूपं क:घाना: एक्यवद्धता यानातयेगुली व सम्यक् रूपं जीवनयापन याना शिक्षित समाज निर्माण याना वनेगुलि त:धंगु महत्व वियावयाच्वंगु वौद्ध विहार ख: । अथे नं थौं वया विविध कारणं याना थुजागु ज्याय् शिथिलता वयाच्वंगु दु । गुकिंयाना बौद्धसंघयापिं आपा:सिनं बौद्ध विहारया महत्व जक मखु सम्वन्धित बाहा: बहीया नां तकं ल्व:मंका हयेधुंकूगु दु ।

थ्वहे खँयात वाचायेका यलय् दुथु मूबाहा: व मूबहीया संघपिं संगठित जुया सामुहिक प्रयासं यलया बौद्ध विहारतय्गु संरक्षण व सम्वर्द्धन यानावनेगुया नापं बुद्धधर्म व वौद्ध संस्कृतिया महत्व जनमानसय् थ्यंकावनेगु उद्देश्यं मूल बाहा: व मूल वहीपाखें प्रतिनिधित्व जुइकथं २०३२ साल मंसीर १ गते "बौद्ध विहार संघ,ललितपुर" नांया संस्था नीस्वंगु जुल । नीस्वंगु २५ दँ क्यंगुया लसताय् थुगु संघं यलया मूबाहा: मूबहीया वारे जनमानसय् म्हसिका वनेगु ता:तुंगु जुल । थुकीया फलस्वरूप यलया वौद्ध विहार-मूवाहा: व मूबहीयात कया थन संक्षिप्त प्रस्तुत यानागु जुल ।

थौं कन्हय् बौद्ध विहार संघया लागी प्रतिनिधि जुया बिज्या:पिं -

१) बुद्धिराज वज्राचार्य - वूबाहा: ।
२) कुलवहादुर शाक्य - ओकुबाहा: ।
३) सूर्यमान वज्राचार्य - ह:बाहा: ।
४) आशारत्न शाक्य - क्वा:बाहा: ।
५) अष्टराज वज्राचार्य - धुम्बाहा: ।
६) हर्षराज शाक्य - ओम्बाहा: ।
७) दिव्यरत्न शाक्य - ज्योबाहा: ।
८) रविन्द्र शाक्य - यच्छुबाहा: ।
९) नेमराज शाक्य - सुबाहा: ।
१०) विनोद वज्राचार्य - भिन्छेबाहा: ।
११) सिद्धिराज शाक्य - गुजिबाहा: ।
१२) नाति शाक्य - तंग:बाहा: ।
१३) नेमरत्न वज्राचार्य - चुक:बाहा: ।

१४) तीर्थराज वज्राचार्य - त:बाहा: ।
१५) विश्ववज्र वज्राचार्य - दौबाहा: ।
१६) युवराज शाक्य - सिबाहा: ।
१७) हेमवज्र शाक्य - पूच्वबही ।
१८) बाबुकाजि शाक्य - न:बही ।
१९) बाबुकाजि शाक्य - ईखाछेँबही ।
२०) दीपक शाक्य - कोन्तिबही ।
२१) आशाराम शाक्य - ईबही ।
२२) सिद्धिबहादुर शाक्य - चिकंबही ।
२३) सुदन शाक्य - चीधंगु गुइत:बही ।
२४) पञ्चराज शाक्य - त:धंगु गुइत:बही ।
२५) लक्ष्मण शाक्य - ईबा:बही ।
२६) ॐ शाक्य - न्हायक़ंबही ।
२७) अर्जुन शाक्य - धौगा:बही ।

विद्याधरवर्म संस्कारित

यशोधरवर्म महाविहार

बूबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यल नगरया पश्चिम रिखे पूच्वस्थित अशोक चैत्यं पायछि पूर्व स्वया वनेवं ध्वदुगु गाःबाहाः टोलया खःरिखे "विद्याधरवर्म संस्कारित यशोधर महाविहार, बूबाहाः" स्थापना यानातःगु दु । थुगु विहारय् दुहाँ वनेगु मूलुखाया जःखः निम्ह ततःधिकःपिं सिह धःस्वानाच्वंगु दु । तःद्वाःगु मूलुखां दुहाँ वनेखतं मूलुखाया दुनेया अंगलय् गणेश छम्ह स्थापना यानातःगु दु । थ्वयां जवय् भजन फल्चा छगू दु । मूलुखाया खवय् पतिइ बूबाहाःया मू देगः दु । थुगु थासं चक्कनानं तःकू याना दयाच्वंगु बूबाहाः छर्लङ्ग खनेदइ । बूबाहाःया क्षेत्रफल ४ रोपनी ११ आना १ पैसा २ दाम दु । थनया मू देगः उत्तराभिमुख याना दयेकातःगु दु ।

थुगु देगःया दुनेया भाग जीर्ण जुयाच्वंगु दु । देगःया लिक्क द्यःपाः फल्चा छगू दु । बाहाःया उत्तर पश्चिमरिखे दिगी छैं दु । अथे हे उत्तर पूर्व कुने मेगु छगू चीधंगु दिगी (मूतले आगं) छैं छखाः नं दु । बाहाःया छचाखेरं सम्पूर्ण धयाथें थनया हे संघयापिसं बास यानाच्वंगु दु । थन तुं निगः नं दु । बाहाःया दथुइ लिच्छविकालिन अशोक चैत्य छगः दयाः थ्वया छचाखेरं थी थी शैलिया भिंस्वंगः चैत्य व स्वंगः धर्मधातु मण्डल स्थापना यानातःगु दु ।

बूबाहाःया मूदेगः नितँ आयपा पलियाना दयेकातःगु दु । देगःया मूलुखा न्हचःने त्वाथःया च्वसं सिंहनाद लोकेश्वर सहित यानातःम्ह धलवतया लुँसिया सिंह निम्ह दु । थनहे द्यःफलय् द्यःगं छगः नं तयातःगु दु । द्यःफः क्वसं क्वसं माणे नं तयातःगु दु । देगःया मूलुखा कलात्मक बुट्टा किया दयेकातःगु दु । थ्वहे मूलुखा फुसय् पञ्चबुद्ध, वज्रसत्वया मूर्ति दुथ्याका तल । मूलुखा च्वसं महापञ्चबुद्धपिनिगु मूर्ति

यशोधर महाविहार - बूबाहाः

दुथ्याका कलात्मक लुँसिया तोलं छपाः नं तयातल। मूलुखा दुने उत्तराभिमुखम्ह भूस्पर्स मुद्रा ज्यानाबिज्याःम्ह श्री अक्षोभ्य तथागत दु। थ्वहे थन संघया क्वापाःद्यः खः।

क्वापाःद्यःया न्हापांगु तल्लाय् तोलं सहितगु, भ्याःपतिं पञ्चबुद्धया मूर्ति अकिंतगु धातुया कलात्मक,पञ्चभ्याः दु। थ्वया जःखः लुँसियातःगु कलापूर्णगु भ्याः निपाः तयातःगु दु। थुगु हे भ्याःया जवंखवं चिन्तामणि लोकेश्वरया मूर्ति नापं खवे सिद्धार्थ जन्म जूगु दृष्य दुथ्याका वहःयाम्ह मायादेवीया मूर्ति स्थापनायाना तल। थुगुहे ब्वय् चिचीधिकःपिं बुद्धया मूर्ति नं दुथ्याका तल।

न्यापाः भ्याः च्वसं अंगलय् भ्वःलाक लुँसिया पञ्चबुद्ध मूलयाना जवं खवं लुँसिया तारा निम्हसिगु मूर्ति तयातल। देगःया निगूगु तल्लाया अंगलय् कलात्मक लुँसिया स्वपाः भ्याः नं छुनातल। थुगु ब्वय् नं वज्रसत्व, अक्षोभ्य, प्रज्ञापारमिता, षड्क्षेरी लोकेश्वरया मूर्ति दुथ्याकातल। देगःया न्हापांगु पलि छचालं धर्म संस्कार या प्रतीक स्वरूप फय्गं खायातल। थुगु न्हापांगु तल्लाया पलि फयेकेत महावज्रसत्व छम्ह महापञ्चबुद्ध न्याम्ह याना जम्मा खुम्हसिगु मूर्ति अंकितगु सिंया तुनासिं फयेकातल। थ्वयां जःखःया कुनय् कुनय् निम्ह ब्वसल अंकित तुनासिं फयेकातःगु दु। थुगु पलिया च्वय् मेगु तल्लाय् छचाखेरं क्वस्वःभ्याः (विमानभ्याः) तया खुलायाना पलिं त्वःपुया तल। थुगु पलि विभिन्न मूर्ति अंकितयाना तुनासिं फयेकातःगु दु। देगःया दक्वसिबें च्वय् भ्वःलाक न्यागः व न्हचःने छगः याना जम्मा खुगः लुँसिया चैत्य गजू तयातल। थुगु गजूलिइ स्वर्ण छत्रं कुइका ध्वाँय्तया गजूलिंनिसें क्वथंक थ्यंगु लुँसियातःगु निपु पताः ब्वय्का तल। देगःया न्हचःने ख्वाःलय् नीगुंगः लुँसिया धलिंख्वाः तयाः छफाटँ सेरामिक टाय्लं भुनातःगु दु।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यशोधर महाविहारयात प्रचलित जनभाषा कथं बूबाहाः धाइगु खः। थनया पुलांपुलांगु अभिलेख कथं थ्व बाहाःयात विभिन्न इलय् विभिन्न नां बियातःगु दु। गथे बू विहार-बूबाहार-बुया-बाहाल-बूबाहाल।

अथे हे थ्व बाहाःयात वृ विहार कथं नं छ्यलाच्वंगु खनेदु। नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय् सुरक्षित इन्द्रदेव जुजुया पर्याय् ने.सं.२५३ स च्वयातःगु ताडपत्र पञ्चरक्षा सफुतिइ यलया वृ विहार धया उल्लेख यानातःगु दु।

थुगु हे "वृ विहार" यात कया लुसियाना पेटेक भाजुं थःगु "मेडियवल हिष्ट्रि अफ नेपाल" नांगु सफुतिइ यलया "वृ विहार" हे थौंकन्हेया वूवहाल खः धका व्याख्या यानातःगु दु । "वृ" धयागु शब्दं लिच्छविकालया प्रथम जुजु, वुद्धधर्मय् श्रद्धा दुम्ह, वृषदेव नापं स्वापू दःवः । यलय् बू विहार अथवा बुबाहाः त्वःताः वृविहार धयागु मेगु विहार खनेमदुगु अले भाजु पेटेकया "वृविहार" धयागु बुबाहाल हे खः धयागु अर्थपूर्णगु तर्कयात स्वयायंकेबलय् थ्व विहार वृषदेवया नामं निर्माण जुयाः वृष विहार जूवंगु लिपा "वृष" विहार धायेगु यायां "ष" छगः तंकाछ्वया वृविहार जूवन, गुगु २५३ ने. सं. तकं जनमानसं धायेगु यानाच्वंगु खनेदु । अथे जुया यशोधर महाविहार बूबाहाः वृषदेवया पालय् स्थापना जूवंगु यक्को सम्भावना दु ।

थुगु बाहाःया आःतक लुयावःगु दकले पुलांगु अभिलेख ने. सं. ३१८ यागु खः । विद्याधरवर्म संस्कारित यशोधरवर्म महाविहार धका स्पष्ट उल्लेख जुयाच्वंगु थुगु अभिलेख थनया वज्राचार्य अनुपम वज्रं "आदिकर्म प्रदीप" सफू ल्हचःगुया अभिलेख खः । थुगु अभिलेख अनुसार विद्याधरवर्म पाखें न्हापांगु संस्करण जूगु विहारयात यशोधरवर्म पुनःनिर्माण जूवंगु खनेदु ।

बूबाहाः सम्बन्धि उल्लेख जुयाच्वंगु विभिन्न वंशावली मध्यय् डानियल राईटया "हिष्ट्रि अफ नेपाल" सफूतिइ उल्लेख जुयाच्वंकथं - फ़ुलगामं यशोधर धयाम्ह ब्राम्हणी छम्हसिनं थः नापं चैत्य छगः, प्रज्ञापारमिता सफू छगू व थः काय् यशोधर नापं बूबाहालय् वया न्हापा विद्याधरवर्मा दयेकातःगु विहारयात जीर्णोद्धार याना थः काय् यशोधर ब्राम्हणयात थुगु विहारय् चूडाकर्म याःगु जुल । लिपा विहार या नां "विद्याधर वर्मा संस्कारित यशोधर महाविहार-बुया-बाहाल" जूवन । यशोधरा ब्राम्हणी नं ज्वनावःगु धाःगु प्रज्ञापारमिता सफू लिपा हिरण्यवर्ण महाविहारय् दुन्ता याःगु जुल । थ्व धापु थौंतक्कं जनमानसं नालाकया वयाच्वंगु खने दु । थ्व विषय अध्ययन याना वनेबलय् हिरण्यवर्ण महाविहारय् च्वंगु प्रज्ञापारमिता सफू यशोधर महाविहार स्थापना जूवंगुया प्रमाण जूवनी । तर, सफूया क्वचापतिइ थुगु सफू जुजु अभय मल्लया पालय् ने. सं ३४५ स आनन्द भिक्षुं सफू ल्हचःगु खँ च्वयातःगु दु । आः न्हचसःवइ ने. सं. ३१८ या प्रमाणित अभिलेखय् हे विद्याधरवर्म संस्कारित यशोधरवर्म महाविहार धका स्पष्ट रूपं उल्लेख जुइ धुंकूगु बूबाहालय् ने. सं. ३४५ स

च्वयातःगु सफू ज्वनावःपिं यशोधर ब्राम्हण वयातिनि बूबाहाया नां यशोधर जूवंगु धायेगु गुलि पायूछि जुइ ? उकिं उगु वंशावलिइ उल्लेख जुयाच्वंगु खँ पायूछि मजुल । यशोधरवर्म नापं वंशावली कथं याम्ह यशोधर ब्राम्हणया नां ज्वलाःवंगु जुया थुगु भ्रम जूवंगु जुइमाः ।

च्वय् उल्लेखित विभिन्न खँय् दुवाला यंकेबले निष्कर्षया रूपय् थुगु बाहाः वृ विहार नापं हे स्वापू दःवंगु अले वृषदेव जुजुया पर्याय् हे थुगु विहार नं नीस्वंगु खने दु ।

रितिथिति गुथि

थनया आजुपिनिगु नेतृत्वय् संघया दुजःपिं मुना संघय् यायेमाःगु दैनिक, मासिक व वार्षिक कथंया ज्याभ्वःत सुचारू रूपं न्हचाकाः पूवंकावयाच्वंगु दु । संघया भिंनिम्ह आजुपिं अतिरिक्त थनया ज्याः तालाकावनेत बिसः प्यम्ह व वेताजुया व्यवस्था नं यानातःगु दु । नापं विहारया सुधार यायेगु ज्याः यानावनेत थन विहार सुधार समिति छगू नं नीस्वनातःगु दु ।

यशोधर महाविहारया रितिथितिया भ्वलय् संघया दुजःपिनि काय् मस्तय्त थ्याः वन्देजु लुइगु, वन्दे लुइगु, वज्राचार्यपिनि काय् मस्तय्त आचाः लुइगु, बिसः लुइगु, नायः लुइगु, छत्रकायेगु, न्याम्ह थकालि लुइगु, चक्रेश्वर/थपाजु त्वयेगु ज्याः न्हाचाकावयाच्वंगु दु ।

थुगु संघय् मुक्कं १३५० म्हसिगु नां धलखय् जायाच्वंगु दु । थुपिं हे संघया दुजःपिन्सं थकालिं कथं क्वापाःद्यःया थाय् बाच्छि बाच्छिया ल्याखं द्यःपा फयेगु याना सुथय् नामसंगीति ब्वनेगु, द्यःख्यः चायेकेगु, पूजा यायेगु, देके वःपिनिगु पूजा फयेगु, माजं सुफः सं यायेगु, स्तोत्र ब्वनेगु, आरति पूजा यायेगु ज्याः न्हचाकावयाच्वंगु दु । अथे हे थकालिं कथं बहिपाःफयेगु, वज्राचार्यपिनि जूसा आचाःगुथि फयेगु ज्यानं थकालिं कथं न्हचाकावयाच्वंगु दु । थ्वया नापनापं थनया संघय् तुतः गुथि, चोवाहाः गुथि, नामसंगीति गुथि, गुंलापारू गुथि, सना गुथि याना तःगुमछि गुथित नं हनावयाच्वंगु दु । संघया आजुपिनि थनया दिगीइ लय् लय् पतिं दशमी पूजा यायेगु परम्परा दु ।

नापं आजुपिं मुनाः वा संघयापिं नापं समाहित जुया थन तःगुमछि गुथित नं हनावयाच्वंगु दु, गुगु थथे खः -

१)	ग्वःपाः दौपूजा	- आश्विन कृष्ण प्रतिपदा ।
२)	संदेपूजा	- कार्तिक कृष्ण प्रतिपदा ।
३)	सम्बरोदय दिशीपूजा	- मार्ग कृष्ण प्रतिपदा ।
४)	छयथिपूजा	- मार्ग कृष्ण औंशी ।
५)	मायादेवी बुसाधं	- पौष कृष्ण एकादशी ।
६)	अजि बुसाधं	– माघ शुक्ल षष्ठी ।
७)	क्वापाःजुया न्हवं	- माघ शुक्ल सप्तमी ।
८)	सरस्वती दौपूजा	- माघ कृष्ण औंशी ।
९)	होलिदत्त	- फाल्गुण शुक्ल पूर्णिमा ।
१०)	त्रिरत्न बुसाधं	- चैत्र कृष्ण पञ्चमी ।
११)	आचार्य गुथि	- चैत्र कृष्ण अष्टमी-एकादशी ।
१२)	रथेथना दौपूजा	- बैशाख शुक्ल प्रतिपदा ।
१३)	तःपा ओ गुथि	- बैशाख शुक्ल चतुर्दशी ।
१४)	वज्रसत्व दौपूजा	- जेष्ठ कृष्ण षष्ठी ।
१५)	नक्वा दिशी दौपूजा	- जेष्ठ कृष्ण दशमी ।
१६)	महाकाल बुसाधं	- जेष्ठ कृष्ण चतुर्दशी ।
१७)	सिन्का धलं	- आषाढ शुक्ल पूर्णिमा ।
१८)	छुचुंमरि दौपूजा	- आषाढ कृष्ण सप्तमी ।
१९)	धर्मधातु दौपूजा	- श्रावण शुक्ल दशमी ।
२०)	मतयाः दौपूजा	- श्रावण कृष्ण द्वितीया ।
२१)	जीगः गुथि	- श्रावण कृष्ण तृतीया ।
२२)	धुंपा दौपूजा	- आश्विन शुक्ल प्रतिपदा ।

च्वय् न्हचथनागु थीथी रितिथिति व गुथित हनावनेत आर्थिक श्रोतया रूपय् वुं वइगु वालि, दानदत्त अले दांया ब्याजं ज्याः तालाकावयाच्वंगु दु ।

द्वादश स्थविर आजुपिं

१) हर्षदेव वज्राचार्य - चक्रेश्वर ।
२) काजिरत्न वज्राचार्य ।
३) पूर्णबहादुर वज्राचार्य ।
४) मुक्तराज वज्राचार्य ।
५) अष्टराज वज्राचार्य ।
६) किर्तिबहादुर वज्राचार्य ।
७) गणेशराज वज्राचार्य ।
८) कमलराज वज्राचार्य ।
९) हेराबहादुर शाक्य ।
१०) जोगराज शाक्य ।
११) ज्ञानरत्न वज्राचार्य ।
१२) स्वयम्भूराज वज्राचार्य ।

विशेषता

यशोधर महाविहारया नं निता प्यता विशेषता दुगु जुयाच्वन । यलया प्रसिद्धगु मूबाहाः मध्यय् जुयाच्वंगु थुगु विहारय् यलय् गनं मदुगु कथं संघय् प्रवेश जुइत दर्ता कथं थ्याःवन्देजु लुइमाःगु परम्परा दु । अथे हे नेपाःगालय् दुने दुगु विहार त मध्यय् आपाः ल्याखय् वज्राचार्य संघ दुगु विहार नं थ्व हे खः ।

नापं थुगु विहार, यशोधर महाविहारया विस्तृत वर्णन दुथ्याका बु. सं. २५३७ या बुद्धजयन्तीया लसताय् हेराकाजी वज्राचार्यद्वारा लिखित "यशोधर महाविहार संघ" नांया सफू छगू नं प्रकाशय् हयेत सफल जूगु दु ।

यशोधर महाविहार, बूबाहाःया कचाबाहाः

१)	यंकुलि विहार	- इबाहाः ।
२)	श्रीवच्छ दुन्दुभि विहार	- सिजः बाहाः ।
३)	नव विहार	- न्हूवाहाः ।
४)	उजोतदेव विहार	- वनबाहाः ।

५)	पद्मावती विहार	- न:बाहा: ।
६)	यन्ता विहार	- वन्ताबाहा:चा ।
७)	थहतिनाम विहार	- थतिबाहा:चा ।
८)	रत्नराजवर्ण विहार	- भगवानचोक बाहा:चा ।
९)	व्यखाराज विहार	- भैल:सिं बाहा:चा ।
१०)	देवज्याति विहार	- नंदया बाहा:चा ।
११)	भैरवसिंह विहार	- वनगत बाहा:चा ।
१२)	देवराज विहार	- देवराज बाहा:चा ।
१३)	ओंलानाम विहार	- वंला बाहा:चा ।
१४)	सुखावतिप्रशाद त्रिरत्नयोग विहार	- किसिचुक बाहा:चा ।
१५)	धर्मराज विहार	- याक:बाहा:चा ।

हिरण्यवर्ण महाविहार - क्वा:बाहा:

भाष्करदेववर्मा संस्कारित

हिरण्यवर्ण महाविहार

क्वाःबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यलया हिरण्यवर्ण महाविहार, क्वाःबाहाः नेपाःया दकले नां दंगु, राष्ट्रिय जक मखु अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रय् थ्यंक अतिकं प्रसिद्धगु विहार खः । धर्म व संस्कृतिया अनुपम क्षेत्र एवं उत्कृष्ट कलाकृतिं जायाच्वंगु, आपालं धर्मकीर्ति भयबियाच्वंगु थुगु विहारयात न्हयाथाय् नं न्हयाम्हसिनं नं प्रशंसा यानावयाच्वंगु दु ।

नेपाःगालय् जक मखु नेपाल अधिराज्य भरिइ हे थुलि बांलागु, नित्य अतिकं दुष्करगु नियम व विनय पालनयाना जीवित बौद्ध धर्मया रूपय् न्हयायावयाच्वंगु व नित्य धयाथें सुवर्णाक्षर अष्टसाहश्रिका प्रज्ञापारमिताग्रन्थयागु पूजा पाठयाना वनेगु, आपालं रितिथिति, गुथि व उत्सव महोत्सव हनेगु यानावयाच्वंगु थ्वहे हिरण्यवर्ण महाविहार हे छगू जक खः धाःसां पाइमखु । थनया कलांपूर्णगु देगः, तुनासिं, तिकिभ्याः लुँपौ, चैत्य, छत्र, लुँपताः, ललितविस्तरअनुसार बुद्धया जीवनी व लुम्बिनी जात्रा विषययात कयाः अभिलेखयुक्त सुवर्णमय चित्र कियातःगु बिलंपौ, वहःया कलापूर्ण लुखा, त्वःलं, प्राचीन अर्वाचीन धातुया सजीव मूर्तित आदि भव्यतां यानाः थुगु विहारया प्रसिद्धि नेपाः देशय् जक मखु, अन्तर्राष्ट्रिय जगतय् थ्यंकं थ्यनाः थुकियात गोल्डेन टेम्पलया नामं प्रचार जुयाच्वंगु दु। थुकथं बौद्ध जगतय् अद्वितीयगु कथंगु थुगु हिरण्यवर्ण महाविहार यलया भिंच्याबाहाः मूबाहाः मध्यय् छगू बाहाः खः ।

यल क्वालखु त्वाःया प्यकालं उत्तररिखे स्वयाः भतिचा वनेवं थुगु विहारया मूलुखाय् थ्यनी । लँया सिथय् पूर्वरिखे स्वयाच्वंगु थुगु विहारया मूलुखा जःखः ल्वहँया तःधिकःपिं निम्ह सिंह तयातःगु दु । थनया मूलुखा ल्वहँयागु दयेका उकी ल्वहँयागु हे त्वःलं, थां पिकयाः दयेकातःगु दु । थुगु त्वलनय् त्रिरत्न स्वरूप पञ्चबुद्ध मूलयानाः

जवं खवं प्रज्ञापारमिता षड्क्षेरी लोकेश्वरया मूर्ति तयातःगु दु । त्वःलंया जवंखवं शारिपुत्र मौद्गल्यायनया मूर्ति तयातल । लुखाया फुसय् देगः आकारं दयेकाः उकी च्वय् चैत्य तयातल । थनया लुखा बाहालय् दुहाँ वनेगु न्हापागु लुखा खः । थुगु लुखां दुहां वनेवं ल्वहँतं सियातःगु चुकचा छकूया जःखः जःन्हुँ व फल्चा दयेकातःगु दु । थुगु थासय् नं बाहालय् दुहाँ वनेत ल्वहँया निगूगु बाहाःलुखा तयातःगु दु । लुखाया फुसय् न्हय्म्ह महाबुद्धपिनिगु मूर्ति दुथ्याकाः नं थ्वयां च्वय् महावज्रसत्व मूलयाना जवय् प्रज्ञापारमिता खवय् आर्यताराया मूर्ति दुथ्याका छत्रं कुइकातःगु दु । अथे हे लुखाद्वाःया जःखः नं बुद्ध बोधिसत्वपिनिगु मूर्ति अंकित यानाच्वंगु दु । थुगु मूलुखां दुहाँ वनेवं खःरिखे द्यःकोथा थें दयेकातःगु थासय् महाकाल, अष्टभुज मञ्जुश्री, गुह्येश्वरीरूपी कलश तयातःगु दु । हनुमानद्यः जक पश्चिमद्वारया जःपाखे तयातःगु दु । थनं नं न्हयःने च्वंगु लुखां दुहाँ वनेवं विश्वप्रसिद्धगु क्वाःपाः देगः खनेदइ । अनेक लुँसिया मूर्ति, चित्र व विविध वस्तुकं जाःयाच्वंगु थुगु देगः प्यतँजाः स्वतँ पलियाना लुँपौ तया दयेकातःगु खः । थुगु देगःया मूलुखा कलात्मकगु बुट्टा कियाः वहः नं भुनाः दयेकातःगु खः । मूलुखाया न्हयःने त्वाथः जःखः किसिम्हय् गयाच्वंम्ह सिंहनाद लोकेश्वर सहितम्ह सिंह निम्ह तयातःगु दु । थ्वया नं जःखः हानं निम्ह सिंह तयातल । थनया द्यःफः नापं फः थकया तःग्वःगु द्यःगं छगः तयातःगु दु । मूलुखा जःखः शारिपुत्र व मौद्गल्यायनया मूर्ति तयातःगु दु । मूलुखाया च्वय् तस्सकं बांलाक, दयेकातःगु, अति हे सुक्ष्म एवं सफा जुइक बुट्टा कियातःगु वहःयागु त्वःलं छपाः तयातःगु दु । थुगु त्वलनय् अक्षोभ्य मूलयाना जवंखवं च्वाम्हः ज्वनाच्वंपिं शारिपुत्र मौद्गल्यायन भिक्षु निम्ह तयातल । न्हापा थुगु हे थासय् थ्वहे ज्वःलाक लुँसिया दयेकातःगु त्वःलं छपाः तयातःगु खः । लिपा थन वहःया त्वःलं दयेका तःबलय् थनया न्हापायागु त्वःलं न्हयःने वाहाःलुखा दुहाँ वयेगु फुसय् तयातःगु जुल ।

वहःयागु मूलुखां दुने हिरण्यवर्ण महाविहारया क्वापाःद्यः अक्षोभ्य तथागत विज्याकातःगु दु । तःधिकसे च्वना नं मुसुहुँ न्हयूख्वाःवःम्ह, अनेक अलंकार तिसां भय् वियाच्वंम्ह, भूमिस्पर्श मुद्रा ज्यानाच्वंम्ह, थुम्ह क्वाःपाःदेवं पूर्व स्वया च्वंगु दु । थुम्ह क्वापाःद्यःया कोथाय् आपालं बुद्ध बोधिसत्वपिनिगु मूर्तिं जायाच्वंगु दु । थुपिं मध्यय् क्वापाःद्यःया न्हयःने वज्रहूँकार मुद्रा ज्यानाच्वंम्ह वज्रसत्व छम्ह नं खः, गुम्हसित थन

बलभद्र धका सम्बोधनयाना वयाच्वंगु दु । मूलुखाया जवंखवं च्वय्पाखे पद्मपाणि व वज्रपाणिया मूर्ति तयातःगु दु । क्वाःबाहाः देगःया मुलुखां निसें कयाः च्वय्यागु स्वंगू तल्लास दुगु कार्नेस अंगः, गाःभ्याः, क्वसूभ्याः, पञ्चभ्याः, सम्पूर्ण बिलंपौ तुनासि, लिवि पौ, नाग, भगिं, गजूरूपी चैत्य फुक्कं कलापूर्ण यानाः नं लुँसिया दयेकातःगु दु ।

देगःया न्हापांगु तल्लाय् पञ्चबुद्ध अंकित पञ्चभ्याः छुनातःगु दु । थ्वया नापं जवंखवं मेगु निपाः भ्याः नं दु । पञ्चभ्याःया जवंखवं शारिपुत्र मौद्गल्यायनया मूर्ति दु । पञ्चभ्याः फुसय् नं पञ्चबुद्ध अंकित त्वःलं छपाः तयातःगु दु । अथे हे जःखःया चीपाःगु भ्याःया च्वसं नं त्वःलंत तयातःगु दु । हानं थ्वहे भ्वलय् जवंखवं शालभंजिका मुद्राय् चिन्तामणि लोकेश्वरया निगू मूर्ति नं दुथ्याकातःगु दु । पञ्चभ्याःया च्वसं भ्वःलाक प्रज्ञापारमिता, पञ्चबुद्ध व षड्क्षेरी लोकेश्वर यानाः न्हय्म्हसिगु मूर्ति तयातःगु दु । अथे हे थ्वयां जःखः सिंहनाद लोकेश्वरया मूर्ति नं तयातल । थ्वयां च्वय्रिखे पञ्चमहाबुद्ध, महावज्रसत्व अंकितगु खुगः तुनासिं न्हापांगु पलि फयेकातल । थुगु पलियां च्वय् त्रिरत्न मूर्ति तयातल । थ्वयां च्वय्यागु पलियात नं क्वय्यागु तुनासि च्वंगु थें महापञ्चबुद्ध व महावज्रसत्व अंकितगु खुगः तुनासिं फयेकातल । थुगु पलिइ खुगः चैत्य स्थापना यानातल । दकले च्वय्या तल्लाय् च्वंगु पलियात नं विभिन्न देवीदेवताया मूर्ति दुथ्यानाच्वंगु सिंया तुनासिं फयेकातल । देगःया दकले च्वय् भगिंया द्यःने भ्वःलाक भिंस्वंगः सुवर्ण चैत्य तयाः दथुइयागु स्वंगः चैत्यय् छत्र समेत तयाः गजूया रूप बियातल । थुगु देगःया पलिया म्हुरःपतिइ क्वसं क्वसं छचालं फयूगं खायातःगु दु । अथे हे देगःया गजूनिसें मूलुखा फुसय्तक वःगु लुँसिया प्यंगू पताः नं ब्वयेकातःगु दु ।

थनया लाय्ब्व छपाःतिं ल्वहँतं सियाः सुचुसे पिचुसे च्वंकाः थ्वया छचालं फः थकयाः उगु फःया सिथय् सिथय् बार तयाः वयां द्यःने दलूपाः अले क्वसं क्वसं माणे तयातःगु दु । बाहाः छचालं नितँजाःयाना छँ दनातःगु दु । देगःया जवय् दक्षिणरिखेया भूमि तल्लाय् तारादेवी व मञ्जुश्रीया मूर्ति तयातःगु दु । थुगु थाय् भजन यायेगुया रूपय् छ्यलातःगु दु । थ्वहे थासय् गुंलां बहिद्यः दीपंकरादि ब्वयेगुया रूपय् नं छ्लाच्वंगु जुल । थ्वयां च्वय्यागु तल्लाय् तःधिकःम्ह अमिताभ बुद्ध, दीपंकर व अनेक

बुद्ध बोधिसत्वया मूर्ति तयातःगु दु । अथे हे देगःया खवय् उत्तररिखेया भूमि तल्लाय् वज्रसत्व, अवलोकितेश्वर, वसुन्धरादेवीपिं स्थापना याना कोथा खुयातःगु दु । थ्वया नापं थाय् खुल्लायाना धार्मिक कार्य यानावनेत, बहीद्यः ब्वयेत, प्रज्ञापारमिता ब्वनेत, द्यःपाः देनेत छ्यलातःगु दु । थ्वयां च्वय् अमोघपाश लोकेश्वरादि बिज्याकाः धर्मागार गुम्वाया रूपय् छ्यलातःगु दु । देगःया न्हचःने बाहाः लुखा च्वय्या छहाकलं योगाम्बर स्थापना यानाः आगं कोथाया रूपय् छ्यलाच्वंगु दु । थनया आगंया क्वय् भूमि तल्लाय् लुँसिया नामसंगीतिया भव्य मूर्ति छगू नं स्थापना यानातःगु दु । थनया मेगु आगं, सकता अर्थात् चन्द्रमहारोहण स्थापना यानातःगु, देगःया ल्यूने इलाननि दिगिइ नं दु । थुगु आगमय् चक्रसम्वर वज्रवाराही स्थापना यानातःगु दु ।

क्वःबाहाःया दथुइलाक्क छतँ लुँपलि, लुँ थजू तयाः देगःचा लयेकातःगु दु । छचालं बार्दलि पिकयाः वयां दुने प्यखें लुखातयाः कोथा खुयाः उकी दुने लिच्छविकालिन चैत्य छगः तयातःगु दु । उगु हे चैत्ययात अतिकं बांलाक लुँ वहः छ्यलाः चैत्य दयेकाः भुनातःगु दु । स्वयम्भू महाचैत्यया प्रतीक स्वरूपगु थुगु चैत्य थन संघयापिनि कुलदेवता (देगुद्यः) खः । थुगु चैत्यया मूलुखां क्वःबाहाःद्यःयात स्वकातःगु दु । थनया प्यदुवाः लुंखायां च्वय् च्वय् विभिन्न तान्त्रिक देवतापिं दुथ्याकाः लुँसिया त्वःलंत तयातःगु दु । हानं, थ्वहे चैत्यया जःखः ल्यूनेस्वखें याना भिंनिम्ह लोकेश्वरया मूर्ति तयातःगु दु ।

बुंःद्यः रथया खःयागु नमूना कायेत थ्वहे देगःया खःयागु नाप कयाः दयेकूगुलिं आःतक नं खःया नमूना नाप थन हे वया काइगु धका धाइ । थुगु देगःया ल्यूने वज्र द्यःने तयातःगु धर्मधातुमण्डल छगः दु, गुकीयात छचालं माणे चाहुयेकातल । थुगु बाहाःया प्यर प्यकुने चतुर्ब्रम्ह विहारया रूपय् प्यम्ह बोधिसत्वया दनाच्वंगु मूर्ति नं तयातःगु दु ।

क्वःबाहाःया छचाखेलं दुगु विविध विषययात कयाः सविस्तारं वर्णन यायेगु धयागु उलि अःपु मजू । थासंथाय् आपालं बुद्ध बोधिसत्व, देवीदेवता एवं मांगलिक वस्तुकं जायाच्वंगु थुगु विहारया वर्णन यायेगु धयागु हे स्वयं अवलोकन यायेवं तिनि छर्लङ्ग जुइगु व पूवनीगु जुल ।

क्वाबाहाःया क्षेत्रफल १ रोपनी १४ आना १ पैसा दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

विश्वया प्राचीनतम् बौद्ध नगरी धका म्हसिका वयाच्वंगु यल नगरया छगू प्रसिद्धगु विहार खः हिरण्यवर्ण महाविहार । भौचां ब्याय् फुम्ह हिरण्य नांम्ह सुवर्ण रूपम्ह छुं वास यानाच्वंगु थासय् निर्माण यानातःगु बाहाः जूगुलिं थ्व बाहायागु नां हिरण्यवर्ण महाविहार धका नामाकरण जूगु खः धैगु जनधारणा न्यने दु । अथे हे नतुं मणिगलया लायकूया छचाखेरं धःस्वानाच्वंगु, क्वाथया पिने च्वंगु क्वाथलखु धका नां जायाच्वंगु त्वालय् दयेकातःगु विहार जूगुया कारणं थ्व विहार क्वाथलखु विहारया नामं नं स्थानिय मनूतयगु बिचय् लोकप्रिय जूवंगु खः धैगु धापु दु । थ्वहे क्वाथलखु विहार विस्तार विस्तारं अप्रभ्रंश जुयाः क्वालखु बाहाः तथा क्वाःबाहाः जूवन धैगु खँ अनुसन्धानया विषय हे तिनि धाःसां छुं पाइमखु ।

हिरण्यवर्ण महाविहार गुबले निर्माण जुल, किमार्थ कथं धाये थाकुनि । थ्व विहारया नांया न्हचःने भाष्करदेव संस्कारित स्वानाच्वंगुलिं भाष्करदेव नांयाम्ह जुजुया पालय् थ्व विहार निर्माण जूगु खः धैगु धापु दु । तर, इतिहासय् भाष्करदेव नांयापिं जुजुपिं निम्ह दुगुलिं गुम्ह भाष्करदेवयागु ईलय् थ्व विहार निर्माण जुल धका यकिन यायेधाःसा मफुनि । वंशावलिइ पिंगलविहार नापं थ्व विहार निर्माणया स्वापू दयाच्वंगु संकेत पिज्वयाच्वंगु खने दु । उल्लेख जुयाच्वंगु कथं आन्तरिक कलहया परिणाम स्वरूप पिंगलविहार ध्वस्त जुसेंलिं विहार लिसे सम्बन्धितपिं उखें थुखें आश्रय काःवन । वहे भ्वलय् विहारया मूलम्ह व्यक्ति अथवा द्यःपालाः वज्राचार्यया परिवार यलया न्याखाचुकय् थः पाजुपिं थाय् आश्रय काःवया च्वंगु जुल । लिपा विहार लागा सफा यायेगु ज्या जुया च्वंबलय् पिंगल विहारय् स्थापना यानातःगु मूर्ति लुयावल । थ्व खँ न्याखाचुकय् थ्यसेंलि पिंगलविहारं व मूर्ति न्याखाचुकय् हःगु जुल । लिपा न्हूगु विहार निर्माण याना व शाक्यमुनिया मूर्ति स्थापना यायेगु ज्या जुल । तर थ्व थासय् थःत असुरक्षित जूगु खँ तात्कालिक जुजु भाष्करदेवयात म्हगसय् कनाः व थःतः छुं भौचां लिना यंकिगु थासय् स्थापना याना बिइगु उजं समेत द्यःवं आज्ञा जुल । लिपा क्वालखुया थ्व थासय् जुजुं थःम्हं हे भौचित छुं लिना यंकाच्वगु दृष्य खँसेलि न्हूगु विहार निर्माण याना स्थापना यात धैगु व्यहोरा अकिंत यानातःगु दु ।

ऐतिहासिक प्रमाणया अभावं थ्व विहार गुबलय् निर्माण जुल धका यकिन

जुया मच्वंसां ने. सं. १६५-६७ या ईलय् जुजु जुयावंम्ह भाष्करदेवया पालय् थ्व विहार जीर्णोद्धार जुल धका हिरण्यवर्ण महाविहारया म्हसिका सूचनाय् उद्धृत जुयाच्वंगु दु ।

नेपाल सम्वत् २०२ स महापण्डित अभयकर गुप्तं रचनावद्ध यानाबिज्यागु वज्रावली ग्रन्थ ल्हचयेगु ज्या थ्व विहारय् जुयावंगु, ने. सं. ३४५ या लिपिवद्ध प्रज्ञापारमिता संग्रहित जुयाच्वंगु, दोलखाया जुजु उजोतदेवया ने. सं. ६५३ या घण्टाभिलेखं थ्व विहार गुलि पुलां वा महत्वपूर्ण धका बयान यानाच्वंगु जकमखु, थ्व गुलि प्रसिद्ध व लोकप्रिय जुयाच्वंगु दु धैगु खँ उला: क्यनाच्वंगु दु । यलया बौद्ध समाजयात एकिकृत याना: बुद्धधर्म, बौद्ध संस्कृति व परम्परायात जीवन्तता बियेगु ज्याय् थ्व विहारं यक्को न्हचब:निसें हे ऐतिहासिक नेतृत्व याना वयाच्वंगु दु धैगु खँ इतिल्हने सम्यक्, दिपंखा आदि पर्व व रितिरिवाजय् न्हचाकेगुलिइ थनया अनुकरण यायेगु परम्परां क्यनाच्वंगु दु ।

हिरण्यवर्ण महाविहारया महत्व एवं थनया विविध विषयवस्तुयात क:घाना: थुगु विहारयात कालान्तर तक्कं संरक्षण एवं सम्वर्द्धन यानावनेगु ज्याय् त:धंगु ग्वहालि जुइमा: धयागु सदिक्षां लोटस रिसर्च सेन्टरपाखें थुगु विहारया अध्ययन यानावनेगु ता:तुना: थनयापिनिगु हे ग्वहालिं डा. भद्ररत्न वज्राचार्यजु पाखें अनुसन्धानात्मक सफू च्वयाबिज्या:गु जुल, गुगु याकंनं हे पिहाँ वयेत्यंगु दु ।

रीतिथिति गुथि

नेपा:गा:या पुक्क बौद्ध विहार संघ मध्यय् दकले आपा: संघ दुगु विहार हिरण्यवर्ण महाविहार ख: । थनया सर्वसंघ संख्या ५००० दु । क्वा:बाहा: संघय् दैनिक, मासिक व वार्षिक याना आपालं हे रीतिथिति गुथि हनावनेमा:गु चलन दु । थनया रीतिथिति सुचारू रूपं न्हचाकेत दशस्थविर आजुपिनिगु व्यवस्था जुयाच्वंगु दु । विहारय् यायेमा:गु सर्वसंघया ज्या, फुक्क प्रकारया पूजाकार्य व रीतिथितिया ज्या यानावनेत सर्वसंघं थुपिं हे दशस्थविर आजुपिन्त सर्वोच्च नायकया रूपय् अधिकार बियावयाच्वंगु दु । अथे हे थनया ज्याय् सुगमता व निरन्तरता बियावनेत जगेडा आजुया रूपय् नीम्ह आजुपिनिगु व्यवस्था थन जुयाच्वंगु दु । थुपिं नीम्ह आजुपिं दिगीया उत्तराधिकारीपिं स्थविरपिं ख: ।

मू आजुपिनिगु स्थान प्वन धा:सा थुपिं हे नीम्ह चाक:या आजुपिं मध्यय् थकालिं निसें उगु स्थान पूर्ति या:वनेगु ज्या जुइ । थनया क्वा:बाहा: आगमय् दशस्थविर आजु मध्यय् नं वज्राचार्याभिषेक दुम्ह जेष्ठम्ह स्थविर आजु चक्रेश्वर जुया: वसपोलं हे नित्यपूजा यायेमा:गु परम्परा दु । अथे हे दिगीया आगमय् नं नित्यपूजाया नितिं नीम्ह मध्यय् वज्राचार्याभिषेक दुम्ह जेष्ठम्ह स्थविर चक्रेश्वर जुया: वं हे नित्यपूजा यायेगु व्यवस्था यानात:गु दु । थनया निथी आजुपिं मध्यय् निम्ह चक्रेश्वरपिं मू आगमय् व दिगी आगमय् हे द्य:नेमा:गु नं परम्परा दु । मू आगमय् दशस्थविर आजुपिन्सं पुन्ही पत्तिकं व दिगी आगमय् नीम्ह स्थविर आजुपिन्सं अमाइ पत्तिकं थकालि कथं पालंपा: पूजा एवं गण भोजन यायेगु ज्या न्हचाकावयाच्वंगु दु । थन जगेडा आजुया रूपय् नीम्ह आजुया व्यवस्था जुयाच्वंथें नीम्ह आजुपिं मध्यय् नं फुक्कं परलोक जुल धा:सा अथवा दशस्थविर आजुपिनिगु तँय् वना: नीम्ह आजुपिनिगु स्थान प्वन धा:सा उगु स्थान पूर्तिया नितिं नं च्याम्ह गुथि धका थकालिं कथं च्याम्हसिगु समूह गठन याइगु नियम नं थन दु ।

थुकथं थन आपा: संघ दुगु व आपा: थितिरिति हनेमा:गु जुया तँ नं तँ थकालिपिं आजु जुया: च्याम्हति समूह जुया: ज्या न्हचाकाच्वंगु जुल । थनया सर्वोच्च दशस्थविरया नेतृत्वय् संघया दुज:पिं मुना: थन यायेमा:गु ज्या पूवंका: वयाच्वंगु दु । मेमेगु मूबाहालय् थें थन नं संमस्तयत वन्दे लुइगु, आजु तँय् थ्यनकि नाय: लुइगु, पञ्च थकालि लुइगु, थपाजु त्वयेगु, चक्रेश्वर लुइगु, वज्राचार्यपिं जूसा आचार्य लुइगु ज्या जुयाच्वंगु दु । थनया थितिरिति मध्यय् मेथाय् गनं मदुगु कथंया क्वापा:द्य:या थाय् पा: च्वनेमा:गु परम्परा दु । सर्वसंघया फुक्कसिनं थकालि कथं द्य:पा: फयेगुया नाप नापं पा: फयेत थन विशेष नियम दु ।

थन न्हापा निला निलाया ल्याखं पा: फयेमा:गुया थासय् आ: लच्छि लच्छिया ल्याखं पा: फयेगु व्यवस्था जूगु जुल । लच्छि तक पा: फयावनेत भिंनिदँ तकयाम्ह संमस्तयत थन बाफा:चा (बाहा:पा:चा) यायेमा:गु नियम दु । थुम्ह बा:फाचा द्य:या थाय् पूजादि याइम्ह, गंचा हूवनीम्ह आदि फुक्क ज्या यानावनीम्ह प्रमुखम्ह जुल । थ्वया नापं उम्ह बाफा:चित ग्वहालि यानाबिइत त:धिकम्ह बाफा:चा च्वनेमा:गु परम्परा नं दु । अथे हे थुपिं बाफा:चापिन्त नीचियाना जा:थुया नकेत, मत बिइत व

विहारया मेमेगु ज्या यायेत धका मिसाम्ह छम्ह नं व्यवस्था यानातःगु दु । थुम्हसित थन नीकुलीम्ह धाइगु खः । द्यःपाः ज्वःछि थुपिं स्वम्हसिन नं विहारया नियमानुसार विहारय् च्वनाः ज्या न्ह्याकावनेमाःगु दु । द्यःपाः ज्वःछि थनया बाफाःचा थःगु छेँ वनेमज्यूगु, नीकूलीम्हं जाःथूगु भोजन यायेमाःगु, आमिष भोजन यायेमाःगु, न्हि न्हि म्वःल्हुइमाःगु, लाकां खिचा थिइमज्यूगु थिल धाःसा म्वःल्हुया नी यायेमाःगु, फिना तयागु वसः ही मज्यूगु, संखाय् मज्यूगु आदि बाफाःचां यायेमाःगु नियम दु । अथे हे नीकूलीम्ह नं संघयाम्ह हे जुइमाःगु, नी वसतं पुनेमाःगु, नीकुलीबलय् सुनां थिइमज्यूगु, थिल धाःसा निंगु वसतं पुनाच्वंगु जुसां वसः फेरे यायेमाःगु आदि नियम दु । हानं द्यःपाः ज्वछि द्यःपाःलाया छेँय् चिकं क्वेका व्हायेमज्यूगु, मेमेपिं द्यः मानेयाना पूजा यायेमज्यूगु आदि नियम दु । थन विहारय् नं सुथे नामसंगीति ब्वनेगु, द्यःख्यः चायेकेगु, पूजा यायेगु, गंचाहुवनेगु, गंबाहासिं थायेगु, देके वःपिनिगु पूजा फयेगु, नित्यपूजा यायेगु ज्या न्ह्याकाच्वंगु दु । अथे हे न्हिनय् गंबाहाःसिं थानाः सुफः यायेगु, बहनी गंचाहूवनेगु, सं यायेगु, स्तोत्र ब्वनेगु, आरति पूजा यायेगु ज्या जुयाच्वंगु दु । थन बाफाःचां गंचाहूवनी बलय् क्वाःबाहालं न्हूबाहाः, न्याखाचुक, नागबाहाः, इलानिनि-ससुननि जुनाः क्वाःबाहालय् तुं लिहाँ वयेमाःगु चलन दु । अथे हे थुगु विहारय् न्हिथं भजन यायेगु नं चलन दु । जन्मय् छपाः वइगु थुगु द्यःपाःयात थन अप्पोसिनं श्रद्धापूर्वक थःगु पालय् द्यःपाः फयावयाच्वंगु दुसां गुलिं गुलिंसिनं थनया नियम व न्हिच्छिं द्यःखापा चायेकाः लच्छि तक पाः फयेमाःगु थाकूचाया पाः मफःपिं नं आपालं दु ।

धनया आजुपिनि आगमय्, दिगीइ पाः फयाः नित्यपूजा यायेगु, चक्रेश्वरपिं पाखें मू आगमय् व दिगी आगमय् पूजा यायेगु, स्वयम्भू चैत्यय् पाः कायेगु, न्हचकं यायेगु, अमिताभया थाय् पाः च्वनेगु, गुथि पाः फयेगु, पून्ही पूजा, अमाइ पूजा यायेगु, बुसाधं हनेगु, संमस्तयत वन्दे लुना बिइगु, पर्व पर्वय् वइगु पूजा गुथिइ थकालि जुइगु, दानदत्तया पूजा चले यायेगु आदि ज्या न्ह्याकाच्वंगु दु । हानं सर्वसंघपिन्सं नं थःपिनिगु गुथिपाः, संभ्वय् पाः फयेगु, विहार हेर बिचार यायेगु, दान प्रदान यायेगु आदि ज्या नं न्हचाकाच्वंगु दु । वज्राचार्यसंघपिन्सं नं थकालिं कथं वज्रसत्वया थाय् पाः कायेगु समूह मुनाः प्रज्ञापारमिता पाठ यायेगु, आचार्य गुथि पाः फयेगु आदि नं न्हचाकाच्वंगु दु ।

थन न्हचाकाच्वंगु मेगु परम्परा खः इल्हने सम्यक् । क्वाःबाहाःया आयोजनाय् प्रत्येक न्यादँय् छकः न्याइगु थुगु सम्यक्य् यलया भिंच्याबाहाः भिंच्याबही व सम्यक् न्यायेकाःवंपिनि पाखें ब्वये हइगु बाहाःद्यःया प्रतिनिधि कथंयाम्ह क्वापाःद्यः, सम्यक्द्यः, दीपंकर, तारा, बुद्ध बोधिसत्व एवं चैत्य आदियात निमन्त्रणा बियाः दान प्रदान यायेगु व उपस्थित वज्राचार्य भिक्षु, शाक्य भिक्षु, ब्रम्हचर्य भिक्षु एवं चैलक भिक्षुपिन्त दान प्रदान यानाः तःजि जुइकः इल्हने सम्यक् महोत्सव हनावयाच्वंगु दु । अथे हे जुग चूलाइबलय् न्याइगु दीपंखा उत्सव नं थुगु हे विहारया आयोजनाय् हनीगु खः । थुकीया लागी थनया सकल आजुपिं व संघया सदस्यपिं मुनाः थौंतकं सुचारू रूपं न्हचाकाच्वंगु जुल ।

च्वय् वंगु रितिथिति गुथिया अतिरिक्त क्वाबाहालय् दच्छियंकं यानावनेमाःगु गुथित थथे दु-

१)	अथःबाहाःयापिनि दौपूजा	- बैशाख शुक्ल चौथी ।
२)	सरस्वती ननियापिनि दौपूजा	- बैशाख शुक्ल चतुर्दशी ।
३)	नकबही, थ्याकायापिनि दौपूजा	- बैशाख कृष्ण चौथी ।
४)	नागबाहाःया धाख्वातय् दौपूजा	- बैशाख कृष्ण षष्ठी ।
५)	हःखायापिनि दौपूजा	- बैशाख कृष्ण द्वितीया ।
६)	देगु गुथि	- आषाढ शुक्ल दशमी ।
७)	सिन्का धलं	- दिलापुन्ही ।
८)	वर्तलय् ग्रहमण्डल पूजा	- आषाढ कृष्ण पारू ।
९)	वर्तलय् वसुन्धरा व्रत	- आषाढ कृष्ण द्वितीया ।
१०)	श्रीकुमारी पूजा	- आषाढ कृष्ण तृतीया ।
११)	महाकाल पूजा	- आषाढ कृष्ण चौथी ।
१२)	दीपंकर पूजा	- श्रावण शुक्ल सप्तमी ।
१३)	जीगु बियेगु/न्याखाचुक, हःखायापिनि दौपूजा	- श्रावण कृष्ण तृतीया ।
१४)	न्याढःया श्रेष्ठपिनि दौपूजा	- श्रावण कृष्ण अष्टमी ।
१५)	नकबहीया किसानतय् दौपूजा	- कतिपुन्ही ।
१६)	नागबाहाःयापिनि दौपूजा	- आश्विन कृष्ण द्वितीया ।

१७) इखाछेँय्च्वंपिं नेवा:खल:तय् दौपूजा - आश्विन कृष्ण त्रयोदशी ।
१८) संघ भोजनय् भंसा गणेश पूजा - आश्विन कृष्ण चतुर्दशी ।
१९) पञ्चवली पूजा व सप्तविधान पूजा - आश्विन कृष्ण अमाइ ।
२०) लोकत्तर श्राद्धयाना न्हय्गू विहारय् भोजन छ्या:वनेगु - कार्तिक शुक्ल पारू ।
२१) सर्वसंघ भोजन - कार्तिक शुक्ल दशमी ।
२२) खाछेँय्च्वंपिं श्रेष्ठपिनि ग:गुथि - कार्तिक शुक्ल त्रयोदशी ।
२३) दिशीपूजा - मंसीर कृष्ण दशमी ।
२४) त:भ्यालय्च्वंपिं श्रेष्ठतय् दौपूजा - मंसीर कृष्ण ।
२५) कोथु त:भ्यालय्च्वंपिं श्रेष्ठतय् दौपूजा - मंसीर कृष्ण ।
२६) नागबाहालय्च्वंपिं कसा:तय् दौपूजा - माघ शुक्ल ।
२७) नागबाहा:या धाख्वातय् चक्रेश्वर दौपूजा - फागुन शुक्ल ।
२८) नकबहीया किसानतय् दौपूजा - चैत्र शुक्ल ।
२९) संघभोजन पा:लापिनि स्वांछापा: गुथि - चैत्र शुक्ल ।
३०) दोलंपूजा - चैत्र कृष्ण द्वितीया ।
३१) वज्रसत्वद्य: बिचा: पूजा - बैशाख शुक्ल ।

दशस्थविर आजुपिं

१) आशाकाजी वज्राचार्य ।
२) सानुकाजी शाक्य ।
३) मीनबहादुर शाक्य ।
४) बुद्धरत्न शाक्य ।
५) रत्नराज शाक्य ।
६) मुनिराज वज्राचार्य ।
७) तुसिं शाक्य ।
८) तीर्थरत्न शाक्य ।
९) काजिरत्न शाक्य ।
१०) जोतिमान शाक्य ।

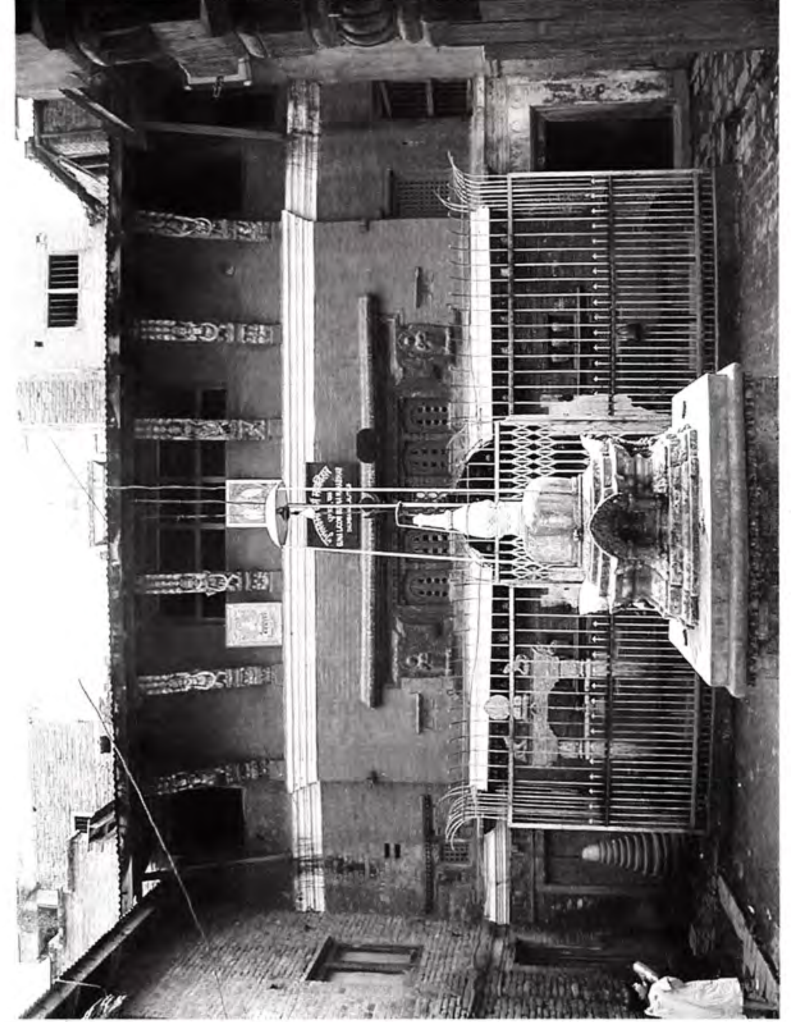
विशेषता

हिरण्यवर्ण महाविहारया प्रसिद्धि देशय् दुने जक मखु देशं पिने अन्तर्राष्ट्रिय जगतय् थ्यंक थ्यने धुंकूगु दु । थ्वहे थनया विशेषता जुल । खला थनया विशेषताय् इल्हने सम्यक् न्यायेकेगु, बाफा:चां नित्यपूजा यायेगु, शुचिशील नियम पालन यायेगु विहार कथं प्रसिद्धगु आदि याना आपालं दु । अथे नं थनया मुख्य विशेषता धयागु हे बुद्धधर्मया जीवित परम्परा कथं न्हिथं धयाथें स्वर्णाक्षर प्रज्ञापारमिता पूजापाठ यायेगु थन न्हचानाच्वंगु दु, गुकीया प्रभावं थुगु विहारया प्रसिद्धि न्यंकनं थ्यंवंगु जुल ।

कचाबाहा:

१) गवर्मपिन्थ विहार - मूबाहा: ।
२) श्रीवत्स विहार - अथ:बाहा: ।
३) सुवर्ण विहार - इखाछेँबाहा: ।
४) चैत्यवर्ण विहार - मिच्छुबाहा: ।
५) द्वारिका विहार - द्वारिकाबाहा: ।
६) नवकीर्ति विहार - न्हूबाहा: ।
७) हेमपुरी विहार - यतबाहा: ।
८) छत्रवर्ण विहार - छाय्बाहा: ।
९) अतस्कीर्ति विहार - अकिबाहा: ।
१०) कुलिम विहार - कुलिमबाहा: ।
११) वागीश्वरी विहार - सुसुननिबाहा: ।
१२) सुप्रक्षण विहार - मिखाबाहा: ।
१३) वसुवर्द्धन विहार - नागबाहा: ।
१४) भाष्करवर्ण विहार - न्याखाचोकबाहा: ।
१५) भाजुबल विहार - उनक भाजुबलबाहा: ।
१६) श्रीमती विहार - मतिबाहा: ।
१७) गोविन्दसिंह विहार - मतिबाहा:चा ।
१८) रत्नज्योति विहार - थ्याकाबाहा: ।

१९) ज्योतिवर्ण विहार - खाछेँबाहाः ।
२०) त्रिरत्नसिंह विहार - त्रिरत्नसिंबाहाः ।
२१) धर्मकीर्ति विहार - हर्षबाहाः ।
२२) धनवीर विहार - धनचाबाहाः ।
२३) भाजुमानकीर्ति विहार - ग्वंगःबाहाः ।
२४) क्वनियम विहार - कुतिबाहाः ।
२५) सुनानन्द विहार - योखाछेँबाहाः ।

गुणलक्ष्मी महाविहार - धुम्बाहाः

गुणलक्ष्मीवर्मा संस्कारित

गुणलक्ष्मी महाविहार

धुम्बाहाः

वर्तमान स्वरुप

यलया लाय्कूलिं उत्तररिखेया शंखमोल वनेगु मूलँपु जुना वनेवं थ्यनीगु गाःहितिया न्हचःने च्वंगु चीपुगु लँपुं लिनावनेवं ध्वदुइगु तःग्वःगु चैत्य नापं धुम्बाहाःया मूलुखा लानाच्वंगु दु । चीकूचासे च्वंगु थासय् निर्माण जुयाच्वंगु थुगु बाहाःया छचाखेरं बाहाःया देगः त्वःताः थनयापिनिगु बासस्थान जुयाच्वंगु दु । थनया बाहाः देगः छतँ पलि नितँ जाःयाना दयेकातःगु दु । बुट्टा किया दयेकातःगु थनया क्वापाद्यःया मूलुखाय् व्हःफ्याना: दयेकातःगु खापा छुनातःगु दु । मूलुखाया च्वय् थःखलुइ पञ्चबुद्धया मूर्ति तयातःगु दु । मूलुखाया जवंखवं निपाः भ्याः तयातल । थ्वहे थासय् हानं स्वंगः स्वंगः माणे जःखः तयातल । थन अक्षोभ्य मूलयाना जवंखवं प्रज्ञापारमिता व खवय् षड्क्षरी लोकेश्वरया मूर्ति दुथ्याकातःगु लीलया तोलं मूलुखाया च्वय् तयातल ।

मूलुखाया न्हचःने ल्वहँया सिंह निम्ह तयाः द्यःफःया जवय् द्यःगं छगः नं तयातःगु दु । थनया क्वापाद्यः उत्तराभिमुखम्ह ल्वहँयाम्ह अक्षोभ्य बुद्ध खः । क्वापाः देगःया खःरिखे च्वंगु थुगु बाहाःया मेगु लुखाया जःखः फल्चा तयाः थन महाकाल, गणेशया मूर्ति नं तयातःगु दु ।

क्वापाःद्यःया न्हापांगु तल्लाय् लीलं भुनातःगु पञ्चभ्याः छुनातल । थ्वयां जःखः शारिपुत्र व मौद्गल्यायण भिक्षुपिं निम्हसिगु प्रतिमा नं दुथ्याकातल । थ्वयां च्वय् क्वापाद्यःया पातापौयात वज्रसत्व पञ्चबुद्ध (?) याना खुम्हसिगु मूर्ति अंकितगु खुगः तुनासिं फयेकातल । पलिं च्वय् लीलया छगः व सिमेन्टया निगः चैत्य तयातल । क्वापाद्यःया न्हापांगु तल्ला आगंया रूपय् छ्यलाच्वंगु दु ।

थन क्वापाःदेगःया न्हचःने तःग्वःगु परिभोग चैत्य छगः नीस्वनातःगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

गुणलक्ष्मी महाविहार-धुम्बाहाःया निर्माणकाल गुबलय् जुल, आःतकं छुं नं प्रमाण लुयामवःगुया कारणं छुं नं धायेमफू । तर गुणलक्ष्मी विहारया निर्माता

गुणलक्ष्मीवर्मा धका धाइ । गुणलक्ष्मीवर्मां निर्माणयाःगु विहार जुयाः थुगु विहारया नां गुणलक्ष्मी संस्कारित गुणलक्ष्मी महाविहार जूवंगु जुल धायेगु परम्परा दु ।

गुणलक्ष्मी महाविहारयात जनभाषां धुम्बाहाः धाइगु खः । थुगु विहारयात धुम्बाहाः धायेगुया नं थःगु हे अर्थ दुगु जुयाच्वन । थनयापिनि धापु कथं थुगु थासय् न्हापा आपालं ध्वंत दुगु खः । ध्वं दुगु थासय् निर्माण जूगु विहार जुयाः जनमानसं थ्वयात ध्वंबाहाः कथं म्हसिइका वयाच्वंगु जुल । लिपा ध्वंबाहाः नं धुंबाहाः जूवंगु जुल । अथे हे मेगु छगू जनश्रुति अनुसार थुगु थासय् दश महाविद्यादेवीपिं मध्यय्याम्ह धुंमावतिदेवी छम्ह नं थापना जुसेंलि धुमावति दुगु थाय् लिक्क निर्माण जूगु बाहाः जुया धुम्बाहाः जूवंगु नं धायेगु याना वयाच्वंगु जुल ।

धुम्बाहाःया प्राचीनताया विषय नं थनयापिनि थःगु हे बाखँ दु । गुणकामदेवया म्हचाय् गुणलक्ष्मीं, गुम्हसित बुंगद्यःया बाखनय् ध्वंयात बियाछ्वःम्ह कथं नाला वयाच्वंगु खः, दयेकूगु जुयाः थुगु विहारया नां गुणलक्ष्मी महाविहार जूवंगु जुल । थ्व धापूतिं गुणलक्ष्मी विहार गुणकामदेवया पर्याय् निर्माण जूगु संकेत यानातःगु जुल ।

ने. सं. ४०३ या क्वबाहाः नापं सम्बन्ध दुगु छगू अभिलेख धुम्बाहाःया प्रामाणिकताय् छुं भति ग्वाहालि जूवंगु खनेदु । छाय्धाःसा कोबाहाः धुम्बाहाःया कचाबाहाः खः । कचाबाहाः धयागु मूबाहाः दयेधुंकातिनि निर्माण जुइगुया ल्याखं ने. सं. ४०३ स्वयां न्हचःहे धुम्बाहाः निर्माण जूवंगु जुइमाः । थुगु विहारया प्रमाणित अभिलेख मध्यय् ने. सं. ६८२ स सम्यक् महादानयागु अभिलेख छगू नं खः । थुगु अभिलेखय् - "गुणलक्ष्मी वर्द्धन संस्कारित श्री को विहारस च्वंम्ह दानपति गोविन्द राज, जयसिंराज व वन्धुदेवसिंह स्वम्हसिया बुद्धधर्म प्रति श्रद्धाभाव पिज्वयेकाः ने. सं. ६८२ स महादिशा संघ भोजनया निमन्त्रणायागु जुल" धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु । *(पं. हेमराज शाक्य- सम्यक् महादान गुथि-पृ २७) ।*

रितिथिति गथि

धुम्बाहालय् थनया दशस्थविर आजुपिनिगु नायकत्वय् ४४ म्ह संघ सदस्यपिं मुनाः थन यायेमाःगु ज्याभ्वः पूवंका वयाच्वंगु दु । थन नं मेमेगु मूबाहालय् थें हे संमस्तयत वन्दे लुइगु, द्यःपाः च्वनेगु, आजु तँय् ध्यनकी नायः लुइगु, पञ्च थकालि लुइगु, चक्रेश्वर लुइगु आदि ज्या न्हचानाच्वंगु दु । द्यःपाः कया क्वापाद्यःया द्यःख्यः

चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु, आरतिपूजा यायेगु नित्यकर्म नं न्हचानाच्वंगु दु । थन मेमेगु बाहालय् थें संघया दुजःपिनि थकालिं कथं द्यःपाः कायेगु चलन मदु । थनया चलन अनुसार स्वम्ह स्वम्ह यानाः निकुतुं नं पालंपाः लच्छि लच्छि द्यःपाः फयेगु यानावयाच्वंगु दु । संघ भोजन गुथि धाःसा थकालिं कथं पाः फयेमाःगु चलन दु ।

थनया सर्वसंघपिं फुक्कं वज्राचार्यपिं जुयाः थन आचार्याभिषेक लुइगु ज्याः नं जुयाच्वंगु दु ।

धुम्बाहालय् दँय्दसं न्हचाकावयाच्वंगु गुथित थथे दु -

१)	क्वापाद्यः बुसाधं	-	आषाढ शुक्ल दशमी ।
२)	देगः बुसाधं	-	माघ शुक्ल दशमी ।
३)	संघ भोजन	-	जेष्ठ शुक्ल षष्ठी ।
४)	दिशीपूजा	-	मार्ग कृष्ण दशमी, एकादशी ।
५)	नामसंगीति गुथि	-	श्रावण शुक्ल प्रतिपदा ।

च्वय् उल्लेखित विविध ज्या यानावनेत द्यःया आयस्ता छुं नं मदु ।

दशस्थविर आजुपिं

१) पुष्पराज वज्राचार्य ।
२) पूर्णराज वज्राचार्य ।
३) चक्रवीर वज्राचार्य ।
४) योगेन्द्र वज्राचार्य ।
५) सप्तराज वज्राचार्य ।
६) सानुकाजी वज्राचार्य ।
७) मोहनराज वज्राचार्य ।
८) हेराकाजी वज्राचार्य ।
९) सानुराज वज्राचार्य ।
१०) अष्टराज वज्राचार्य ।

कचाबाहाः

१)	इतुं विहार	-	क्वबाहाः ।
२)	कामुक विहार	-	काम्बाहाः ।

सूर्यधर्म संस्कारित

वज्रकीर्ति महाविहार

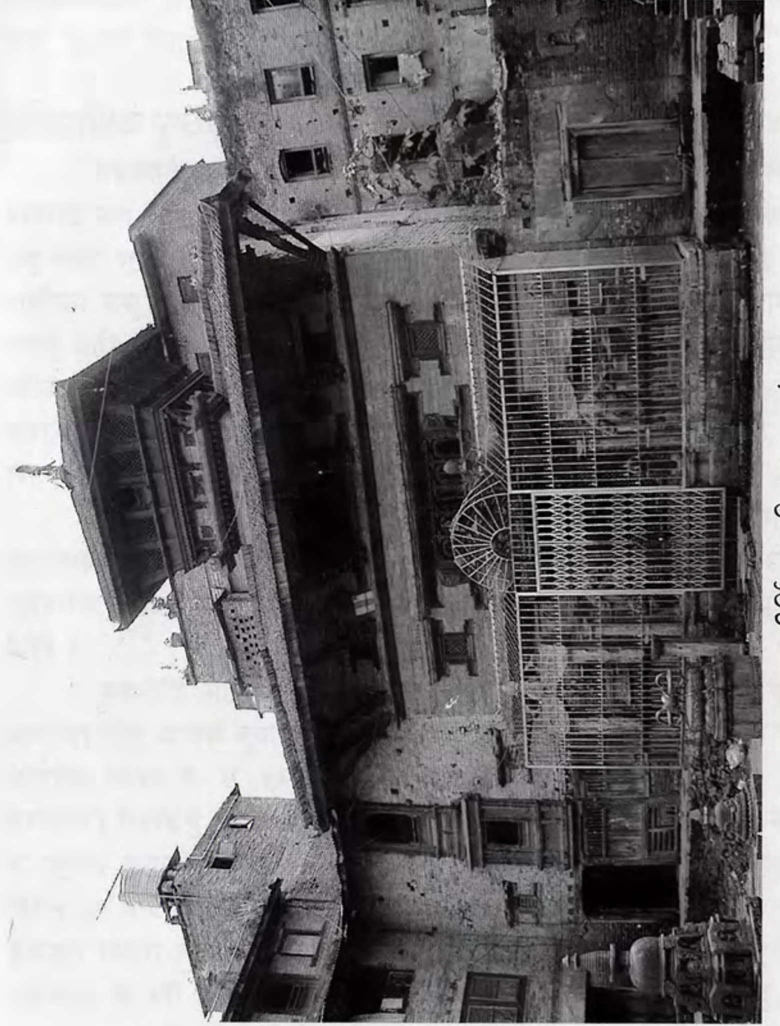
वंबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यल लाय्कूया नापं च्वंगु तुय्लाक्वया लँपु जुनाः थ्यनीगु वलखु गणेद्यःया ल्यूने च्वंगु लँपु पूर्व स्वया वनेगु गलिं दुहाँ वनेवं "सूर्यधर्म संस्कारित, वज्रकीर्ति महाविहार-वंबाहाः"या लुखा ध्वःदुइ। थनया तःद्वाःगु बाहाः लुखा जःखः ल्वहँया सिंह निम्ह तयातल। थुगु लुखां दुहाँ वनेबलय् तक्कूगु चक्कना च्वंगु बाहाः खनेदइ। थन नं मूलुखां दुने ल्वहँया तःधिकःपिं निम्ह सिंह दु। मूलुखां दुहाँ वनाः जःरिखे लानाच्वंगु थनया क्वापाः देगः नितँ पलि स्वतँजाः याना दयेकातःगु दु। थनया क्वापाद्यः उत्तराभिमुखम्ह अक्षोभ्य बुद्ध खः। क्वापाःद्यः न्हचःनेया त्वाथः जःखः निम्ह सिंह तयाः द्यःफलय् जःखः तःग्वःगु व चीग्वःगु याना द्यःगं निगः स्वानातःगु दु। थनया द्यःलुखाय् कलात्मक लीलया पातां भुनातःगु दु। द्यःलुखा जःखः व्हःफ्याना मतःगु याक्वभ्याः निपाः दु। थुगु हे थासय् हानं जःरिखे वज्रघण्टा धारण यानाच्वंम्ह छम्ह व खःरिखे पद्मचैत्य धारण यानाच्वंपिं निम्ह ल्वहँया बोधिसत्वपिनिगु मूर्ति नं स्वनातःगु दु। मूलुखाया च्वय् कलाकृतिं युक्तगु तोलं छपाः नं दु। थुगु तोलनय् दथुइ बुद्धया प्रतीक अक्षोभ्य, जवय् धर्मया प्रतीक प्रज्ञापारमिता व खवय् संघया प्रतीक षड्क्षरी लोकेश्वर या मूर्ति सहित अनेक मूर्ति एवं तोरण कलां छाय्पिया तःगु दु।

क्वापादेगःया न्हापांगु तल्लाय् दथुइ न्यापाःभ्याः छुनाः जःखः निपाः चिचीपाःगु तिकीभ्याः छुनातःगु दु। थ्वयां च्वय् प्यकाल्हाःदुपिं बोधिसत्वापिनिगु मूर्ति अंकितगु खुगः तुनासिं व थ्वयां जःखः सिंह सार्दुलया निगः तुनासिं याना जम्मा च्यागः तुनासि तयाः देगःया पलि फयेकातःगु दु। थुगु पलिं च्वय् देगः छगः थकयाः नागं कुइकाः चैत्य छगःया गजू तयातल।

क्वापाःद्यःया फुसय् थुगु संघया आगं दयेकाः चक्रसम्वर वज्रवाराहीदेवी बिज्याकातल। बाहाःया दिगी बाहाः लुखा फुसय् दयेकाः उकी योगिनीदेवी बिज्याकातल।

वज्रकीर्ति महाविहार - वंबाहाः

वंबाहाःद्यःया प्राङ्गणय्, क्वापाःद्यःया न्हचःनेया ब्व बांलाक अप्पां सियाः उकी भ्वःलाक यज्ञकुण्ड, वज्रअंकित पातां भुनातःगु धर्मधातुमण्डल, परिभोग चैत्य, पुलांगु लिच्छविकालिन चैत्य, दानपतिपिं अंकित ल्वहँ थां, पद्मोच्च चैत्य नीस्वनातःगु दु। बाहाः छ्चालं धयाथें थनयापिनिगु बासस्थान जुयाच्वंगु दु।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

वज्रकीर्ति महाविहारयात वंबाहाः धायेगुया नापनापं थुगु बाहाः नापं सम्बन्धित अभिलेख कथं "येखाक्षे बाहाः" नं धायेगु याना वयाच्वंगु दु। वलखु त्वालय् स्थापना जूगु बाहाः जुयाः थुगु बाहाःयात जनभाषा कथं वंबाहाः जूवंगु खनेदु। यलय् न्हापा थासंथाय् लखु अर्थात् चिचीधंगु खुसित दुगु खनेदु। गथे चलखु, भुलुखु, नाय्लखु, बलखु आदि। थ्वहे खुसिया नापनापं दयेकातःगु विहारयात जनमानसं थाय्या नां स्वाकाः विहार म्हसिकाः वयाच्वंगु दु। गथे मंगःया व्हःखु नापं च्वंगु विहार अथवा बाहाःयात व्हःखुबाहाः धायेगु यायां हखबाहाः-हःबाहाः जूवं थें। उकिं थनया वलखु त्वाःया नां स्वाकाः वलखुबाहाः जुजुं वंबाहाः जूवंगु स्पष्ट खने दःवः।

हानं वज्रकीर्ति महाविहारयात थनया पुलांगु ने. सं. ५६१ या अभिलेखय् सूर्ज्यवर्म्ह संस्कारित महाविहार कथं नं उल्लेख जुयाच्वंगु दु। थ्व सूर्ज्यवर्म्ह शब्द सूर्यवर्मया अपभ्रंसं शब्द जूवंगु खनेदु। अले थ्वहे सूर्यवर्मं लिपा सूर्यधर्म जूवंगु नं खनेदु।

वज्रकीर्ति महाविहार गुगु कालय् सुनां निर्माण यानावंगु खः, थुकीया प्रमाणित श्रोत आःतकं लुयामवःनी। थुगु विहारया आःतक लुयावःगु प्रमाणित पुलांगु अभिलेख मध्यय् ने. सं. ५६१ यागु खः। पं. हेमराज शाक्य व टि. आर. वैद्यया सम्पादनय् पिहावःगु "मेडियवल नेपाल, कोलोफोन्स एण्ड इन्स्क्रीपसन्" या पृ. ३० स उल्लेख जुयाच्वंकथं थुगु अभिलेख थुगु हे वंबाहाःया संमस्तयुत वन्दे छुइगुया नियम कथं वन्दे लुइत वन्दे लुइपिसं बुद्ध धर्म संघ, स्थविर आजुपिं, क्वापाद्यः, गुरूजु, संघयात ग्वयुदां तयाः वन्दे लुइमाःगु खँ च्वयातःगु खः। थुगु हे अभिलेखय् बेजात (क्वजात) या स्त्री पाखें दुपिं मस्तयुत वन्दे लुइमज्यूगु खँ नं दुथ्याकातःगु दु।

थ्वयां लिपाया अभिलेख ने. सं. ६७८ यागु खः। थनहे क्वापाःद्यःया थाय्

तानातःगु पाताया ने. सं. ७१६ यागु मेगु थनया अभिलेख खः । कार्ल पुसेया "काठमाण्डौ भ्यालि" नामगु सफुतिइ ने. सं. ७८५ स बाहाः ल्व्हंगु खँ उल्लेख जुयाच्वंगु दु । बाहाःया देगः ल्व्हंगुया बारे च्वयातःगु मेमेगु अभिलेख नं थन तयातःगु दु ।

वज्रकीर्ति महाविहारया प्राचीनताया विषय थन हे बाहालय् नीस्वनातःगु पुलांगु लिच्छविकालिन चैत्यं क्यनाच्वंगु दु । तस्सकं सफा जुइक अनेक उत्कृष्ट कलाकृतिं जायाच्वंगु थुगु चैत्यय् अभिलेख अंकित जुयाच्वंगु मदु । अथे नं पुरातत्वविद् विद्वानपिनिगु धापु कथं थुगु चैत्य ईशाया न्हय्गूगु शताब्दी निर्माण जूगु अनुमान यानातःगु दु । लिच्छविकालिन चैत्य थन स्वनातःगु हे वंबाहाःया छगू विशेषता खः । थुगु चैत्य बाहाःया दथुइ नीस्वनाः हे वंबाहाः निर्माण जूगु जुइमाः । उकिं वंबाहाःया निर्माणकाल लिच्छविकालं हे जूवइगु यक्व सम्भावना दु ।

रितिथिति गुथि

वंबाहाः संघय् थौंकन्हय् वज्राचार्य व शाक्य याना जम्मा ६७ म्हसिया नां धलखय् जायाच्वंगु दु । थुगु बाहालय् मेमेगु मू बाहालय् थें दशस्थविर आजुया थासय् पञ्चस्थविर आजु जुइगु व्यवस्था यानावयाच्वंगु दु । यलया मूबहीलिइ नं न्याम्ह न्याम्ह आजुया व्यवस्था जुयाच्वंगु दु । यलया मूबाहाः मध्यय् क्वाःबाहाः, धुम्बाहाः, भिन्छेबाहाः, उबाहाः, गुजिबाहाः, तंगःबाहाः, तःबाहाः, दौबाहाः व सिबाहाः संघय् आजुपिनिगु संख्या भिम्ह भिम्ह दुगु जुल । मेगू ज्योबाहाः, यछुबाहाः, सौबाहाः, चुकबाहाः व वंबाहाः संघय् न्याम्ह न्याम्ह आजुपिनिगु व्यवस्था जुयाच्वंगु दु । अथे हे मेगू हःबाहाः संघय् भिंछम्ह आजु व बूबाहाः संघय् भिंनिम्ह-द्वादश स्थविर आजुपिनिगु व्यवस्था जुयाच्वंगु दु । वंबाहाः संघय् नं थनया सम्माननिय आजुपिनिगु नेतृत्वय् संघया सदस्यपिं मुनाः वन्दे लुइगु, नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु, चक्रेश्वर लुइगु ज्याः नं जुयावयाच्वंगु दु । थन वज्राचार्यसंघपिं नं दुगु जुयाः आचार्याभिषेकं अभिषित जुइगु चलन नं दु । थनया परम्परा अनुसार थन वन्देजु लुइबलय् थुगु बाहाःया नापं च्वंगु ज्योबाहालय् यंका अनया क्वापाद्यः भागी याकेमाःगु चलन दु । अथे हे ज्योबाहालय् वन्दे लुम्हसिनं नं वंबाहालय् वना अनया क्वापाद्यः भागी याकेमाःगु परम्परा दु ।

मेमेगु बाहाः बहीलिइ थें थन नं थकालिं कथं लच्छि लच्छिया ल्याखं द्यःपाः च्वनेगु परम्परा दु । द्यःपाः च्वंम्हसिनं थनया क्वापाद्यःया द्यःख्यः चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु, गंबाहाःसिं थानाः गंचाहुलेगु (माजं वनेगु), बहनिइ संयाना आरति पूजा यायेगु ज्याः न्हचाकाच्वंगु दु । अथे हे थनया पञ्चस्थविर आजुपिन्सं नं थनया आगमय्, दिगीइ नित्यपूजा, आरतिपूजा याना पालंपाः द्यःपाः च्वनेगु याना वयाच्वंगु दु । थन यायेमाःगु धार्मिक ज्याभ्वः मध्यय् दँय्दसं फागुपुन्ही कुन्हु क्वापाद्यःया गजू बुसाधं, मंसीरं संदेपूजा (संघभोजन) यायेगु चलन दु । मेगु चलन अनुसार थनया वज्राचार्यपिं मुनाः आचार्य गुथि हनेगु नं चलन दु । थ्वया नापनापं गुंलां बहीद्यः ब्वयेगु (द्यःपित ब्वयेगु), थन दनिगु तुलां पौ ब्वयेगु नं यानावयाच्वंगु दु ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

वंबाहालय् पञ्चस्थविरया व्यवस्था जुयाच्वंगु खःसां थौंकन्हय् स्वम्ह आजुपिनिगु व्यवस्था जुयाच्वंगु जुल । मेपिं निम्ह आजुपिं व्यवस्था यानावनेगु ज्या न्हचानाच्वंगु दु । थनया स्वम्ह आजुपिं थथे खः -

१) भक्तबहादुर शाक्य ।
२) लक्ष्मीबहादुर शाक्य ।
३) वज्रराज वज्राचार्य ।

कचाबाहाः

१) धर्मकीर्ति विहार - लख्यधं बाहाःचा ।
२) सूर्यवन्त विहार - वंबाहाःचा ।

च्वय् वंगु निगू कचाबाहाः त्वःताः वंबाहाःया मेगु स्वंगू कचाबाहाः नं "बुदिष्ट मोनास्ट्रीज अफ नेपाल" सफुतिइ उल्लेख यानातःगु दु, गुगु थथे खः -

१) सूर्यधर्म विहार - लखिधं बाहाः ।
२) शंखधर संस्कारित त्रिरत्न विहार - शंखबाहाः ।
३) होद्वलनाम विहार - होनबाहाः ।

वंबाहाःया क्षेत्रफल २ रोपनी १ पैसा २ दाम दु ।

रूद्रदेवानंगपाल संस्कारित

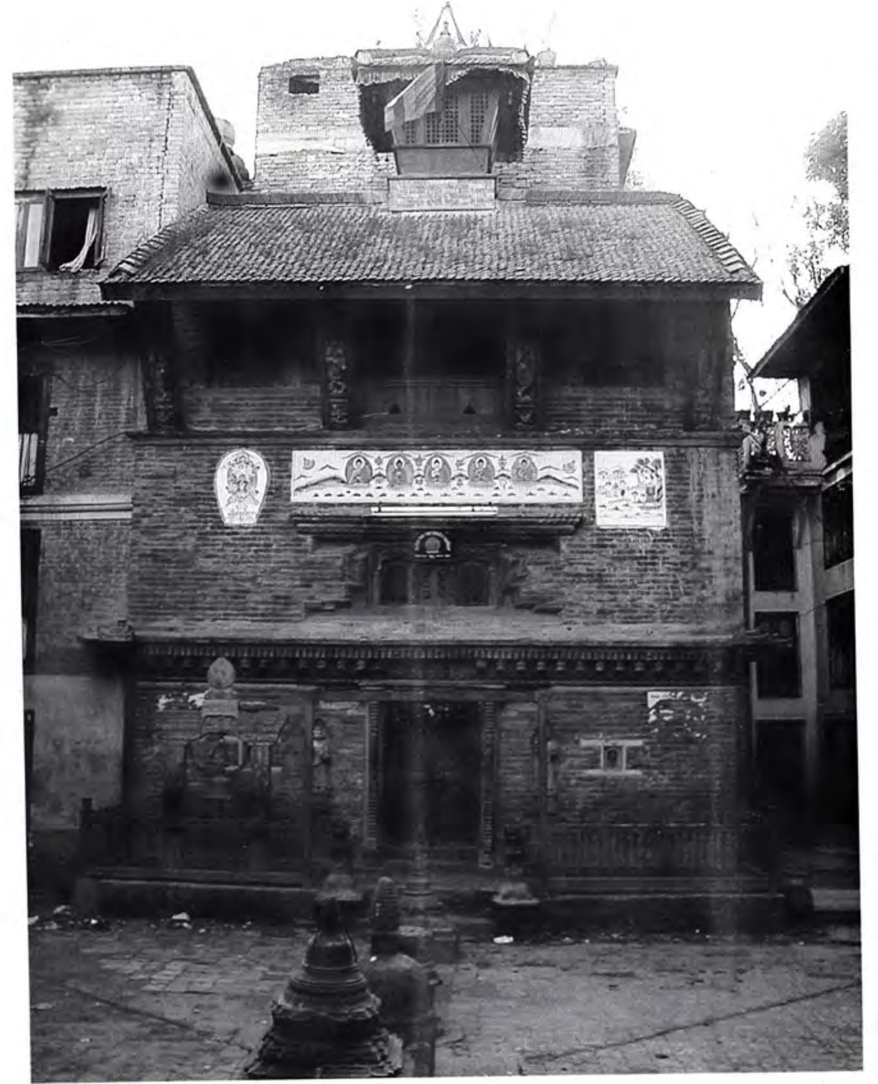
ज्योतिवर्ण महाविहार

ज्योबाहाः

वर्तमान स्वरुप

यल लायकूलिं तुयलाक्व जुना थ्यनीगु वलखु गणेद्यःया न्हचःनेच्वंगु लँपु लिना वनेवं "ज्योबाहाः" थ्यनी । थुगु विहारयात "रूद्रदेवानंगपाल संस्कारित-ज्योतिवर्ण महाविहार" धाइगु खः । थुगु विहार दुहाँ वनेवं जव अंगलय् गणेद्यः व खव अंगलय् महाकाल अले थ्वयानापं हनुमान द्यः छम्ह स्वनातःगु दु । मूलुखां जःरिखे थनया बाहाः देगः छगः स्थापना यानातल । थुगु देगः कालक्रमं जीर्ण जुयावंगुयात वंगु २०५५ सालं पुनः जीर्णोद्धार यायेगु ज्याः क्वचायेकूगु खः । स्वतँजाः छतँ पलिंचिना दयेका पलिं च्वय् देगःचा थें छगः थकयातःगु थुगु देगःया मूलुखा लीलया खापा छुना दयेकातःगु दु। मूलुखा न्हचःने द्यःफलय् ल्वहँया सिंह निम्ह तयाः थ्वया जवय् द्यःगं छगः स्वानातःगु दु । मूलुखाया हे जःखः शारिपुत्र मौद्गल्यायन निम्ह भिक्षु, सिंया लोकेश्वर दुगु याक्वःभ्याः निपाः दु । थन मूलुखा फुसय् न्हापा त्वःलं दुगु खःसां आः (खुया यंकूगु कारणं) मदये धुंकल । देगःया न्हापांगु तल्लाय् त्रिखाभ्याः तयाः थ्वयां च्वय् पन्चबुद्ध दथुइ तयाः थ्वयां जःरिखे हरिहरिहरिहर वाहन लोकेश्वर, खःरिखे मायादेवीया चाचिं नं च्वयातःगु दु । निगूगु तल्लाय् देवतापिनिगु मूर्ति अंकितगु प्यंगः तुनासिं पलि फयेका तल । तुनासिंया दथुया कवलय् तःपाःगु भ्याः छपाः, जवंखवं चीपाःगु तिकिभ्याः निपाः छुनातल ।

थनया बाहाद्यः उत्तराभिमुखम्ह अक्षोभ्य बुद्ध खः । थुम्ह बाहाद्यःया न्हचःने भ्वःलाक छसिंकथं चैत्य, धर्मधातुमण्डल, लिच्छवि पहःगु चैत्य व परिभोग चैत्य नीस्वनातःगु दु । बाहाः छचालं चिकं अप्पां सियातःगु दु । थनया दिगी देगःया न्हचःने लानाच्वंगु दु । थनया क्षेत्रफल ९ आना १ पैसा ३ दाम दु ।

ज्योतिवर्ण महाविहार - ज्योबाहाः

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

ज्योबाहाःया निर्माणया बारे थनयापिन्सं मसिइ धुंकल । रूद्रदेवानंगपाल संस्कारित धका धयावयाच्वंगुलिं थुम्हसिनं हे बाहाः निर्माण यानावंगु धका धायेगु परम्परा दु ।

थुगु संघ व थन नापं च्वंगु वंबाहाः संघयापिं दथुइ न्हापांनिसें क्वातुगु स्वापु दुगु जुयाः वंबाहाः व थुगु बाहाः उगु हे इलय् निर्माण जूवंगु जुइ धका थनयापिन्सं अनुमान यानातःगु दु । तर वंबाहाः गुबले दयेकल धयागु प्रमाण नं लुया मवःनी । थनया बाहाःयात कयाः च्वयातःगु पुलांगु अभिलेख आदि थन लुया मवःनी । थन हे बाहालय् आखः अस्पष्टगु निपाः शिलालेख दःसां उलि पुलांगु खनेमदु । थुगु बाहाःया प्राचीनतायात पुष्टि याइगु धर्मकीर्ति मध्यय् थन नीस्वनातःगु लिच्छवि पहःवःगु चैत्य छगः दु । थुगु चैत्यया कारणं थुगु बाहाःयात पुलांगु बाहाःकथं नाले फःसां थुगु बाहाः मल्लकालय् जक निर्माण जूगु अनुमान यानातःगु दु ।

रितिथिति गुथि

थनया रितिथितिया भ्वलय् पञ्चस्थविर आजुपिं व शाक्य संघया २२ म्ह दुजःपिं मुनाः संघय् ज्याः न्हचाकाच्वंगु दु । थन संमस्तयत वन्दे लुइगु, थकालि कथं च्यान्हु च्यान्हुया द्यःपाः च्वनेगु, नित्यपूजा, आरतिपूजा यायेगु, आजुतँय् थ्यनकी नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु, आगमय् पूजादि यायेगु ज्याः जुया च्वंगु दु । थनयापिनि संमस्त वन्दे लुइबलय् थन नापं च्वंगु वंबाहालय् नं यंकाः अनया क्वापाःद्यः भागीयाके माःगु चलन दु । न्यने दु कथं थनयापिनि संघ व वंबाहाःया संघपिनि दँय्दसं छलिअतः संघ भोजन यायेगु नं चलन दुगु खः, आः उगु प्रथा मदयाः थःथः संघय् जक चलन याना वयाच्वंगु जुल । थन न्हापा क्वापाद्यः बुसाधं यायेगु चलन दुगु खः थ्व नं छुं दँ न्हचःनिसें मयाये धुंकल । थुगु बाहालय् मेगु थन पाहाँचन्हे कुन्हु गुथि, धंल्या कुन्हु च्याम्हति गुथि, देशी पूजा गुथि हनेगु चलन दु । इल्हने सम्यक् बलय् थनपाखें नं सम्यक् द्यः यंकेगु चलन दु ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) पुण्यराज शाक्य ।
२) जुजुरत्न शाक्य ।
३) केशवमुनि शाक्य ।
४) धनरत्न शाक्य ।
५) मानरत्न शाक्य ।

कचाबाहा:

सुवर्ण विहार - सुम्बाहा: ।

बलाधरगुप्त महाविहार - यछुबाहा:

बलाधरगुप्त संस्कारित

बलाधरगुप्त महाविहार

यछुबाहा:

वर्तमान स्वरूप

यलया मूबाहा: मध्यय् यछुबाहा: नं दुथ्यानाच्वंगु दु । थुगु बाहा: आकार प्रकारया रूपं चीधंगु बाहा: ख: । थन क्वापाःद्य:या देग: छग: त्व:ता: मेगु छुं नं मदु छचाखेरं अंग: दनात:गु दु । बाहा:या क्षेत्रफल ७ आना २ पैसा ३ दाम दु ।

यलया लुँहितिया थासं उत्तररिखेया लँपु लिना भतिचा वनेवं ज:रिखेया गल्ली लँपु वनेबलय् "बलाधरगुप्त संस्कारित-बलाधरगुप्त महाविहार, यछुबाहा:" या मूलुखा ध्वदुइ । थनया मूलुखां दुने चीकुचागु चुकचा दया थ्वयां न्हय:ने क्वापा:द्य: फलय् निखें क्वस्व: पाखा दया: छतँ पलि नितँ जा:या देग: छग: दनात:गु दु । थनयाम्ह द्य:या मूलुखा कलात्मकगु सिंयागुलिं दयेकातल । मूलुखां च्वय् अक्षोभ्य मूलयाना ज:ख भिक्षु निम्हसिगु मूर्ति तयात:गु सिंयागु तोलं छपा: दु । थनया बाहा:द्य: उत्तराभिमुखम्ह हचाउँख्वा:म्ह अक्षोभ्य ख: । बाहा:द्य:या न्हय:ने त्वाथ: ज:ख: ल्वहँया सिंह निम्ह तया द्य:फले गं छग: नं तयात:गु दु ।

मूलुखा च्वसं दथुइ न्यापा: प्ययप्पुंगु पञ्चभया: व ज:ख: निपा: चिचीपा:गु भ्या: दु । थनया आय्पा पलिं चिनात:गु पलियात साधागु तुनासिं फयेकातल । पलिंच्वय् देग:या छाँटं दयेका उकी गजूया रूपय् चैत्य छग: तयातल ।

बाहा:या लाय्ब्वय् चैत्य छग: व धर्मधातुमण्डल छग: दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यछुबाहा: गुबलय् स्थापना जुल, श्रोतया अभावं धायेथाकू । थुगु बाहा: सम्वन्धितगु पुलांगु अभिलेखत मध्यय् भूमि सम्बन्धी ताडपत्र ने. सं. ७५० या अभिलेख ख: । थनया क्वापा:द्य: फुसय्या तोलंनय् ने. सं. ७९४ अंकित जुयाच्वंगु दु ।

यछुबाहा:यापिं न्हापाया संघपिं न्हनावना: थुगु बाहा:यात यलया उकुबाहा:या संघया दुज:पिं मध्यय्यापिसं सञ्चालन यानावयाच्वंगु जुल ।

थनिं निसः दँ न्हचः यछुबाहाः भगनावशेष जुयाः दुर्गति जुयाच्वंगु व सुंहे हकवाला तथा संघ परिवारपिं मदुगु खनाः श्री रूद्रवर्ण महाविहार, ओकुबाहाःया संघयाम्ह भिमनरसिंह शाक्यवंशं यलया मूबाहाःया स्थविर आजुपिनिगु स्विकृती सहमती कयाः थःम्हं हे छसिकथं देगः छैं, दिगी छैं, बाहाः आगं स्थापना यानाः यलया मूबाहाःया नियम कथं थःहे थपाजु लुयाः शाक्य कुलया निपुन सन्तानपिं चूडाकर्म याःवल धाःसा थः छम्ह थपाजुं जक हे चूडाकर्म याना वन्दे लुइगु ज्याः यानावयाच्वंगु जुल ।

थुगु बाहाःया चूडाकर्म यानातःपिनिगु संघया धलः मदु । संरक्षक भिमनर सिंह थपाजु थःगु कालगतिं दिवंगत जुसेंलि वसपोलया काय् बुद्धिनरसिंह व अनं लिपा छय् सिद्धिनरसिंह क्रमशः थपाजु जुयाबिज्यात । भिमनरसिंह आजुया छुइ नरेन्द्र नरसिंहं संरक्षक सन्तानया हैसियतं चूडाकर्म यानातःपिं मालाः संकलन याना २०५६ फाल्गुण २१ गतेस ५८ म्ह लुयावःगुया धलः पौ दयेकाः संघ परिवारपिं मुंकाः सर्वसम्मतिं थपाजु श्री हर्षराज शाक्यजुया अध्यक्षताय् "यछुबाहाल संरक्षण समिति" गठन यानाः बौद्ध विहार संघ, ललितपुर यात थुकीया जानकारी पौ देछाःगु जुल ।

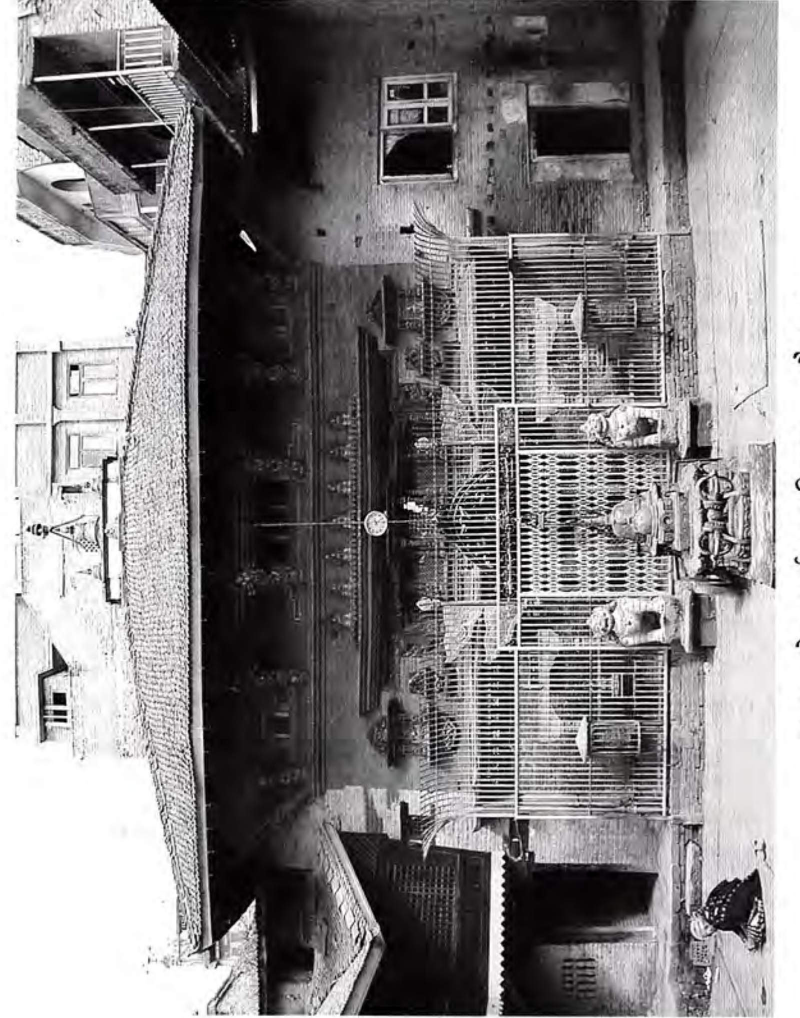
यछुबाहाःया थपाजु श्री सिद्धिनरसिंह शाक्यजु ओकुबाहाःया संघया दुजः जूगुलिं, वसपोल ओकुबाहालय् थपाजु तँय् थ्यनाः थपाजु जुयाबिज्यागुलिं यछुबाहालय् नित्यपूजादि यानावनेगुली श्री हर्षराज शाक्ययात द्यःपालाःया रूपय् नियुक्त याना बिज्याःगु जुल । लिपा सिद्धिनरसिंह आजु दिवंगत जुयाबिज्याये धुंका हर्षराज शाक्य यछुबाहाःया थपाजु जुयाबिज्यात ।

रितिथिति गुथि

यछुबाहालय् न्हिं न्हिं नित्यपूजा, नामसंगीति, स्तोत्र, गंचाहुलेगु, आरतीपूजा जुयाच्वंगु दु । थपाजु श्री हर्षराज शाक्य प्रमुख जुयाः लय् पतिकं आगमय् चन्हेपूजा व पर्व पर्वय् आगंपूजा यायेगु ज्याः न्हयानाच्वंगु दु ।

थुगु बाहालय् माघ पुन्ही कुन्हु कलशपूजा याना विहार बुसाधं यायेगु, दिशिपूजा यायेगु, फाल्गुण शुक्ल द्वितीया कुन्हु संदेपूजा हनेगु नं जुयाच्वंगु दु ।

यछुबाहाःया आयस्ता छु नं मदु, थःपिन्सं दुथे फुथें थन यायेमाःगु ज्याः यानावयाच्वंगु दु । थुगु बाहालय् न्याम्ह आजु दयेमाःथाय् थौंकन्हय् थपाजु हर्षराज शाक्यजु छम्ह जक आजु बिज्यानाच्वंगु व मेपिं प्यम्ह आजु जुइगु ज्याः यानावनेगु क्रम न्हयानाच्वंगु दु ।

जयमनोहरवर्ण महाविहार - सोबाहाः

इन्द्रदेव संस्कारित

जयमनोहरवर्ण महाविहार

सौबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यलया मूबाहाः मध्यय् पुलांगु पहः वयाच्वंगु क्वापाःदेगः दुगु बाहाः- सौबाहाः खः । थुगु विहार यल नगरया पूर्वरिखे स्थापना यानातःगु दु । यल लाय्कूलिं हःखा, सौगः, नुगः जुनाः चंकी सःक्वया लँ लिनाः भिन्छेबाहाः मध्यवं लँया सिइथय् स्थापना यानातःगु गणेद्यःया देगः ल्यूनें दुहाँ वनेवं "इन्द्रदेव संस्कारित-जयमनोहर महाविहार, सौबाहाः" ध्वदुइ । थुगु बाहालय् दुहाँ वनेथाय् तःग्वःगु चैत्य छगः व लिच्छविकालिन चैत्य छगः दु । थ्वहे चैत्यया न्हचःनेया मूलुखा हे सौबाहाः दुहाँ वनेगु मूलुखा खः । जवंखवं ल्वहँया सिंह निम्ह तयातःगु थुगु लुखां दुने जःखः फल्चा दयेकातल । थ्वया न्हचःने फःथकया तःगु चक्कंगु लाय्ब्वंसियातःगु थाय् दु । थनया क्वापाःद्यः फलय् तसक्कं पुलांगु पहःवःगु, पुलां जुयाच्वने धुंकूगु क्वापाःद्यःया देगः छगः दु । थुगु देगलं जवय् उत्तररिखेया ब्बय् भूमितल्ला व मातं तल्ला खुल्लायानातःगु, प्राचीन वास्तुकला दुथ्यानाच्वंगु पुलांगु छेँ ल्यनाच्वंगु दनि ।

सौबाहाःया क्वापाःद्यः फलय् वनेगु त्वाथःया जःखः ल्वहँया सिंह निम्ह, द्यःगं निगः, ध्वाँय् निपू स्वानातःगु दु । क्वापाःद्यःया मूलुखा कलापूर्ण जुयाः थ्वयां जःखः शारिपुत्र मौद्गल्यायण भिक्षुपिं बिज्याका तल । थुगु बाहाःया क्वापाःद्यःया रूपय् पश्चिमाभिमुख याना अक्षोभ्य बुद्ध छम्ह बिज्याका तल । मूलुखाया च्वय् महा अक्षोभ्य मूलयाना थ्वयां जवय् प्रज्ञापारमिता खवय् षड्क्षरी लोकेश्वरया मूर्ति अंकितगु लिलया तोलं छपाः तयातःगु दु । तोलं नं च्वय् न्यापाः भ्याः छुनातल । थुगु भ्याःया जःखः चिचीपाःगु भ्याः निपाः तयाः उकी जवय् वैरोचन खवय् अमिताभ बुद्ध मूर्ति तयातल । थ्वयां च्वय् न्हय्म्ह बुद्ध मूर्ति तयातल । दकले च्वय् खुल्लागु स्वपाः भ्याः तयातल । आय्पा पलिं चिनातःगु देगःया पलियात महावज्रसत्व व पञ्चमहाबुद्धपिनिगु मूर्ति अंकितगु खुगः तुनासिं फय्कातल । देगःया दकले च्वय् स्वंगः चैत्यया गजू छुनातल । देगः छतँ पौ नितँ जाः याना दयेकातःगु खः ।

बाहाः देगःया न्हचःने प्राङ्गनय् स्वंगः चैत्य व धर्मधातुमण्डल छगः नीस्वनातःगु दु । थ्वहे चैत्य व धर्मधातुमण्डलया दथुइया व्व "श्मशान भूमि" या रूपय् अप्पां छुटय् यानातःगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

जयमनोहर महाविहार - सौबाहाः श्मशान भूमिइ निर्माण जुयाच्वंगु खः । थुगु बाहालय् बाहाःया दथुइ श्मशानया भूमिया रूपय् छकू थाय् त्वतातःगु दु । बाहाःया नां सौबाहाः जूवंगुया दुने थ्वहे श्मशान नापं स्वानाच्वंगु खने दु । श्मशान क्षेत्रयात पवित्र भूमिया रूपय् छ्यलेगु थनया तान्त्रिक परम्परा कथं थुगु विहार नं निर्माण जूवंगु जुइमाः । श्मशानया भाय् ज्यलावना मसान-मसां नं धायेगु यानावयाच्वंगु दु । थ्वहे मसान-मसांयां लिपा सौबाहाः वा सुबाहाः जूवंगु खनेदु । अथे नं थनया बाहाः नाप स्वापु दुगु थीथी इलय्या अभिलेखय् थुगु बाहाःयात श्री सालको विहार, सारको विहार, सोक-सोके विहार कथं छ्यलावःगु दु । थन थुगु विहार नापं च्वंगु थाय्यात सःक्व धाइगु जुया थुगु हे क्षेत्रय् निर्माण जूवंगु विहार जुया सालको-सारको-सोके-सःक्व जुजुं सौबाहाः जूवंगु नं खने दु । तर थनयापिनिगु धापु दु- न्हापा थुगु थासय् स्वखा छैं जक दुगु अले थ्वहे थासय् विहार दयेकूगुलिं सोकाछैं विहार धाइगु जुजुं सौबाहाः जूवंगु खः । न्हचाथे हे जूसां थनयापिनि श्मशानयात कया नं पूजादि न्हचाकेमाःगु परम्परा अद्यापि दनीगु ल्याखं थ्व विहार श्मशानय् हे निर्माण याःगु सिद्ध जूवगु खने दु ।

सौबाहाः निर्माण जूगुया खँय् थनयापिनि धापु दु- इन्द्रदेवया पर्याय् छन्हु मनोहरां इमा रूपी देवता छम्ह ब्वया यलया इमाडोलय् जूवंगु जुल । उगु थासय् उपयुक्त मजुया सौबाहाः दुथाय् जूवया अन हे खनेमदया अन्तर्धान जुयावंगु जुल । थ्वहे दृश्य खनाः जुजु इन्द्रदेवजुं थुगु थाय् उपयुक्त जुया थन विहार निर्माण याःगु जुल ।

थथे इमा जूवःगु कारणं निर्माण जूवंगु थुगु विहार जुया थ्वहे खँ लुमंका इमाद्वः लिक्क मनोहर खुशीइ (म्हेखुइ) द्यःलाः वनेगु परम्परा नं थन दु । द्यःरूपी इमा मनोहरां ब्वयावःगु अले थ्वहे कारणं सकलसित जय जुइगु बुद्धधर्मया ज्ञान बिइगु स्थलया रूपय् जुजु इन्द्रदेवं विहार निर्माण यानावंगु जुया थ्व विहारया नां इन्द्रदेव संस्कारित जयमनोहर महाविहार जूवंगु जुल ।

इन्द्रदेव जुजुं निर्माण याना थकूगु थुगु बाहाःया थाय् पुलांगु थाय् खः धयागु थनया प्राचीनताया प्रमाण कथं बाहाःया लिक्क हितिइ च्वंगु चैत्यय् अंकित ने. सं. १८७ व जःहुं (जलद्रोणी) स अंकित ने.सं. १८७ या लिच्छविकालिन अभिलेख खः । थनया पुलांगु प्रमाणित अभिलेख ने. सं.२६२ या तमसुक ताडपत्र यागु खः । उकुबाहाःया उगु ताडपत्रय् साल्लकोयाम्ह भिक्षु विजयभद्र धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु । मेगु सौबाहालय् च्वंगु ने. सं. ६६६ या ताम्रपत्र सौबाहाःया प्रमाणित अभिलेख खः ।

सौबाहाःया प्रमाणित पुलांगु अभिलेख मध्यय् मेगु छगू निष्पन्नयोगावलिया क्वचापतिइ ने. सं. ३३८ स ललितपुरमया श्री मत् इन्दिय संस्कारित श्री जय मनोहर वर्मं सफू ल्हचःगुया अभिलेख खः ।

रितिथिति गुथि

सौबाहाःया न्याम्ह आजुपिं व थनया ६३ म्ह संघपिं मुनाः थन यायेमाःगु थी थी धार्मिक ज्याभ्वः पूवंका वयाच्वंगु दु । संघयापिनि मस्त वन्दे लुइगु, द्यःपाः च्वनेगु, आजु तँय् थ्यनकी नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु आदि ज्याः थन न्हचानाच्वंगु दु । थन द्यःपालाः जुया क्वापाद्यःया थाय् द्यःख्यः चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु, स्वंगू प्रहरय् नं गम्भासिं थाय्गु, माजं वनेगु, आरती पूजा यायेगु थन यायेमाःगु नित्यकर्म जुल । आजुपिन्सं नं आगमय् न्हिकं याना पूजा यायेगु, गुथि हनेगु, लय्पतिकं कृष्णपक्ष दशमी कुन्हु दशमी पूजा यायेगु, बुसाधं यायेगु आदि ज्याः न्हचाकाच्वंगु दु । थ्वया नापं थनया लक्ष्मीधन कुलयापिसं दँय्दसं पोहेलागाः पञ्चमी कुन्हु भिंन्याबाहाःयापिं थपाजुपिं बिज्याकाः पञ्जदान, भोजन दान यायेगु ज्याः न्हचाकाच्वंगु दनि । थुगु गुथियात थन आजुगुथि धाइगु खः । थ्व गुथिइ सौबाहाः, भिन्छेबाहाः, गुजिबाहाः, उबाहाः व यछुबाहाःया छम्ह छम्ह अजिपिं नं बिज्याकेमाःगु परम्परा दु । थनयापिनि संघ भोजन यायेगु दिनय् मनोहर खुशी (म्हेखु) इ वना अनं बुद्ध बिज्याकेगु हेतुं द्यःलानाहया तिनि संघ भोजन यायेगु परम्परा नं दु । थनया धार्मिक ज्याय् गुरूजु जुया बिज्याइपिं भिन्छेबाहाया पंमाय् खलःत खः ।

थुगु बाहालय् मेथाय् गनं मदु कथंया मनूष्य मंस गुंगु थनेमाःगु परम्परा दु । थनया थुगु ज्यायात लाःखाय्गु धाइगु खः । थनया थुगु परम्परा कथं प्वाथं च्वय्या प्रमाण कथं जक थःगु शरीरया मंस मुलुं थिनाः महाकालया पूजा याइबलय् गुंगु

थनेथें मकलय् तया: थनीगु ख: । ला:खाय्गु पूजाय् सुंगुम्हसिया (न्हयाथाय्यापिं नं) थ:गु म्ह स्यानाच्वना, मलन धा:सा उगु थाय्या मंस लिकया: गुंगु थनाबिल धा:सा स्या:गु लनि धयागु विश्वास दु । थ्वहे अनुसार आ:तक नं थथे ला:खाय्गु पूजास सम्मिलित जुया ला:खाक:व:पिं दनि । पञ्चस्थविर सहित महाकाल द्य:या थाय् पूजायाना न्हयाकीगु थुगु ज्या: मोहनीया नवमी कुन्हु याइगु ख: ।

थनयापिनि धापु कथं थ्व परम्पराय् न्हापा मनू हे दुइमा:गु ख:, लिपा थ्व प्रथा मदया प्रमाण मात्र याना ज्या: न्हयाकावयाच्वंगु दु । थन श्मशान दुगु कारणं दँय् छक: थुकथं मनूष्य मंस दुइमा:गु खँ नं थन हे च्वंपिसं कना बिज्याइ ।

सौबाहालय् च्वय्वंगु ज्याया नापनापं दँय्दसं अनेक गुथि हनेमा:गु दु, गुगु थथे ख: -

१)	क्वा:पाद्य: बुसाधं	-	जेष्ठ कृष्ण एकादशी ।
२)	संघ भोजन	-	माघ शुक्ल द्वादशी (संन्याँदुलि) ।
३)	वसुन्धरा व्रत	-	भाद्र कृष्ण तृतीया ।
४)	चौछाये दौपूजा	-	कतिपुन्ही ।
५)	आगं पूजा गुथि	-	फाल्गुण शुक्ल अष्टमी ।
६)	दिशी पूजा	-	मार्ग कृष्ण दशमी ।

च्वय् उल्लेखित विविध ज्या: यानावनेत आर्थिक श्रोतया रूपय् बुँ वइगु बालि व संघपाखें दां ल्हाना वयाच्वंगु दु ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) चिरीकाजी शाक्य ।
२) विश्वराज शाक्य ।
३) नराज शाक्य ।
४) भाइ शाक्य ।
५) तीर्थराज शाक्य ।

कचाबाहा:

१) पूर्णसुन्दर विहार-पूर्ण सुन्दर बाहा: ।
२) रत्नजय विहार-थकुंबाहा: ।

मयूरवर्ण महाविहार - भिन्छेबाहा:

जयश्रीमिश्र संस्कारित

मयूरवर्ण महाविहार

भिन्छेबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यलया लायकू मंगलबजारं पूर्वरिखे च्वंगु ऐतिहासिक लुँहिति पुलावनाः क्रमशः चंकी, सःको, सुबाहाः जुनाः भतिचा च्वय् वनेवं लँपुया जःरिखे च्वंगु ध्वाखां तप्यंक वनेवं थुगु भिन्छेबाहाःया मूल प्रवेशद्वार ध्वदुइ । थ्व बाहाः लुखां दुने जःखः भजन फल्चा तयातःगु दु । थ्वथासं चुलंचु छतँजाःगु द्यःफःया च्वसं भव्यरूप कलात्मक नेपाःया थःगु परम्परा कथं दयेकातःगु छत्रशैलीया स्वतँजाःगु देगः छगः पश्चिमाभिमुख जुयाच्वंगु दु । देगःया न्हचःने व ल्यूने स्वंगू तल्लायूसं च्वंगु पलियात कलात्मक मूर्ति अंकित तुनासिं फयेकातःगु दु । थ्व देगःया क्वय्यागु तल्ला ल्वहँतं दनातलसा थनं च्वय् सम्पूर्ण भाग अप्पायागु, पौ जक आय्पायागु जुयाच्वन । देगःया च्वय् गजूलिइ सुवर्ण चैत्य अंकित जुयाच्वंगु दु । थ्वहे चैत्यनिसें क्वथ्यंक वयेक पता छगू नं ब्वयेका तःगु दु । थथे हे तल्लापतिकं न्हचःनेस छगः छगः चैत्य नं दु ।

भिन्छेबाहाःया क्वापाःद्यः फलय् जवंखवं द्यःगं निगः तयातःगु दु । थनया त्वाथः जःखः ल्वहँयापिं निम्ह सिंह, लिलया निपू ध्वाँय् नं तयातल । थनहे कलात्मक द्यःलुखा दयाः थ्वयां च्वय् कलापूर्णगु,दथुइ बुद्धया प्रतीक धर्मधातुवागीश्वर, धर्मया प्रतीक प्रज्ञापारमिता व संघया प्रतीक षड्क्षरी लोकेश्वर अंकित त्वःलं छपाः तयातल । थ्वयां च्वय् न्हापांगु तल्लाय् तोरण सहितगु पञ्चभयाः छपाः तयाः थ्वयां जःखः पद्मपाणि लोकेश्वर निम्ह तयातल । थ्वयां नं च्वय् भ्वःलाक बुद्धपिनिगु मूर्ति दुथ्याकातल । थुगु देगलय् पश्चिमाभिमुख बाहाःद्यः अक्षोभ्य बुद्ध बिज्याकातल ।

थनया चिकंअप्पां लाय्ब्वंसिया तःथाय् भ्वःलाक वज्र, यज्ञशालाया नापनापं प्यंगः चैत्य व धर्मधातुमण्डल स्थापना यानातःगु दु ।

गुलि नं यलय् च्वंगु मू बाहाः, मूबही दुगु खः, थ्व ब्याक्क यागु अध्ययन याना स्वत धाःसा थ्व भिन्छेबाहाःयागु छगू विशेषता थ्व नं खनेदु कि जःखः च्वंगु छँ याके

क्वापाःद्यःयागु देगः अलग, भिन्न रूपं निर्माण जुयाच्वंगु दु। थ्वहे कारणं भिन्न छैँ वाहालं भिन्छेवाहाः जूवंगु धैगु स्पष्ट सिइदु।

भिन्छेवाहाः देगःया ल्यूने ननिया पूर्व लँ पाखे च्वंगु पश्चिम मोहडाय् दिगी छगू दु। थुगु दिगीइ विहारया दशस्थविर छत्रंकूजु आजुपिं व मूलाचार्यपिं च्वनाः सर्वसंघपिंगु निम्ति बौद्ध संस्कार अनुसार विधि विधान रहस्यमय क्रिया जुइगु पवित्रमय स्थान मानेयाना वयाच्वंगु दु।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

मयूरवर्ण महाविहारयात भिन्छेबाहाःया नापनापं विष्णु छैँ बाहाः नं धायेगु याः। जुजु वृषदेवया काय् शंकरदेवया पर्यायस पण्डित जयश्रीमिश्रजु चारूमति महाविहार वनाः भिक्षुपिंगु सत्संगत यानाः बुद्धधर्मय् दीक्षित जुयाः लोक कल्याण यानाः जीवन मुक्त जुयेगु दृढइच्छा कथं राजाज्ञा जुयाः विहार दयेकेगु निर्णय याःगु जुल।

थ्वहे निर्णय् कथं विहार गन गुगु दिशाय् गुबलय् दयेकेगु धैगु सल्लाह साहुति यानाच्वंगु ईलय् लाक्क अकस्मात् मयूर-म्हय्खा छम्ह आकाश मार्ग ब्वयावया छथाय् जुत। मयूर जूगु उगु हे थासय् विहार निर्माणया जग स्वनेगु ज्याः जुल। मयूर जूवःगु थासय् विहार निर्माण जूगु जुयाः थ्व विहारया नां मयूरवर्ण महाविहार जुल। हानं, विहार निर्माण यायेत जग म्हूबलय् अन थासय् विष्णुया मूर्ति छम्ह नं लुयावःगुलिं भिन्छेबाहाःयात "विष्णुछैँ विहार" नं धायेगु याःगु खः।

थुगु विहार निर्माणया निम्तिं शुभ मुहूर्त व पवित्र स्थान निर्देशनया लागी लँ क्यनेत वःम्ह मयूर प्रवेश जूगु दिनय् जग म्हूगु शुभ साइतयात स्थानीय सर्वसंघं परम्परागत विश्वास कथं मानेयानावयाच्वंगु खनेदु। अथे हे थुगु विहार प्रतिष्ठा कार्य सुसम्पन्न जूगु शुभ दिं स्वांयापुन्ही कुन्हु थुगु विहारया परम्परागत सांस्कृतिक विधिया रूपय् दच्छिया निकः उगु दिनय् म्हय्खुशी द्यःलाः वनेगु थिति, विधि, उत्सव आःतकं थन न्हचानावयाच्वंगु दु।

वंशावलीकारतय्गु धापू कथं बिचार यायेबलय् थुगु विहार अनुमानित १६०० भिंखुसः दँ पुलांगु धका धायेफु। तर उलि दँ पुलांगु थुगु विहारया मूर्ति, सफू, चित्र, संघ सामग्री (चीवर, पिण्डपात्र, शिलाकू, चालनी एवं धर्मगण्डी) आदि व

ऐतिहासिक सामग्री (शिलापत्र, तालपत्र, नीलपत्र, स्वर्णपत्र, इष्टकापत्र एवं काष्ठपत्र) तथा वास्तुकलाया अभिशेषत तक नं खने मदुगु जुल। थ्व तःधंगु दुर्भाग्यया विषय खः।

परन्तु पुरातात्विक प्रकृयाद्वारा वैज्ञानिक तालं विश्लेषणात्मक अनुसन्धान व अध्ययन अनुसन्धान यायेगु ज्याः ल्यं हे दनि। अथे नं आःतक लुयावःगु मध्यय् दक्वसिबे पुलांगु प्रमाण ने. सं. ५५० सालयागु तालपत्रया तमसुक खः। थुगु अभिलेखय् -

"श्रमोस्तु ॥ सम्वत ५५० मार्गशिर कृष्ण ॥
अष्टम्यां तिथौ श्री ललितक्रमाया
श्री नोग्लके एसान कोलि श्री विसुनिछे बहार
षण्डचोक वकुलि गृह वास तब्यानि
अभय भरिस नाम्ना सकाशात्................" धकाः उल्लेख जुयाच्वंगु दु।

थुगु विहार निर्माण लिपा तक्वमछि पुनःनिर्माण तथा जीर्णोद्धार जुइ धुंकूगु व थनि स्वसः दँ न्हचः जुजु श्री निवास मल्लया पर्याय् थुगु विहार तस्सकं जीर्ण भग्न जुयावंगुयात पुनरूद्धार याना यंकूगु ईलय् थुगु विहारया देगः न्हापा स्वया बांलाक स्वतँपौ तया भव्य जुइक दयेका ने. सं. ७९१ बैशाख शुक्ल द्वितीया रोहिणी नक्षत्र अतिगण्ड योग आदित्यवारया दिनसं प्रतिष्ठा कार्य सम्पूर्ण याःगु खः।

रितिथिति गुथि

भिन्छेबाहालय् दशस्थविर आजुपिनिगु नेतृत्वय् संघया सकल दुजःपिं मुनाः संघय् यायेमाःगु दैनिक, मासिक व वार्षिक कथंया धार्मिक ज्याभ्वःत पूवंकावयाच्वंगु दु। थनया रीतिथितिया भ्वलय् संघया दुजःपिनि काय् मस्तय्त वन्दे लुइगुंनिसें कयाः बिसः लुइगु, नायः लुइगु, पञ्च थकालि लुइगु, चक्रेश्वर / थपा त्वयेगु ज्यायानावयाच्वंगु दु। वज्राचार्यपिनि काय् मस्तय् जूसा आचार्य लुइगु ज्या नं जुयाच्वं.गु दु।

थुगु संघया ४१९ म्ह सर्वसंघपिन्सं थकालिं निसें क्वापाःद्यःया थाय् द्यःपाः फयेगु याना सुथय् नामसंगीति ब्वनेगु, द्यःख्यःचायेकेगु, पूजा यायेगु, देके वइपिनिगु पूजा फयेगु, माजं, सुफः, सं यायेगु, आरति यायेगु याना ज्या जुया च्वंगु दु। अथेहे

वज्राचार्यपिनि जूसा आचा:गुथि फयेगु ज्या नं थकालि कथं यानावयाच्वंगु दु । आजुपिनिसं दिगीइ लय् लय् पतिं चन्हेपूजा याना दँय्‌दसं दिगीया आजु अजि वुसाधं आषाढ शुक्ल द्वितीया कुन्हु हनावयाच्वंगु दु । नापं दिगी आजुपिन्सं नित्यपूजा यायेगु नं यानावयाच्वंगु दु ।

रितिथितिया भ्वलय् थन दँय्‌दसं बैशाख शुक्ल अक्षय तृतीया कुन्हु क्वापा:देग:या बुसाधं व पौष पुन्ही (मिलापुन्ही) कुन्हु क्वापा:द्य:या बुसाधं नं यानावयाच्वंगु दु ।

च्वय् उल्लेखित विभिन्न ज्याभ्व:या नापनापं थन हनावयाच्वंगु गुथित थथे दु :-

१)	सनागुथि	- फाल्गुण कृष्ण चतुर्दशी (लखुंचन्हे) ।
२)	बिचा:गुथि	- भाद्र शुक्ल पूर्णिमा (येञाँपुन्हि) ।
३)	आचार्य गुथि	- चैत्र कृष्ण प्रतिपदा ।
४)	द्य:पा: गुथि	- पौष शुक्ल पंचमी ।
५)	दाफा गुथि	- गुंला पारू ।
६)	महाकाल गुथि	- मोहनी, आश्विन शुक्ल महानवमी ।
७)	नसंचा गुथि	- श्रावण कृष्ण अमाई ।
८)	नामसंगीति गुथि	- गुंला पारू ।
९)	तुत: गुथि	- मार्ग कृष्ण पंचमी ।
१०)	संल्हू गुथि	- प्रत्येक महीनाया संल्हू ।
११)	दँ पारू गुथि	- बैशाख शुक्ल प्रतिपदा ।
१२)	वसुबा: सेवा गुथि	- फाल्गुण शुक्ल न्हापांगु वृहस्पतिवार ।
१३)	य:सिं गुथि	- पौषकृष्ण नवमी ।
१४)	स्तूप (थूर) गुथि	- कतिपुन्ही सति कुन्हु ।
१५)	संघ भोजन गुथि	- वैशाख पुन्ही ।
१६)	संघ भोजन गुथि	- माघ शुक्ल द्वादशी ।
१७)	जीग: गुथि	- श्रावण कृष्ण चतुर्थी ।
१८)	गातिला गुथि	- भाद्रकृष्ण तृतीया चतुर्थी ।
१९)	अष्टमी व्रत गुथि	- कार्तिक शुक्ल मुखाष्टमी ।
२०)	कन्या सेवा गुथि	- पौष कृष्ण चतुर्थी ।
२१)	विश्वकर्मा गुथि	- सिथि नख: ।
२२)	दशहरा गुथि	- ज्येष्ठ शुक्ल दशमी ।
२३)	सौग: पंमाय् (प्रधान) गुथि	- भाद्र शुक्ल नवमी ।

च्वय् न्हचथ्यनागु ज्या न्हाकावनेत बुँया बालि हे थनया मुख्य श्रोत ख: । थनया क्षेत्रफल ५ रोपनी ११ आना ३ पैसा २ दाम दु ।

दशस्थविर आजुपिं

१) सानुकाजी वज्राचार्य ।
२) तीर्थमान वज्राचार्य ।
३) धर्मरत्न वज्राचार्य ।
४) बुद्धरत्न वज्राचार्य ।
५) आशाकाजी वज्राचार्य ।
६) बुद्धिराज वज्राचार्य ।
७) चन्द्रमान वज्राचार्य ।
८) कान्छा वज्राचार्य ।
९) धनभाइ वज्राचार्य ।
१०) इन्द्रवज्र वज्राचार्य ।

विशेषता

थुगु विहार प्रस्तर कला-ल्वहँ ज्याय् प्रविण व निपुणपिं दुगु विहार ख: । थनयापिन्सं थुगु कला मार्फत राष्ट्रिय व अन्तरराष्ट्रिय पुरस्कारं विभूषित जुइगु सौभाग्य प्राप्त यानावयाच्वंगु दु । अथे हे थुगु विहारं थ:पिनिगु विहार "मयूरवर्ण महाविहारया संक्षिप्त इतिहास" नामक पुस्तक पं. हेमराज शाक्यजु पाखें च्वका: प्रकाशनय् हय्‌गुलिइ नं सफल जूगु दु । थुगु सफुतिइ भिन्छेबाहा:या फुक्क धयाथें विषयवस्तु दुथ्यानाच्वंगु दु ।

कचाबाहा:

१)	ज्ञानचन्द्र महाविहार	- पिन्छेबाहा:चा ।
२)	हेमचन्द्र महाविहार	- पिलाछें बाहा:चा ।
३)	भीमचन्द्र विहार	- पिलाछें न्हच:ने दुने बाहा:चा ।
४)	हयेन्द्रवाहार	- भिंद्य:बाहा:चा ।

शिवदेव संस्कारित

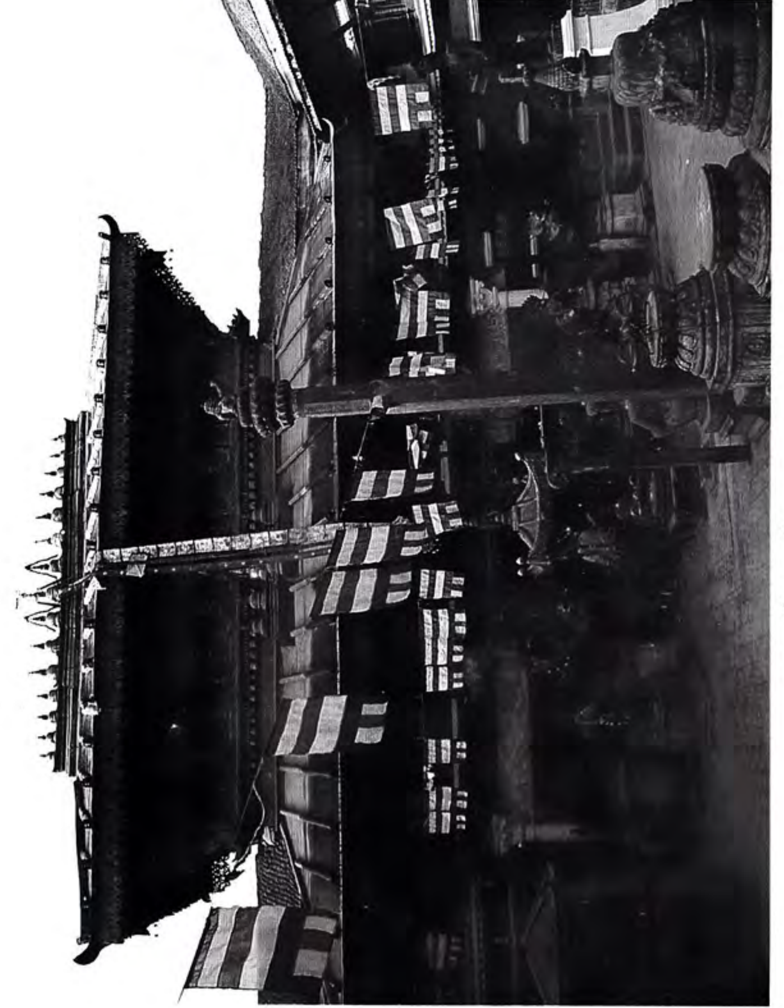
रुद्रवर्ण महाविहार

उकुबाहा:

वर्तमान स्वरुप

यल लाय्कूलिं पूर्वरिखेया लँ लिना वनेवं थ्यनीगु नुगः लुँहितिं खःरिखेया लँ जुना वनेवं ध्वदुइगु, द्वलंद्वः बुद्ध मूर्ति तयाः दयेकातःगु महाबुद्ध देगः - बोधिमण्डप विहारं भतिचा च्वय् वनेवं "उकुबाहाः"या मूलुखा खनेदइ । थुगु विहारय् वनेगु प्रवेशद्वारया जःखः ल्वहँया ततःधिकःपिं निम्ह सिंह तयाः थ्वयां जःखः गणेश कुमार निम्हसिया ल्वहँया मूर्ति स्वनातःगु दु । थुगु लुखां च्वय् भाला ज्वंकातःपिं शेर निम्ह तयातःगु दु । थनया लुखां दुहां वनेवं उकुबाहाःया खण्डचुक विहार-गथिचा थ्यनी । थुगु चुक पुलाः बाहालय् दुहां वनेगु त्वाथःया जःखः सिंहयात आसन यानाच्वंपिं हरि हरिहरि वाहन लोकेश्वरया मूर्ति तयातःगु दु । थनया लुखां दुने जःखः महांकाः फल्चा व भजन फल्चा याना निगू फल्चा तयातःगु दु । थन हे महाकालद्यःया मूर्ति नं स्वनातःगु दु । थुगु थासं उकुबाहाः छर्लङ्ग जुइक खनेदइ । सुचुसे पिचुसे च्वना नं बांलाक संरक्षण जुयाच्वंगु थुगु बाहालय् छचाखेरं फःथकयाः बाहाः छफातं चिकं अप्पां सियातःगु दु । उत्कृष्ट बौद्ध वास्तुकला, मूर्तिकला आदि कलाकृतिं जायाच्वंगुया कारणं थ्व बाहाः छगू बौद्ध कलाया संग्रहालय हे जुयाच्वंगु दु । ५५३ फुटया ल्याखं प्यकुंलानाच्वंगु थुगु बाहालय् स्वंगू तल्ला नितँ पलि दुगु भव्यगु क्वापाःदेगः छगः स्थापना यानातःगु दु । अथे हे थनया बाहाः छचालं च्वय्‌या तल्लाय् गाःभ्याः, पञ्चभ्याः, त्रिखाभ्याः, संभ्याः, पुष्पविमानभ्याः आदि छुनाः क्वय्‌या तल्लाय् दलान पिकयाः नितँजाः याना छेँ दयेकातःगु दु । थुगु छेँय् धर्मागार गुम्बा, दिगीं, भण्डार, सहलहशाला आदिया रूपय् छ्यलातःगु दु ।

थनया क्वापाद्यःया मूलुखा कलात्मक बुट्टाकियाः दयेकातःगु दु । थुगु मूलुखाया जःखः शारिपुत्र मौद्गल्यायन भिक्षुपिं निम्ह सहित धातुया मञ्जुश्री, पद्मपाणि लोकेश्वर, समन्तभद्र बोधिसत्व, वज्रपाणि, रत्नपाणि, विश्वपाणि, शुद्धोधन, शालभंजिका मुद्राय्

रुद्रवर्ण महाविहार - उकुबाहाः

मायादेवी पिनिगु मूर्ति स्वनात:गु दु। थनया द्य:फलय् ज:रिखे द्य:गं छग: नं स्वनात:गु दु। मूलुखा न्हय:ने त्वाथ: ज:ख: सिंहनाद लोकेश्वर सहितयाना ध्वाँय् ज्वंकात:पिं निम्ह सिंह तयातल। थुगु हे थासय् हानं धातुयापिं सिंह, ब्वसल, ब्वसिंह, किसि, शेर, मल:, म्हय्खा, गरुड आदि छज्व: छज्व:या ल्याखं मूर्तित नं तयात:गु दु। थ्वया नापं धर्म संदेश अभिव्यक्त यानाच्वंगुया रूपय् धातुयाम्ह जुजुया प्रतिमा नं तयात:गु दु।

देग:या भूमि तल्लाय् थुगु विहारया क्वापाद्य: ह्याउँख्वा: जुया: भूमिस्पर्श मुद्राज्याना: च्वनाबिज्या:म्ह, अनेक अलंकार तिसां तिइकात:म्ह त:धिक:म्ह अक्षोभ्य तथागत छम्ह विराजमान जुयाच्वंगु दु। थ्वसपाल थुगु विहारया क्वापाद्य: क्वाचपाल आजु ख:। थुम्ह क्वापाद्य:या क्वसं चीधिक:म्ह, गुम्हसित थन राहुल भद्र धायेगु ख:, अक्षोभ्य बुद्ध छम्ह नं तयात:गु दु। क्वापाद्य:या लुखा फुसय् अतिकं सुन्दर जुइक दयेकात:गु कलात्मक लुँसिया त्व:लं छपा: तयातल। अक्षोभ्य मूलयाना जवंखवं प्रज्ञापारमिता व षड्क्षरी लोकेश्वरया मूर्ति अंकितगु थुगु त्वलनय् च्वय् पाखे न्याम्ह पञ्चबुद्धया मूर्ति नं दुथ्याकात:गु दु।

देग:या न्हापांगु तल्लाय् न्यापा:भ्या: छुना: थ्वयां च्वय् अक्षोभ्य बुद्ध अंकितगु त्व:लं छपा: तयात:गु दु। थुगु भ्या:या ज:ख: सालभंजिका मुद्राय् निम्ह चिन्तामणि लोकेश्वरया मूर्ति तयात:गु दु। थुगु तल्ला थनया आगं कोथाया रूपय् छ्यलाच्वंगु दु। देग:या न्हापांगु पलियात पञ्चमहाबुद्ध व महावज्रसत्वया मूर्ति सहित अनेक देवीदेवतापिनिगु मूर्ति नं दुथ्यानाच्वंगु कलात्मक खुग: तुनासिं फयेकात:गु दु। थुगु पलिया फुसय् भ्व:लाक न्याग: व न्हय:ने छग: याना खुग: लुँसिया चैत्य तयात:गु दु। थ्वयां च्वय्यागु पलियात नं चिचीग्व:गु कलात्मक च्याग: तुनासिं फयेकात:गु दु। देग:या दकले च्वय् भगिंलय् द्य:ने भ्व:लाक भिंन्याग: सुवर्ण चैत्य तया: दथुयागु चैत्यय् छत्रं कुइका:त:गु दु। थन हे हानं पलिंनिसें क्व:थ्यंक थ्यंगु पता: निपू नं ब्वयेकात:गु दु। उकुबाहा:या थुगु देगलय् आपालं विषयवस्तुं दुथ्यानाच्वंगु दु, गुगु थन च्वयां साध्य मजू।

थनया क्वापा:द्य:या न्हय:ने उकुबाहा:या हे विशेषता कथं जुयाच्वंगु लिच्छविकालिन अशोक चैत्य छग: नीस्वनात:गु दु। थुगु चैत्यया गर्भ गृहनिसें च्वलामू थ्यंकं लुँसिया पाताया चैत्य दयेका भुनात:गु दु। थ्वया नापं भ्व:लाक वज्र

द्य:ने तयात:गु धर्मधातुमण्डल, कलात्मक यज्ञशाला, ढलोटया खादलू युक्त ल्वहँथां, शक्ति युक्त अष्टभुज महामञ्जुश्री, थनयाम्ह दानपति रत्नमणि आजु-ल्वहँमणि आजुया प्रतिमा, विजयध्वजधारी सिंह युक्त ल्वहँथां, वज्रयुक्त धर्मधातुमण्डल हानं छग: धर्मधातुमण्डल व परिभोग चैत्य छग: नीस्वनात:गु दु । बाहा: छचालं दिगी, आगं, भलिंकोथा, अमोघपाश लोकेश्वर, धर्मागार गुम्बा, नासं दिगी, भण्डार कोथा वनेगु व यतालिवि वनेगु लुखा छुनात:गु दु । थनया लुखाय् तयात:गु त्व:लं मध्यय् पूर्वरिखेया लुखा फुसय् अति हे बांलागु मञ्जुश्री मूलयाना जवंखवं गणेश महाकालया मूर्ति अंकित सिंया त्व:लं छपा: नं तयात:गु दु ।

लक्षण प्रमाण मिलय्याना विविध वास्तुकला, मूर्तिकला व चित्रकला एवं आपालं धर्मकीर्ति वस्तुकं जायेकात:गु, प्राचीन बौद्ध विहारया नमूनाया रूपय् ध:स्वानाच्वंगु थुगु विहारया विषयवस्तुकय् वर्णन यायेगु धयागु हे स्वयं अवलोकन यायेवं जक पूवनीगु जुल ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यल लाय्कू-मंग:बजारं पूर्व दक्षिण कुलामय् स्थापना यानात:गु यलया मूबाहा: मध्यय् छगू जुयाच्वंगु बाहा: "शिवदेव संस्कारित-रूद्रवर्ण महाविहार, उकुबाहा:" ख: । थुगु विहार शिवदेवं दकले न्हापां निर्माण यानाथकूगु जुया: थुगु विहारयात शिवदेव संस्कारित धा:वंगु जुल । शिवदेवं दयेकावंगु थुगु विहार कालक्रमं याना जीर्ण जुयावंगुलिं लिपा रूद्रदेवं पुन:निर्माण याना ब्यूगु जुल । पुन:निर्माणं लिपा थुगु विहारयात शिवदेव संस्कारित रूद्रवर्ण महाविहार धका नामाकरण जूगु जुल । अथे हे यल लाय्कूलिं पूर्व दक्षिण कुलामय् अर्थात् वंकुलि थासय् स्थापना यानात:गु जुया: उगु थाय्या नामं थुगु विहारयात वकुलि विहार धायेगु यानावयाच्वंगु जुल । थ्वहे वकुलि धयागु शब्द ज्यलावना: लिपा वंकुलि-उकुलि जुजुं उकुबाहा: जुवंगु जुल । लिच्छविकालया खुगूगु शताब्दीयाम्ह जुजु शिवदेवं उकुबाहा: दयेका थकूगु ख: धका: इतिहास एवं पुरातत्व विद्पिसं मानय् यानावयाच्वंगु दु । शिवदेवं दयेकावंगु विहार यात कया: जुजु नरेन्द्रदेवं यल, यङ्गुबाहा: गलिइ स्वनात:गु संस: ल्वहँतय् उल्लेखित बौद्ध विहारया नां मध्यय् शिवदेव विहारया नां दकले च्वय् अंकित यानात:गु दु ।

शिवदेव जुजु बुद्ध धर्मप्रति अगाढ श्रद्धा दुम्ह जुजु ख: धयागु प्रमाण स्वरूप थुम्ह जुजुं उकुबाहा:या नापनापं मेमेगु बौद्ध विहारत नं दयेकावंगु प्राचीन अभिलेखया प्रमाण सिद्ध यानाक्यंगु दु । आ:तक लुयाव:गु प्रामाणित प्राचीन अभिलेखय् उल्लेख जुयाच्वंगु विहारत-शिवदेव विहार, नन्दिशाला विहार, मणिपुरजैव विहार, मानिधरजीव विहार व मानसिंह विहार याना न्यागू विहार ख: । *(पं. हेमराज शाक्य- शिवदेव संस्कारित, श्री रूद्रवर्ण महाविहारस्थित तालपत्र-अभिलेख, २५२४ बुद्ध जयन्ती समारोह, उकुबाहा: ललितपुर ।)*

शिवदेवं दयेकावंगु करिव प्यंगू शताब्दी लिपा विहार जीर्ण जुयावना: श्री रूद्रदेवं पुन:निर्माण यानाब्यूगु थुगु विहारयात लिपा लिपा नं आपालं जीर्णोद्धार तथा पुन:निर्माण कार्य जुजुं उकुबाहालं थौंया रूप का:गु जुल । विभिन्न इलय् थुकथं जीर्णोद्धार पुन:निर्माण जुयावयाच्वंगु थुगु विहार जुसां विहारया वास्तुशास्त्र प्रमाण कथं अनेक लक्षण व्यञ्जन सहित याना दयेकावनेमा:गु बौद्ध परम्परा दुगु जुया थन विहारया स्वरूपय् प्राचीन वास्तुकला हे दुथ्यानाच्वंगु खनेदनी ।

उकुबाहा:या आ:तक लुयाव:गु प्रामाणित अभिलेख मध्यय् "वंकु विहार संघ" उल्लेखित ने. सं. २३५ या तालपत्र ख: । थ्वयां लिपायागु "श्री ललितव्रमायां श्री शिवदेव संस्कारित श्री रूद्रवर्ण महाविहार वासिन शाक्य भिक्षु रत्नभद्र स्य...." च्वयात:गु ने. सं. २३९ यागु तालपत्र ख: । थ्वया नं लिपायागु प्रामाणित अभिलेख क्रमश: ने. सं. २५१, २६१, २७३, २८९, २९४, २९६, ३०४ आदियागु ख: । *(पं. हेमराज शाक्य- श्री रूद्रवर्ण महाविहार स्थित तालपत्र, अभिलेख २५२४ बुद्ध जयन्ती समारोह समिति, उकुबाहा: ।)*

बुद्धधर्म व बौद्ध संस्कृतिया पवित्र स्थलया रूपय् कयात:गु बौद्ध विहार मध्यय् आ:तक्कं ध:स्वानाच्वंगु थुगु विहार श्री रूद्रवर्ण महाविहारया क्वाचपाल देवता, आगम देवता, कुलदेवता, एवं इष्ट देवतापिं प्रति अगाढश्रद्धा भक्ति पिज्वयेका: थनया सर्वसंघ व थुगु विहारया छचाखेरं वसोबास यानाच्वंपिं बौद्ध उपासक उपासिकापिन्सं समेत विभिन्न इलय् थुगु विहारय् थ:पिनिगु इच्छानुसार आपालं धर्मकीर्तित नीस्वना थकूगु जुल । नापं विहारया जीर्णोद्धार समेत याना: विहारयात संरक्षण एवं सम्वर्द्धन यानावंगु जुल । लिसे लिसें थुकिया साक्षि स्वरूप ऐतिहासिक प्रमाण कथं स्वर्णपत्र, शिलापत्र, ताम्रपत्र, काष्ठपत्रादिस समेत अंकित याना थकूगु जुल । थथे अंकित यानाथकूगु अभिलेख जक हे थन सच्छिं मयाक उपलब्ध जुयाच्वंगु

दु । अथे हे विहार नापं सम्वन्धितगु १४० गू ताडपत्र अभिलेख थनया आगमय् सुरक्षित यानात:गु दु ।

थ्वहे विविध ऐतिहासिक प्रमाण व थनया प्राचीनतम धर्मकीर्ति, सद्धर्म ग्रन्थादि व थनया विविध विषयवस्तुयात क:घाना: थुकीया आधारय् उकुबाहा:यात बांलाक म्हसिइकेगु व थुकीयात कालान्तर तकं संरक्षण व सम्बर्द्धन यानावनेगु ज्याय् त:धंगु ग्वहालि जुइमा: धयागु सदिक्षां थुगु हे विहारयाम्ह कुलपुत्र श्री पं. हेमराज शाक्यजुं इलय् ब्यलय् रूद्रवर्ण महाविहार नापं सम्बन्धितगु सफू, तालपत्र, अभिलेखत प्रकाशय् हयेगुया नापं उकुबाहा:यागु आपालं खँ दुथ्याका: "शिवदेव संस्कारित रूद्रवर्ण महाविहार-छगू अध्ययन" नामक सफू छगू नं च्वया बिज्या:गु जुल, गुकीयात थुगु हे विहारं २५३८ बुद्ध जयन्तीया लसताय् पिथंगु जुल ।

थुगु बाहा:या क्षेत्रफल १ रोपनी ९ आना ३ पैसा ३ दाम दु ।

रितिथिति गुथि

रूद्रवर्ण महाविहारय् आपालं रितिथिति गुथि न्हयाकावनेमा:गु चलन दु । थनया दशस्थविर आजुपिनिगु नेतृत्वय् संघया दुज:पिं मुना: संघय् यायेमा:गु दैनिक, मासिक व वार्षिक कथंया ज्याभ्व:त न्हयाका पूवंकाच्वंगु दु । यलया मेमेगु मूबाहालय् थें हे थन नं सर्वसंघयापिनि थकालिं कथं बाच्छि बाच्छिया ल्याखं क्वापा:द्य:या थाय् पा:फयेगु याना: नामसंगीति पाठ, स्तोत्रादि ब्वनेगु, द्य:ख्य: चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु, देके व:पिनिगु पूजाफयेगु, माजं वनेगु, गंवाहा:सिं थायेगु, सुफ: यायेगु, स्तोत्रादि ब्वना: सं यायेगु, आरतिपूजा यायेगु, विहारय् सुचुकुचु यायेगु, मा:गु हेर विचार यानाच्वनेगु आदि नित्यकर्म कथं न्हयाकाच्वंगु दु । अथे हे गुथिपा: फयेगु, विहारयागु विविध धार्मिक ज्याय् ग्वहालि यायेगु नं न्हयानाच्वंगु दु ।

थनया आजुपिनि नं दिगी आगमय् पा: फया: नित्यकर्म कथं आगंद्य: पूजा यायेगु, न्हचकं यायेगु, गुथिपा: फयेगु, दशमीपूजा, चन्हेपूजा, अमाइपूजा यायेगु, वुसाधं हनेगु, संमस्तयत वन्दे लुनाविइगु आदि ज्यानं न्हयाकावयाच्वंगु दु । थनया आजुपिनि, लयूपतिकंया दशमी पूजा नासं दिगीइ च्वना:, चन्हेपूजा मू आगमय् च्वना: व अमाइ पूजा गथिचा आगमय् च्वना: यायेमा:गु परम्परा दु । अथे हे क्वापा:द्य:या न्हच:ने थपाजुं यज्ञ याना: पुन्ही सेवा गुथि हनेगु चलन नं थन दु ।

थनया संघय् नं आजुपिन्सं संमस्तयत वन्दे लुइगु, आजु तँय् थ्यनकी नाय: लुइगु, पञ्च थकालि लुइगु, थपा: त्वयेगु ज्या न्हयानाच्वंगु दु । थन शाक्य सर्वसंघपिं ८८५ म्ह दु ।

थनयापिनि यल पञ्चदान कुन्हु दत्तदान का:वनीबलय् दकले लिपा फुद्य: ज्वना: दान का:वनीगु चलन दु । दानदत्तया कार्य क्वचाल धयागु संकेत कथं पञ्चदान बियाच्वंथाय् फुद्य: ज्वना: दान का:वनेगु परम्परा थौंया अद्यापि न्हयानाच्वंगु दु । फूद्य: बिज्याये धुंका पञ्चदान बिइगु ज्या क्वचायेकी । थुगु परम्पराया सम्वन्धय् थथे धयात:गु दु - जुजु रूद्रदेव थ: बौद्ध भिक्षु जुइ धुंकालि सुं नं श्रद्धावान दानपतिपिसं सम्यक् नराँ पञ्जरां न्यायेकी बलय् उगु समारोहस जुजु थ: स्वयं उपस्थित मजूसे थ:गु प्रतिनिधि स्वरूप सम्येद्य: दीपंकरया मूर्ति दयेका: दकले लिपा दान कायेके छ्वइगु जुयाच्वन । थ्वहे वन्देज कथं थौंतकं दीपंकर बुद्ध मूर्ति फुपा: जुइका: दान का:वंम्ह जुगुलिं फुदेव (फूद्य:) धका प्रसिद्ध जुल ।

थनया संघय् दँय्दसं न्हयाकावयाच्वंगु गुथित थथे ख: -

१)	नक देशी	- नक्वादेशी ।
२)	आरवा सेवा	- दिलापुन्ही धुंका: व गथामुग: चन्हे न्हच:यागु आइतवार ।
३)	सेअष्ठी	- ञँलाथ्व पारू ।
४)	मुख: अष्ठी	- कार्तिक शुक्ल अष्टमी ।
५)	जुगादि नवमी पूजा	- कार्तिक शुक्ल नवमी ।
६)	संदेपूजा	- बुंग:द्य: रथय् तया: न्हापागु विहिवार कुन्हु ।
७)	थिंलापुन्ही गुथि	- थिंलापुन्ही ।
८)	दिशीपूजा	- थिंलागा दशमी, एकादशी ।
९)	संघभोजन	- चैत्र शुक्ल त्रियोदशी ।

थ्वया अतिरिक्त थुगु विहारय् न्हयाकेमा:गु रितिथिति गुथि थथे दु -

१) मुख:ष्टमी धलं दनेगु ।

२) गातिला धलं दनेगु ।

३) विहार वुसाधं यायेगु ।
४) गुंलां वहीद्यः व्वयेगु ।
५) जीगः विइगु ।
६) चौ छायेगु ।
७) हलपताः व्वयेकेगु ।
८) आलुमत बियेगु ।
९) यमाद्यः स्वाना समे विइगु ।
१०) हाकुद्यः व्वयेगु ।
११) पञ्जरां बियेगु ।
१२) पिनपां थनेगु ।
१३) संल्हूगुथि हनेगु ।
१४) पाठ ग्वयेगु ।
१५) गुणाधिमत च्याकेगु ।
१६) गुंलाधर्म सेवा ।
१७) यंला सेवा ।
१८) कात्ति सेवा ।
१९) लः सेवा ।
२०) दिलापूजा ।
२१) गुंलापारू धुंकेगु ।
२२) हलिमलि व्वयेगु ।
२३) ससुपूजा न्यायेकेगु ।
२४) द्यःपाः भ्वय् नयेगु ।
२५) क्वापाःजु न्हवं यायेगु ।
२६) ल्याःचाः गुथि न्यायेकेगु ।
२७) महाबलि बियेगु । आदि ।

च्वय् उल्लेखित विभिन्न ज्या तालाकावनेत थन आयस्ताया रूपय् बालि, दानदत्त व वालं वइगु दां हे मूख्य खः ।

उकुबाहाःया दशस्थविर आजुपिं

१) अष्टराज शाक्य ।
२) पुण्यराज शाक्य ।
३) दानबहादुर शाक्य ।
४) चन्द्रदेव शाक्य ।
५) अमरराज शाक्य ।
६) दानबहादुर शाक्य ।
७) भिमबहादुर शाक्य ।
८) शुभराज शाक्य ।
९) पूर्णबहादुर शाक्य ।
१०) मानकाजी शाक्य ।

विशेषता

उकुबाहाःया विशेषता धयागु हे थनया बांलाक संरक्षण जुयाच्वंगु बौद्ध कलाकृतिं जायाच्वंगु बाहाः हे खः । आपालं प्रामाणित अभिलेख संरक्षण जुयाच्वंगुया नापं आपालं धर्मकीर्ति स्वनातःगु थाय् उकुबाहाः खः । द्वलंद्वः बुद्धमूर्ति तयाः दयेकातःगु विश्व प्रसिद्ध महाबुद्ध देगःया नापं स्वनिगलय् च्वंगु बौद्ध विहारत मध्यय् दकले आपाः कचाबाहाः दुगु विहार नं थ्वहे उकुबाहाः खः ।

थन संघय् रत्नभद्र शाक्य भिक्षुया नापं नापं अनेक विद्वान पण्डितपिं जन्म जुयावंगु दु । थनया नां दंपिं बौद्ध विद्वानया भ्वलय् बौद्धाचार्य पं. अभयराज शाक्यभिक्षु, पं. जयमुनि शाक्यभिक्षु, पं. सर्वानन्द वज्राचार्य, पं. अमृतानन्द वन्देजु, पं. सुरानन्द शाक्यभिक्षु, पं. गुणानन्द शाक्यभिक्षु, पं. ताडरानन्द शाक्यभिक्षु, पं. जोगमान शाक्य, पं. बुद्धिराज शाक्यभिक्षु, पं. हेमराज शाक्यजुपिं उल्लेखनिय जू । अथे हे थुगु विहारया कुलपुत्र कुलपुत्रीपिं मध्यय् प्रव्रजित जुया जीवन हनाः बुद्धधर्मय् योगदान बिया बिज्यानाच्वंपिं भिक्षु भिक्षुणीपिं- शाक्यानन्द, सुदर्शन, अश्वघोष ज्ञानपुर्णिक, धम्मावती, माधवी, सुवोधानन्द, मञ्जुशासनधरपिं खः ।

कचाबाहा:

१) जशश्री महाविहार	-	उबाहा: बही ।
२) बोधिमण्डप विहार	-	महाबुद्ध देग: ।
३) खण्डचुक विहार	-	उबाहा: गथिचा ।
४) कनकवर्ण विहार	-	कनिबाहा: ।
५) यतलिवि विहार	-	यतलिवि चिबाहा: ।
६) समन्तभद्र विहार	-	पालु बाहा: ।
७) देवदत्त विहार	-	नौद्वं बाहा: ।
८) जयश्री विहार	-	जोथाबाहा: ।
९) कुटुसिंह विहार	-	क्वथुबाहा: ।
१०) मित्रवर्ण विहार	-	त्वाय्बाहा: ।
११) सिकोछँ विहार	-	सिकुचोबाहा: ।
१२) जयति विहार	-	जतिबाहा: ।
१३) अमृतवर्ण विहार	-	नुग: न्हूबाहा: ।
१४) रूपवर्ण विहार	-	नगुबाहा: ।
१५) पद्मवर्ण विहार	-	ज्याठाबाहा: ।
१६) यङगल विहार	-	यङगबाहा: ।
१७) दिनवर्ण विहार	-	हितिफुस बाहा: ।
१८) वसु विहार	-	बसुबाहा: ।
१९) पूर्णचन्द्र विहार	-	दुनेबाहा: ।
२०) इक्ष विहार	-	इछेबाहा: ।
२१) न्होल विहार	-	न्हूबाहा: ।
२२) अमृतवर्ण विहार	-	नुग: दथुबाहा: ।
२३) धनपञ्च विहार	-	धनबाहा: ।
२४) त:धंलिवि विहार	-	त:धंलिवि बाहा: ।
२५) हिरण्यलाभ विहार	-	त:ज: भाजुधन बाहा: ।
२६) रत्नलाभ विहार	-	त:ज: भीमराज बाहा: ।

२७) श्री धनवज्र विहार	-	महाबूबाहा: ।
२८) कुलकृतिचैत्य विहार	-	कुलदेव बाहा: ।
२९) तंनमामि विहार	-	तनबाहा: ।
३०) अमितप्रभ विहार	-	यतालिवि बाहा: ।
३१) इतिराज विहार	-	इलाय् बही ।
३२) चन्द्रज्योति विहार	-	चन्द्रज्योति बाहा: ।
३३) पूर्णगणेश विहार	-	पूर्णबाहा:चा ।

दिव्यदिवाकर संस्कारित

श्रीवैशवर्ण महाविहार

गुजिबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यल नगरया मंगलबजारं पूर्व स्वया वनेवं ध्वःदुगु नुगः त्वाःया लुँहिति मथ्यवं जरिखे च्वंगु लँ जुना वनेवं ध्वःदुइगु गल्लिं दुने श्री वैशवर्ण महाविहार स्थापना यानातःगु दु। दिव्यदिवाकर संस्कारित श्रीवैशवर्ण महाविहारयात जनभाषां गुजिबाहाः धाइगु खः। थ्व गुजिबाहाःया पुलांगु नां ग्वाछैं बाहाः खः। थुगु विहार नापं स्वापु दुगु विभिन्न अभिलेखय् थुगु विहारयात "ग्वाछैं बाहाल" धका उल्लेख यानातःगु जुल। थ्वहे ग्वाछैं बाहाल शब्द अपभ्रंस जुया लिपा वया "गुजिबाहाल" धायेगु जूवन।

थुगु विहारय् दुहाँ वनेगु तःपुमछि लँपु दु, अथे नं थ्वया मू लँपु नुगःत्वाःया लुँहिति भतिचा मथ्यवं दक्षिण स्वया वनेवं ध्वःदुगु तःग्वःगु लिच्छविकालिन चैत्य दुगु लँपु हे खः। थुगु चैत्यया नापं च्वंगु मू लुखां दुहाँ वनेबलय् जवं खवं फलेचा निगू दु। थ्वया न्हचःने तःकुजुया चक्कनाच्वंगु प्राङ्गनसहितगु गुजिबाहाः खनेदइ। सफा जुयाच्वंगु थुगु हे थासय् उत्तराभिमुखयाना दयेकातःगु स्वतँजाः छतँ पलिया देगः स्थापना यानातःगु दु। थ्वहे थुगु संघया बाहाःद्यःया देगः खः। देगःया भूमि तल्लाय् उत्तराभिमुखयाना अक्षोभ्य बुद्ध (क्वापाःद्यः) स्थापना यानातःगु दु।

गुजिबाहाःया क्वापाःदेगः बांलाक संरक्षण जुयाच्वंगु दु। भूमि तल्लाय् क्वापाःद्यःया न्हचःने त्वाःथया जःखः निम्ह सिंह तयातःगु दु। थ्व सिंहया नापं जःखः लीलया ध्वाँय् निपु ब्वयेकातःगु दु। थनया द्यःफलय् जवंखवं द्यःगं निगः स्थापना यानातल। क्वापाद्यःया मूलुखा कलात्मक बुट्टा किया दयेकातःगु दु। थुगु हे मूलुखा फुसय् महाराग मञ्जुश्री मूलयाना श्रीवज्रसत्व, पञ्चबुद्धपिं अंकितगु तोलं छपाः

श्रीवैशवर्ण महाविहार - गुजिबाहाः

तयातःगु दु । मूलुखाया जःखः शीलांकुश पिण्डपात्र धारण यानाच्वंपिं शारिपुत्र, मौद्गल्यायण भिक्षु निम्हसिगु मूर्ति दु । अथे हे थ्व थासय् जःखः व्हफ्याना मतःगु निपाः भ्याः व स्वंगः स्वंगः माणे नं तयातःगु दु । मूलुखाया च्वसं न्हापांगु तल्लाय् जवंखवं निपाः भ्याः व दथुइ न्यापाः प्ययपुंगु भ्याः तयातःगु दु । न्यापाः भ्याः फुसय् वज्रसत्व मूल यानातःगु सिंयागु तोलं नं तयातल । थ्वयां च्वंय् लुँसिया तःपिं दथुइ पञ्चबुद्ध न्याम्ह व जःखः निम्ह तारादेवीया मूर्ति तयातल । थ्वया नं च्वय् भ्वःलाकः गुम्ह बुद्ध बोधिसत्वपिं चाचिं नं च्वयातल । दथुइ पञ्चबुद्ध न्याम्ह जवय् प्रज्ञापारमिता व तारा अले खवय् अवलोकितेश्वर व चिन्तामणि लोकेश्वरयाना गुम्हसिगु चित्र च्वयातःगु खः । थुगु चित्रया च्वय् ततःपाःगु स्वपाः खुल्ला भ्याः तया थ्वया दथुइ दथुइ नामसंगीतिया मूर्ति तयातःगु दु ।

गुजिबाहाःया क्वापाःदेगःया पलियात महावज्रसत्व, महापञ्चबुद्धांकित खुगः तुनासिं फय्कातल । थुगु पलिया म्हुरः पाखे भ्वःलाक फय्गं खायातःगु दु । पलि च्वय् गजूया रूपय् लुँसिया स्वंगः चैत्य तयातःगु दु । थ्वहे चैत्यं निसें क्वय् न्यापाः भ्याःयाथाय् थ्यंक वःगु लीलया पताः छपु नं ब्वयेकातःगु दु ।

थुगु देगःया न्हचःने यज्ञशाला छपाः, वज्रछगः व थ्वयां नापनापं चैत्य स्वंगः व तःग्वःगु माणे छगः स्थापना यानातल । थुगु विहारया दक्षिणरिखे दिगी स्थापना याना उगु दिगीइ पूर्वाभिमुख श्री त्रैलोक्यविजय, हेवज्र नैरात्मादेवीपिं बिज्याकाः आगं यानातःगु दु । थुगु विहारया उत्तर कुनय् पुलांगु सिंया तोलं छपाः दुगु लुखा छद्वाः दु । थुगु तोलनय् नामसंगीति मूलयाना जवंखवं गणेश महाकालया मूर्ति कियातःगु दु ।

अथे हे विहारया पूर्वपाखेया भूमि तल्लाय् पश्चिमाभिमुख याना बिज्यानाच्वंपिं अमोघपाश लोकेश्वर छम्ह, पद्मपाणि लोकेश्वर निम्ह व तारा निम्ह तयातल । मूलुखा फुसय् धर्मचक्र महामञ्जुश्री मूलयाना जःखः प्रज्ञापारमिता षड्क्षरी लोकेश्वर या मूर्ति तयातःगु तोलं छपाः तयातःगु नं दु ।

थुगु विहारया छचाखेरं अंगलय् अंगलय् पूर्वपाखे चण्डमहारोषण, सरस्वतीया मूर्ति, पश्चिमय् विश्वकर्मा नासंद्यः, हेवज्रया प्रतीक मूर्ति स्थापना यानातःगु दु । अथे हे थुगु विहारय् महायान गुम्बा छगू नं स्थापना यानातःगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

श्रीवैशवर्ण महाविहार, गुजिबाहाः यलया मूबाहाः मध्यय् छगू खः । थनयापिनि धापू कथं थौंकन्हय् उत्तराभिमुख जुयाच्वंगु थुगु विहारया देगः न्हापा थुगु थासय् मजूसे देगःया लिक्क जवय् पश्चिम पाखेया थासय् स्थापना यानातःगु खः । उगु इलय्या देगलय् श्रीखण्डयाम्ह श्रीशाक्यमुनि (क्वापाःद्यः) स्थापना यानातःगु खः । लिपा उगु देगलय् मिं नःगुलिं क्वापाद्यःयात सुरक्षायाये भनं द्यः ल्यहँ थनाः विहारया पश्चिम दिशा लांमुगः (थैना) स्थित छगू विहारय् बिज्याकूगु जुल । लिपा नेपाल संवत् १ (छि सालं) स वैश्रदेव नांयाम्ह श्रद्धालु दानपतिं थ्वहे थासय् उत्तराभिमुख याना भव्य जुइक देगः दयेकूगु जुल । देगः दयेके क्वचायेका उगु देगलय् बाहाःद्यः स्थापना यायेत थनया न्हापाया श्रीखण्डयाम्ह शाक्यमुनि लांमुगःया विहारय् काःवंगु जुल । तर उम्ह शाक्यमुनि अनहे लिइमजिइक सिद्ध जुया बिज्यानाच्वंगु जुयाः अनसतुं बिज्याकूगु जुल । गुजिबाहाःया क्वापाद्यः रूपी शाक्यमुनि उगु विहारय् सिद्ध जुयावंगु जुया उगु विहारया नां हे "सिद्धबाहाः" जुजुं सिकुचा बाहाः धायेगु जूवन । सिकुचा बाहालय् गुजिबाहाःयाम्ह बाहाःद्यः दुगु कारणं गुजिबाहाःया संघ मस्त चूडाकर्म याइबलय् व थनयापिं आजु जुइत नायः लुइबलय् उगु विहारय् वना थःपिनि द्यः दर्शन यायेमाःगु परम्परा अद्यापि दनि ।

गुजिबाहाःया लिपा दयेकूगु देगलय् श्रीखण्डयाम्ह शाक्यमुनिया मूर्तिया सत्ताय् ल्वहँयाम्ह अक्षोभ्य बुद्ध (शाक्यमुनि) नेपाल सम्वत् छि साल जेष्ठ (शुक्ल) पञ्चमी कुन्हु प्रतिष्ठा याःगु जुल । देगलय् द्यः प्रतिष्ठा यायेधुंका श्री वैश्रदेवया कायपिं चन्द्रदेव व सूर्यदेवपिन्त नं थुगु हे विहारय् चूडाकर्म याःगु जुल ।

गुजिबाहाःया थुगु देगः दयेकेधुंका न्हापा दयेकातःगु देगःया थाय् प्वनाः लिपा थुगु थासय् श्री लोकेश्वरादिपिनिगु मूर्ति स्थापना याना न्हिथं थनन द्यःख्यः चायेका पूजा याना वयाच्वंगु जुल । अथे हे थुगु थासय् गुजिबाहाःया न्हापायाम्ह क्वापाद्यः बिज्याकातःगु जुया थनया परम्परा कथं थनया दीपंकर देवता दुत पित यंकेगु ज्याय् व मेमेगु ज्याय् नं थौंतकं थौंकन्हय्या बाहाःलुखा मछ्यःसे न्हापायाम्ह क्वापाद्यः बिज्याकातःगु थासं चुलंचू पश्चिम पाखेयागु मूलुखा हे छ्यलावयाच्वंगु जुल ।

थुगु विहारया स्थापना गुबलय् जुल धयागु खँय् प्रामाणिक रूपं पूवंक धाये मफु । तर थनयापिनिगु धापु कथं (थन लिच्छवि शैलिया चैत्य नं दुगुया कारणं जुइमाः) थ्व विहारया निर्माण थनिं भिंखुसः दँ स्वयां न्हचःहे दयेधुंकूगु अनुमान याना वयाच्वंगु दु ।

गुजिबाहाःया आःतक लुयावःगु पुलांगु अभिलेख मध्यय् अभय मल्लया राज्यकालय् ने. सं. ३७३ यागु लेनिन पब्लिक लाइब्ररीइ च्वंगु "क्रिया संग्रह पञ्जिका" या अभिलेख खः । थुगु अभिलेखय् नोगलके तोलया वैश्य श्री दिवाकर वर्मा महाविहार या भिक्षु वज्राचार्य वीरमतिं ल्हचःगु खँ उल्लेख जुयाच्वंगु दु ।

रितिथिति गुथि

थनया भिम्ह आजुपिं व संघया दुजःपिं मुनाः संघय् यायेमाःगु दैनिक, मासिक व वार्षिक कथंया पूजादि सुचारू रूपं न्हचाकावयाच्वंगु दु । थुगु विहारया संघ संख्या १९४ म्ह दु । थुपिं हे संघयापिन्सं थकालिं कथं क्वापाद्यःया थाय् द्यःपाः फयाः नित्यकर्म कथं नामसंगीति पाठ यायेगु, द्यःख्यः चायेकेगु, पूजायायेगु, देके बःपिनिगु पूजा फयेगु, माजं, सुफः, सं यायेगु, आरतिपूजा यायेगु ज्या न्हचाका वयाच्वंगु जुल ।

अथे हे थुगु विहारय् लय् पतिकं चन्हेपूजा याना श्री त्रैलोक्यविजयया थाय् पाः कायेगु पाः पुलेगु यानावयाच्वन । अथे हे लय् पतिकं विहारय् पञ्चमी कुन्हु होमाचन पूजा नं यानावयाच्वंगु जुल ।

थनया रितिथितिया भ्वलय् संघया दुजःपिनि काय् मस्तय्त वन्दे लुइगु, संघयापिं आजु तँय् थ्यनीबलय् नायः लुइगु, पञ्च थकालि लुइगु, थपा आजु तँय् थ्यनकी थपा त्वयेगु ज्या नं न्हचाकावयाच्वंगु दु । थुगु विहारया संघपिं फुक्कं शाक्यपिं जुया बूबाहाःया गुरूजुपिं बिज्याकाः थनया पूजादिया ज्या न्हचाकावयाच्वंगु दु ।

थुगु विहारय् वार्षिक पूजा कथं दँय् दसं न्हचाकावयाच्वंगु गुथित थुकथं दु :-

१) नेपाजा - पौष .... अष्टमी ।
२) दँ पूजा पाःग्वयेगु - चैत्र .... अष्टमी ।
३) दँ पूजा पाः धुंकेगु - चैत्र .... द्वादशी ।

४) संदे पूजा - बैशाख ...... अष्टमी ।
५) क्वापाद्यः वुसाधं - जेष्ठ ..... पञ्चमी ।
६) दशहरा (संघया वौंभ्वय्) - जेष्ठ .... दशमी ।
७) आर्जुपिनि वौं भ्वय् - आषाढ .... द्वादशी ।
८) जा पूजा - श्रावण शुक्ल सप्तमी ।
९) पञ्जदान - श्रावण शुक्ल अष्टमी ।
१०) फुलपाती दँपाः - आश्विन शुक्ल षष्ठी ।
११) श्राद्ध - कार्तिक अष्टमी ।

च्वय् उल्लेखित थनया थीथी रितिथिति व गुथित हनावनेत आर्थिक श्रोतया रूपय् बुं वइगु बालि, दांया ब्याजं व बालं वइगु दां आदिं ज्या तालाका वयाच्वंगु दु ।

दशस्थविर आजुपिं

१) आशाकाजी शाक्य
२) शुक्रबहादुर शाक्य
३) लक्ष्मीराज शाक्य
४) धन शाक्य
५) हेरारत्न शाक्य
६) गणेशमान शाक्य
७) अमृतमुनि शाक्य
८) चिरिकाजी शाक्य
९) बुद्धरत्न शाक्य
१०) जगतबहादुर शाक्य

विशेषता

वैशवर्ण महाविहारया दिगीइ नेपाःया सुप्रसिद्ध देवतापिं मध्यय् छम्ह श्री त्रैलोक्य विजय देवता स्थापना यानातःगु दु । छचाखेरं वइगु सम्भाव्य विघ्न बाधा

दोषादि निवारणार्थ ध्वसपोलया थाय् न्यंकनंयापिन्सं पूजा याः वइगु जुल । ध्वसपोल त्रैलोक्यविजययात जल प्याखं पिथनेत ग्वयूदां तयेमाःगु परम्परा दु । ल्हासा देशं बिज्याकातःम्ह धाइम्ह ध्वसपोल देवताया दर्शन एवं पूजन यायेया नितिं लामात व लामा गुरूपिं थ्यंकं इलय् ब्यलय् थन वयाच्वंगु दु ।

त्रैलोक्य विजयया नं थःगु हे महत्व दु । वैश्रदेवया काय् श्री चन्द्रदेवं ल्हासा देशं ध्वसपोल त्रैलोक्य विजययात नेपाः बिज्याकाः मंसीर कृष्णया अष्टमी कुन्हु चच्छिं जागरण च्वनाः सिन्हः पूजायाना ध्वसपोलयात स्थापना यानातःम्ह जुल । थुकीया बारे श्री हेमराज शाक्यजुया "श्री वैश्रवर्ण महाविहार - गुजिबाहाःया संक्षिप्त इतिहास" नामक सफू वंगु २५२९ बुद्ध जयन्तीया लसताय् गुजिबाहालं प्रकाशनयाःगु जुल ।

वैश्रवर्ण महाविहारया कचाबाहाः

१) अमृतवर्ण विहार - चीधंबाहाः ।
२) वैश्रवर्ण भाष्करवर्ण विहार - दुनेबाहाःचा ।
३) सिद्धि विहार - तःननि बाहाः ।
४) स्थविरपात्र विहार - थपाःबही ।

गुजिबाहाःया क्षेत्रफल २ रोपनी ११ आना १ पैसा दु ।

बालार्चनदेव संस्कारित

जेष्ठवर्ण महाविहार

तंगःबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यलय् दँय्दसं दे सिया जात्रा कथं हनावयाच्वंगु प्रसिद्ध बुंगद्यः-आर्यावलोकितेश्वर या रथजात्रास बुंगद्यःया ल्यू ल्यू रथय् च्वना बिज्याइम्ह जटाधारी (पद्मनृत्येश्वर) लोकेश्वर विराजमान जुयाच्वंगु बाहाःयात हे "बालार्चनदेव संस्कारित-जेष्ठवर्ण महाविहार, तंगःबाहाः" धाइगु खः । तंगःबाहाःयात जनमानसं चाकुबाहाः नं धायेगु याः । थ्वहे चाकुबाहाःयाम्ह द्यः जुयाः थ्वसपोलयात चाकुबाहाःद्यः धका सकसिनं म्हस्यू ।

थुगु बाहाःया दथुइ लाक्क नितँ पौ तयातःगु देगः छगः स्थापना यानातःगु दु । थुगु देगलय् पश्चिमाभिमुखम्ह जटाधारी लोकेश्वर छम्ह स्थापना यानातःगु दु । थ्वहे लोकेश्वर थुगु संघयापिनि क्वापाद्यः खः । ह्याउँवर्णम्ह थ्वसपोलयात पद्मपाणि लोकेश्वर नं धाइगु खः । अथे हे मिननाथ नं धायेगु याः ।

तंगःबाहाः दुहां वयेगु मूलुखा जःखः सिंहया पलेसा ल्वहँया यमदूत निम्ह तयातःगु दु । थुम्ह द्यःयात यमराज द्यः कथं नं जनमानसं नालाकया वयाच्वंगु जुयाः बाहाःद्यःया मूलुखा न्ह्यःने जःखः नं यमदूतपिं तयातःगु दु । थनया द्यः फलय् ल्वहँया निम्ह सिंह, यमराजया मूर्ति व द्यःगं तयातल । देगःया प्यंगू दिशाय् नं लुखा छुनाः लुखायां च्वय् च्वय् अनेक देवीदेवतापिं दुथ्याकाः कलात्मक त्वःलं छपाः छपाः नं तयातःगु दु । प्यंगूद्वार मध्यय् मूल द्वारया फुसय् पद्मनृत्येश्वर मूल यानातःगु लुँसिया त्वःलं छपाः तयातल । देगःया न्हापांगु व निगूगु पलिइ अनेक देवीदेवीपिं अंकितगु कलात्मक तुनासिं फयेकातःगु दु । थनया पलि लुँसिया पातापौ नं भुनातःगु खः । देगःया दकले च्वय् लुँसिया गजू छगः तयातल । हलंपौ आदिं छाय्पियाः दयेकातःगु थुगु देगलय् गजूलिं निसें ताःहाकयेक पताः नं ब्वयेकातःगु दु ।

थुगु बाहाःया देगःया खःरिखे दिगी दयेकातःगु दु । थुगु दिगीइ वसुन्धरा

जेष्ठवर्ण महाविहार - टंगबाहा:

देवीया मूर्ति तयातःगु दु । थुम्ह वसुन्धरादेवी इल्हने सम्यक् महोत्सव कुन्हु अनेक बाजा थानाः स्तोत्र ब्वनाः लँस्वयाः दकले न्हापां विज्याकेमाःम्ह देवी खः ।

तंगःबाहाः छचालं चैत्य, धर्मधातुमण्डल आदि नीस्वनातःगु दु । बाहाःद्यःया न्हचःने पुलां पहःगु चैत्य छगः नीस्वनातःगु दु । थुगु बाहालय् थ्व चैत्य त्वःताः मेगु न्यागः चैत्य व निगः धर्मधातुमण्डल दु । अथे हे थन तःग्वःगु माणे छगः, द्यःन्हवँ दवू छगू नं दु । थनया बाहाःलुखां दुने जःखः फल्चा निगू नं दु ।

थुगु बाहाःयां देगःया ल्यूने पश्चिमरिखे आगं दयेका आगंद्यः स्वनातःगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

जेष्ठवर्ण महाविहार तंगः त्वालय् स्थापना यानातःगु बाहाः जुयाः बाहाःया नां तंगःबाहाः धायेगु यानातल । थ्व तंगः शब्द तृतीयाङ्क शब्दया अपभ्रंस जुयावःगु शब्द खनेदु । लिच्छविकालय् मंगःयात मूलयाना थनया प्यंगू दिशा व उपदिशाया थाय्यात अंकं नं म्हसिइका वयाच्वंगु जुल । थ्व अनुसारं तंगः तृतीयाङ्क अंकय् लाःगु थाय् जुया थ्वहे तृतीयाङ्क शब्दं लिपा तानिग्वल-जुजुं तंगः जूवंगु खनेदु ।

तंगःबाहाःया क्वापाद्यःया रूपय् थनया पद्मपाणि लोकेश्वरयात हे नाला वयाच्वंगु दु । थनया वातावरणय् छकः बिचायायेबलय् थुगु बाहालय् पद्मपाणि देगःया खवय् च्वंगु वसुन्धरादेवी तयातःगु दिगीया क्वय् च्वंगु थाय् हे न्हापाया क्वापाद्यःया थाय् खला धयाथें च्वं । थन तःद्वाःयाना लुखा छुनाः थ्वया न्हचःने गुपाः ल्वहँया मण्डः नं तयातःगु दु । खय्तला थनया लुखाफुसय् नं पद्मनृत्येश्वर हे मूलयाना तःगु सिंया त्वःलं हे तयातल । थ्व स्वयेबलय् थुगु थासय् नं बाहाःद्यःया रूपय् अक्षोभ्यादि बुद्ध पिनिगु मूर्ति मतःसे पद्मपाणि बोधिसत्वया हे मूर्ति तइगु खःला धयाथें च्वं । थुकीया बारे अध्ययन यानावनेबलय् थनयागु सिंयागु त्वःलं व चाकुबाहाद्यःया लुखाफुसय् च्वंगु त्वःलं ज्वःलावःगु खने दःवइ । थुकथं स्वयायंकेबलय् न्हापा चाकुबाहाःद्यःया थाय् सिंया त्वःलं तयातःगुली लिपा लुँसिया पाताया त्वःलं तःबलय् थनया सिंया त्वःलं उगु थासय् तयेहःगु जुइमाः । थनया न्हापायागु त्वःलं सायद त्रिरत्न अंकितगु हे जुइमाः । तर थनयापिनिगु धापु कथं थुगु थाय् बाहाःया क्वापाद्यःया थाय् कथं छ्यलामतःगु, गुंलाबलय् कुयांपाजु ब्वय्गु थाय् कथं जक छ्यलाच्वनागु व थन न्हापांनिसें पद्मपाणि लोकेश्वरयात हे बाहाःद्यः कथं नालावयाच्वंगु खः । थनया

वाहा:द्यः थुगु थासय् मखुसां थन बाहा:या क्वापाद्यः न्हापा मेम्ह हे जुइमा:गु छाय् नं खनेदु धा:सा यंया जनबाहालय् नं अल्लग: क्वापा:छैं दु, त:बाहालय् नं दु । अफ इल्हने सम्यक वलय् थनयापाखें चाकुबाहा:द्य:या नापनापं बाहाद्य:या रूपय् नं कुयांभाजु यकेमा:गु परम्परा दुगुलिं थन अवश्य क्वापाछैं दयेमा:गु खनेदु । थुगु खँ ल्व:मनावगु जुइमा: । मेगु कथं बिचा: यायेबलय् पद्मपाणिया लोकप्रियतां बाहा:या पुलांगु परम्पराय् ह्यूपावया: थुकथं जूवंगु खने दु ।

न्हयागुसां थनयापिन्सं थौंकन्हय् पद्मपाणियात हे क्वापाद्य:या रूपय् कया: ध्वसपोलया न्हय:ने हे थनया संमस्त वन्दे लुइगु यानावयाच्वंगु दु ।

तंग:वाहा:यात बालार्चनदेव संस्कारित धाइगु जुया थुगु वाहा: बालार्चनदेवं हे दयेकावंगु धायेगु परम्परा दु । यलया जुजु सिद्धिनरसिंह मल्लं यलया भिंन्याबाहा:या प्राचीनताया ल्याखं क्रम विभाजन यायेगु भ्वलय् दकले न्हापांगु स्थान जेष्ठवर्ण महाविहारयात व्यूगु खँ राइट वंशावलिइ उल्लेख जुयाच्वंगु दु ।

थनया प्रामाणित अभिलेख मध्यय् पुलांगु अभिलेख ने. सं. २४५ यागु भूमि सम्वन्धि ताडपत्रयागु ख: धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु । थुगु ताडपत्रय् तानिगल विहार धका उल्लेख जुयाच्वंगु जुया: थुकें थौंकन्हय्या तंग:बाहा:यात हे संकेत या:गु खने दु । मेगु अभिलेख थन हे वाहालय् दुगु ने. सं. ५८९ यागु ख: । थुगु अभिलेख यक्षमल्लया पर्याय् दानपति पाखें थनया देगलय् लुँया छत्र सहित गजू, पता: छा:गुया वारे च्वयात:गु अभिलेख ख: । लोकंव्हा:म्ह थुम्ह पद्मपाणि लोकेश्वर-चाकुबाहा:द्य: जुया: ध्वसपोलया वारे आपालं हे वाखनय्, वंशावलिइ दुथ्याकात:गु नं दुगु जुल ।

रितिथिति गुथि

तंग:वाहा:या दशस्थविर आजुपिं व संघया नीगुम्ह दुज:पिं मुना: थनयायेमा:गु धार्मिक ज्या: थौंतक्क सुचारू रूपं न्हयाकावयाच्वंगु दु । थनया रितिथिति आपालं दु । थन संमस्तयूत वन्दे लुइगु, संघयापिं मध्यय् आजु तँय् थ्यनकि नाय: लुइगु, पञ्चस्थविर लुइगु, थपा त्वय्‌गु ज्यानं याना वयाच्वंगु दु । थनया संघछि थकालिं कथं थनया द्य:या थाय् वाच्छि वाच्छिया ल्याखं द्य:पा: फयेगु, द्य:ख्य: चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु, स्तोत्र, नामसंगीति धारणी ब्वनेगु, बहनी आरतिपूजा यायेगु ज्या: फुक्कं नित्यकर्म कथं न्हयाकाच्वंगु दु । थन द्य:पा:लय् च्वनेत नीचि दयेका च्वनेमा:गु जुल ।

थनया परम्परा कथं नाय: लुइगु ज्या: थनया विहारय् मजूसे यलया लगं स्थूरय् सम्पन्न याइगु ख: । थपा: त्वयेवलय् धा:सा वसुन्धरादेवीया आगमय् सम्पन्न जुइगु ख: । थपाजु जुयाविज्याम्ह थुगु हे आगमय् च्वनेमा:गु नं परम्परा दु ।

ध्वसपोल थपाजुं नं वसुन्धरादेवीयात नित्यपूजा, आरतिपूजा यानावयाच्वंगु दु । मेगु परम्परा अनुसार थन संघ भोजन यायेगु चलन दु । हानं थन सामुहिक रूपं चूडाकर्म यायेगु चलन दु । लय् लय् दशमीपूजा यायेगु थन चलन मदु । थनया संघ शाक्य संघ ख: ।

तंग:वाहालय् न्हयागु पूजाया:सां गुरूजुपिं स्वम्ह, आजुपिं भिम्ह, नकिंपिं निम्ह सम्मिलित जुइमा:गु व थुपिं हे नापं च्वना: थनया संघछिं मुना: भोजनादि यायेगु चलन दु । थन पूजाया ज्या यायेत मूलाचार्य व बेताजुया रूपय् हेनुबाहा:या वज्राचार्यपिं बिज्याकीगु ख:सा उपाध्यायया रूपय् चुकबाहा:या गुरूजु बिज्याकीगु ख: ।

थनया रितिथिति गुथिइ द्य: न्हवं यायेगु निसें कया: रथयात्रा ज्व:छि क्वमचा:तले आपालं हनावनेमा:गु दु । दँय् दसं ज्या: चलय् यायेमा:गु मूलगु हे जक नं थन भिंस्वंगू दु ।

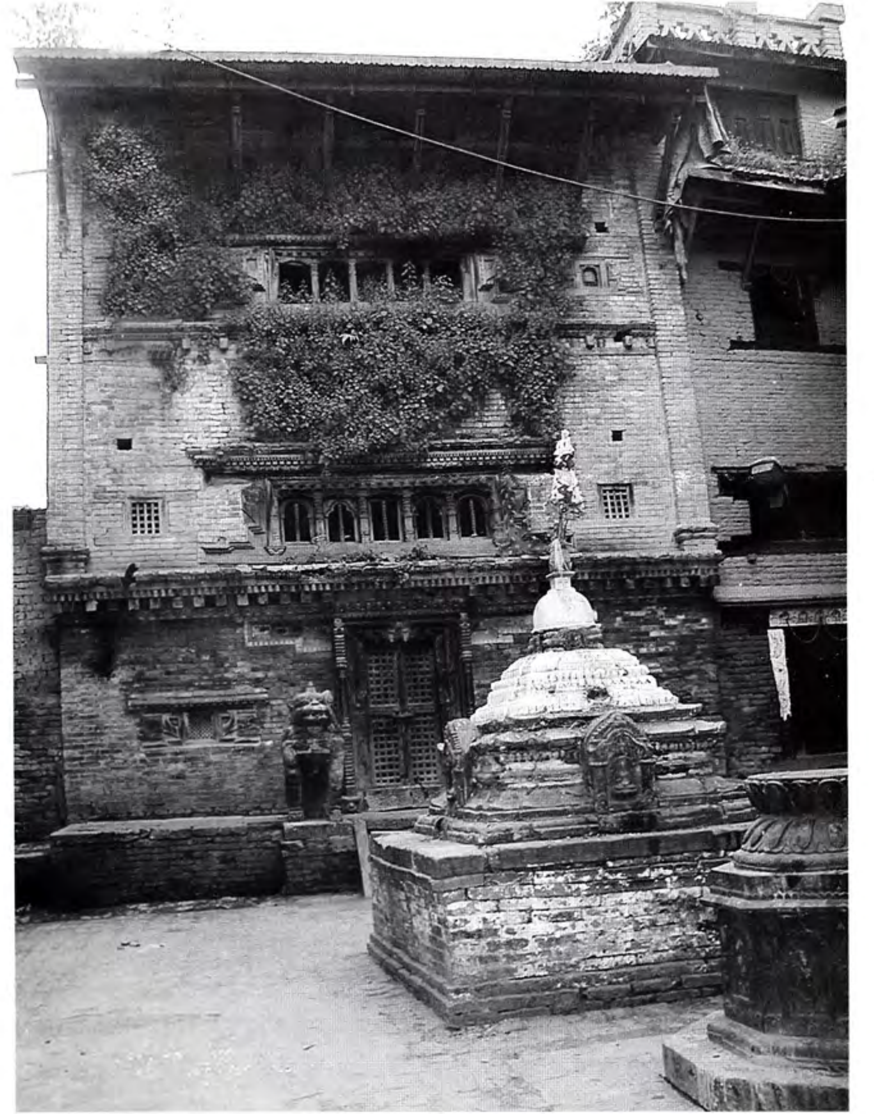
थनया ज्या यानावनेत आय श्रोतया रूपय् गुठी संस्थानं उपलव्ध याइगु ख:सां पूजादि न्हयाकावनेत मगा: ।

दशस्थविर आजुपिं

१) रूपराज शाक्य ।
२) मुनिसिद्धि शाक्य ।
३) विक्रमराज शाक्य ।
४) भुयूराज शाक्य ।
५) पुष्पराज शाक्य ।
६) पन्नालाल शाक्य ।
७) मिमराज शाक्य ।
८) माहिला शाक्य ।
९) देवरत्न शाक्य ।
१०) पूर्ण शाक्य ।

विशेषता

थुगु बाहाःया विशेषता धयागु हे थन लोकं व्हाःम्ह, करुणायाखानि, लोक कल्याणकारी श्रीपद्मपाणि लोकेश्वर बिज्याकातःगु जुल । अथे हे बुद्धजननी, वरदायनी लोक प्रसिद्ध देवी श्रीवसुन्धरादेवी नं थन हे बिज्यानाच्वंगु दु। हानं थन लगं स्तूपयात हे महत्व बियाः स्तूपय् च्वनाः नायःजु लुइगु परम्परा दुगु नं छगू कथंया विशेषता हे धायेमाल ।

चक्रवर्ण महाविहार - चुकबाहाः

मानदेव संस्कारित

चक्रवर्ण महाविहार

चुकबाहाः

वर्तमान स्वरूप

बालार्चनदेव संस्कारित जेष्ठवर्ण महाविहार, तंगःबाहाःया लिक्क खःरिखे च्वंगु लँपु सिइथे च्वंगु ताःहाकःगु गलि फ्वःचायेवं "चुकबाहाः" ध्वदुइ। थुगु विहार यात "मानदेव संस्कारित चक्रवर्ण महाविहार" धाइगु खः। थ्व बाहाःयात चक्रबाहाः धायेगु शब्द स्यनाः चुकबाहाः धावंगु खनेदु। चीकुचासे च्वंगु थुगु थासय् उत्तराभिमुखयाना क्वापाद्यःया देगः दनातःगु दु। थुगु बाहाःया देगः अति जीर्ण जुयाः वना बि. सं. २०५२ सालं पुन निर्माण यायेगु ज्याः जुयाः स्वंगू तल्लातक दनेगु ज्याः क्वचाये धुंकूगु दु। अथें नं देगलय् पलि चिइगु व पलिं च्वय् देगःचा छगः थकयाः गजू आदि तयेगु ज्याः ल्यनाच्वंगु दनि। निर्माणाधिन थुगु देगःया वास्तुकला थनया न्हापा दुगु देगः लिसे ज्वःलाक दयेकातःगु दु। थुगु देगःया द्वःफलय् ल्वहँया तःधिकःपिं सिंह निम्ह तयातःगु दु। थनया कलात्मक लुखायां च्वय् न्यापाःभ्याः व थ्वयां जःखः निपाः चिचीपाःगु तिकीभ्याः दु। थ्वयां च्वय् नं भ्याः छुनातःगु दु। थनया क्वापाद्यः उत्तर ाभिमुखम्ह रत्नपाणि बोधिसत्व खः। बाहाःया दथुइ चैत्य छगः व धर्मधातुमण्डल छगः नीस्वनातःगु दु। बाहाः छचालं थनयापिनिगु हे बासस्थान जुयाच्वंगु दु।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यलया मू बाहाःया धलखय् दुथ्यानाच्वंगु चुकबाहाः मानदेव जुजुं दयेका वंगु धका धाइ। मानदेव जुजुं दयेकावंगु जुया हे थुगु विहारया नां मानदेव संस्कारि त चक्रवर्ण महाविहार जूवंगु खः धका धायेगु परम्परा दु। राइट वंशावलिइ नं चक्रवर्ण महाविहार मानदेव प्रथमं दयेकावंगु खः धका उल्लेख दु। खला लिच्छवि अभिलेखय् नं "मानदेव विहार" उल्लेख जुयाच्वंगु दु। थुगु विहार यलय् निर्माण जुयाच्वंगु दु धका नं धाइ। तर मानदेव विहार निर्माण जुयाच्वंगु थाय् निश्चित रूपं

ध्व हे खः धका ऐतिहासिक प्रमाण धाःसा लुया मवःनी ।

चुक (चक्र) बाहाःया सम्बन्धय् थनयापिनि धापु कथं थुगु बाहाःया संघयापिन्त यलया जुजुं थनं पितनाछ्वःगु जुयाः थुगु बाहाःया संरक्षण यायेत थःपिनि पुर्खापिन्त जुजुं आज्ञा बिउगु कथं थौंतकं संरक्षण याना वयाच्वंगु खः ।

चुकबाहाःयात कया थथे न्यने दु - यलया जुजु सिद्धिनरसिंहया पर्याय् थुगु बाहाः संघया छम्ह प्रकाण्ड तान्त्रिक आचार्य उबले ख्वपय् भूत प्रेतादिपिनिगु उत्पाद जुयाच्वंगु जुयाः ख्वपय् जुजुया निमन्त्रणाय् अनवनाः भूत प्रेतादिपिनिगु उत्पाद पाखें जनतातयत शान्त याना ब्यूगु जुल । थुगु ज्यां अनयापिं लय्तायाः बाजा सहित उम्ह आचार्ययात यल चुकबाहालय् थ्यंक लस्वयेहःगु जुल । थुगु ज्याय् यलया जुजुं थःयाके मन्यंसे ख्वपय् वनाः शान्ति स्वस्ति यानावःगुया द्वपं कथं चुकबाहाःया संघछिं पितनाछ्वःगु जुल । लिपा ख्वपया जुजुपाखें चुकबाहाःथेंहे च्वंक दयेकाब्यूगु विहारय् च्वनाः संघ नीस्वंगु जुल । उगु विहार "जिस्वांबाहाः" या नामं थौंतकं मध्यपुर-थिमिइ दनि । ध्वहे विहारय् च्वनाः थौंतकं थुपिं संघपिन्सं थः संमस्तयत वन्दे लुइगु, आचार्य लुइगु, आजु लुइगु ज्याः न्हयाकाच्वंगु दनि । थनया चुकबाहालय् जक लिपा यल क्वाबाहाः संघया न्याखाचुकयाम्ह वज्राचार्य पाखें संरक्षण यानावंगु जुल ।

च्वय् उल्लेख जुयाच्वंगु कथं थौंतक्क नं उम्ह आचार्यया हे सन्तानपिन्स चुकबाहाः सञ्चालन यानावयाच्वंगु जुल । थुकथं चुकबाहाः क्वाबाहाःया अन्तर्गतगु मूबाहाः जुयाच्वंगु दु । चुकबाहाःया क्षेत्रफल ३ आना २ पैसा दु ।

रितिथिति गुथि

चुकबाहालय् वन्दे लुइगु चलन मदु । मूल रूपं थनयापिं हिरण्यवर्ण महाविहार क्वाबाहाः संघयापिं जूगुलिं वन्दे लुइगु, आचार्य लुइगु, दशस्थविर आजु जुइत नायः लुइगु आदि ज्या फुक्कं क्वाबाहालय् तुं न्हयानाच्वंगु दु । क्वाबाहालय् वन्दे लुयाः उगु विहारया संघ जुइधुंकूपिं हे चुकबाहाःया संघ खः । थुकथं वन्दे लुयातःपिं थनया वज्राचार्य संघ ४३ म्ह दु ।

चुकबाहालय् वन्दे लुइम्वाःसां थनया ज्याः व्यवस्थित रूपं न्हयाकावनेत थुगु संघया दुजःपिं मध्यय् थकालिं न्याम्हसिया पञ्चस्थविर लुइमाःगु चलन दु । थुपिं

हे पञ्चस्थविर आजुपिं व संघया दुजःपिं मुनाः थकालिं कथं थन द्यःपाः फयाः नित्यपूजा यायेगु ज्या न्हयाकाच्वंगु दु ।

थन प्रत्येक संल्हू, पुन्ही, अष्टमीया नापनापं गुंला लच्छि यंकं नामसंगीति, धारणी, स्तोत्रादि पाठ यायेगु चलन दु । अथे हे दँय्‌दसं श्री धर्मधातु वागिश्वरया बुसाधं यायेगु नं चलन दु ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) रत्नराज वज्राचार्य ।

२) सर्वज्ञराज वज्राचार्य ।

३) त्रैलोक्यराज वज्राचार्य ।

४) त्रिरत्नराज वज्राचार्य ।

५) अमोघराज वज्राचार्य ।

विशेषता

थनयापिं विशेषत तन्त्रमन्त्र विद्या, ज्योतिष शास्त्र, लिपि शास्त्रया नापं आयुर्वेद चिकित्सा पद्धतिअनुसार स्वास्थ्योपचार आदि क्षेत्रय् न्हापांनिसें प्रसिद्धपिं खः । प्रसिद्धम्ह यलया जामनःगुभाजु (मञ्जुदेव) थुगु हे विहारयाम्ह दुजः खः ।

भुवनाकरवर्म संस्कारित

धर्मकीर्ति महाविहार

तःबाहाः

वर्तमान स्वरूप

श्री आर्यावलोकितेश्वर-बुंगमलोकेश्वरया भव्यगु देगः दुगु थाय् तःबाहालय् "भुवनाकरवर्म संस्कारित धर्मकीर्ति महाविहार" स्थापना यानातःगु दु । तःधंगु थासय् बाहाः स्थापना जूवंगुया ल्याखं बाहाःया नां तःबाहाः हे जूवंगु जुल । थुगु बाहाः बुंगद्यःया देगः ल्यूने स्थापना यानातःगु दु ।

तःबाहाया क्वापाःदेगः आय्पाया छतँ पलि स्वतँजाः याना दयेकातःगु दु । पलियात खुगः तुनासिं फय्कातःगु दु । थनया क्वापाःद्यःया मूलुखा लीलया पानाभुना दयेकातःगु दु । मूलुखा जःखः याक्वभ्याः तयाः उकी सिंयापिं लोकेश्वर छम्ह छम्ह तयातल । थन हे हानं शारिपुत्र मौद्‌गल्यायनया मूर्ति तयेगुया सत्ता चाचिं च्वयातल । थनया मूलुखा न्हयःने त्वाथःया जःखः किसि गयेकाः ल्वहँया सिंह निम्ह तयातल । द्यःफलय् द्यःगं छगः नं तयातःगु दु । थनया क्वापाद्यः उत्तराभिमुखम्ह अक्षोभ्य बुद्ध खः । क्वापाःद्यःया मूलुखा फुसय् सिंहासन यानाच्वंम्ह महावैरोचन बुद्ध मूलयाना जवंखवं गजासन यानाच्वंम्ह महाअक्षोभ्य बुद्ध व तुरंगासन यानाच्वंम्ह रत्नसंभव बुद्ध दुगु लीलया त्वःलं छपाः ब्वयातल ।

क्वापाःदेगःया न्हापांगु तल्लाय् वजसत्व अंकितगु सिंयागु त्वःलं सहित यानातःगु न्यापाःभ्याः छुनाः थुकीया जःखः निपाःभ्याः तयातल । थ्वयां च्वय् स्वपाः प्यय्‌पुंगु खुल्ला तिकीभ्याः छुनातल ।

देगःया न्हयःने चैत्य छगः, धर्मधातुमण्डल छगः दु । थ्वया नापं तःग्वःगु वज्रधातु चैत्य छगः नं दु । थन हे हानं मेगु धर्मधातुमण्डल छगः नं स्वनातःगु दु । देगःया खवय् ख्यःपाखे नं छगः मेगु चैत्य दु । अथे हे देगःया न्हयःने बाहाःया सिमानाय् थ्यंकया थासय् मेगु स्वंगः चैत्य भवःलाकं तयातःगु दु । तःबाहाःया दथुइ लाक्क आर्यावलोकितेश्वर-करुणामय-बुंगद्यःया भव्यगु देगः छगः दु । थुगु बाहाःयापिनि दिगी करुणामयया देगःया पाय्‌छि जवय् लानाच्वंगु दु । थ्वहे दिगी तःलय्‌या लँपुइ

धर्मकीर्ति महाविहार - तःबाहाः

महाकाल छम्ह नं स्वनातःगु दु । क्वापाद्यःया न्ह्यःने ल्वहँतं सियातःगु दु । थौंकन्हय् तःबाहाःया क्वापाः देगः दुनावयेगु क्रम न्ह्यानाच्वंगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

धर्मकीर्ति महाविहारया निर्माणकाल नं आधार श्रोतया अभावं छुं सिइके मफू । थनयापिनि धापु कथं थौंकन्हय्या धर्मकीर्ति महाविहार-तःबाहाः थनयापिनिगु न्हापां निसेंयागु विहार मखु । थनयापिनि न्हापायागु विहार यल, दौबाहाः लिक्क नकिंभ्याः दुगु थासय् च्वंगु तःबाहाःया हे कचाबाहाः धयावयाच्वंगु धर्मकीर्ति महाविहार भैरवकुट बाहाः खः । लिपा तःबाहालय् करुणामय बिज्याकेत विहार दयेमाःगु आवश्यकता जुयाः धर्मकीर्ति महाविहार-भैरवकुटया क्वापाद्यः स्थापनायाना धर्मकीर्ति महाविहारया नामं हे विहार निर्माण यानाः थुगु बाहाःयात हे मूबाहाः कथं नालेगु अले पूलांगु मूबाहाः धर्मकीर्ति महाविहार-भैरवकुट बाहाःयात कचाबाहाः कथं नालेगु यानावंगु जुल । थुपिं निगू महाविहारया नां धर्मकीर्ति महाविहार हे जूवंगुयात लिपा स्थाननाम कथं तःकूगु थासय् निर्माण जूगु बाहाः जुयाः तःबाहाः कथं म्हसिइका वयाच्वंगु जुल । तःबाहाः संघय् तःबाहालय् च्वनाबिज्यानाच्वंपिं छखलः व भैरवकुट बाहालय् बिज्यानाच्वंपिं छखलः याना निखलः दु ।

भैरवकुट बाहाःया क्वापाद्यः तःबाहालय् यंकूगु जुयाः न्हापाया क्वापाद्यःया आसनय्तुं न्हापास्वयां चीधिकःम्ह अक्षोभ्य बुद्ध क्वापाद्यः स्थापना याःगु जुल । मूद्यः तःबाहालय् यंकूसां थनया संघपिन्सं न्हापानिसें न्ह्याकावयाच्वंगु संघया धार्मिक ज्या- संमचातय्त वन्दे लुइगु, वज्राचार्याभिषेक लुइगु थःपिनिगु पुलांगु विहार भैरवकुट बाहालय् नतुं अद्यापि न्ह्यकावयाच्वंगु जुल । अथे नं वन्दे लुइबलय् थनया आजुपिं सम्मिलित जुयाः वन्दे लूम्हसित तःबाहाःया आगंद्यः, क्वापाद्यः दर्शन पूजन याकेमाःगु परम्परा दु । अथे हे थनयापिनि आगंद्यः नं भैर वकुट बाहालय् लानाच्वंगु दु । लिपा मूबाहालय् नं आगं दयेकाः थनया दशस्थविर पिन्सं आगंद्यःया नापं थी थी पूजा यानावयाच्वंगु जुल । पुलांगु आगमय् भैरवकुटय् बिज्यानाच्वंपिं मध्यय् थकालि खुम्ह आजुपिनिगु व्यवस्थायानाः थुपिं हे आजुपिन्सं नित्यपूजा यानावयाच्वन ।

च्वय् उल्लेखित विभिन्न खँय् विचाः यायेबलय् तःबाहाःया निर्माणकाल स्वयां

भैरवकुट बाहा:या निर्माणकाल आपालं पुलांगु जुल। अथे नं भैरवकुट बाहा:या निर्माणकालया विषयनं छुं नं सिइमदुगु जुल। धर्मकीर्ति महाविहार भुवनाकर संस्कारित जूवंगुया नातां थनया परम्परा अनुसार भुवनाकरं हे थुगु विहार निर्माण यानावंगु जुल।

तःबाहा:या प्राचीनताया विषय आ:तक लुयाव:गु दकले पुलांगु ईवा:वही निर्माण या:गु अभिलेख ने. सं. ५४७ या ख:। थुगु अभिलेखय् ईवा:वही निर्माणया भ्वलय् लक्षाहुति यज्ञया लागी मूलाचार्य जूम्ह बूबाहा:या वज्राचार्य मञ्जुश्री व कर्माचार्य जूम्ह टवबाहा:याम्ह वज्राचार्य लोकराम जुल धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु। अथे हे मेगु ने. सं. ५९९ या अभिलेखय् यलया श्री भुवनाकरवर्म संस्कारित श्री धर्मकीर्ति महाविहारया अन्तर्गत श्री दक्षिण विहारस च्वंम्ह अमृतसिंहजुया सद्धर्मचित्त उत्पत्ति जुया: महादिशादि संघ भोजनया निमन्त्रणा याना: तःबाहालय् सम्यक् न्यायेकूगु खँ च्वयातःगु दु - *(पं. हेमराज शाक्य- सम्यक् महादान गुथि, पृ. १९)।* तःबाहा:या हे क्वापाद्य: फलय् देग:या न्ह्यःने ल्वहँतं स्यूगुया ने. सं. १०४१ या शिलापत्र छपा: नं दु।

रितिथिति गुथि

तःबाहा:या दशस्थविर आजुपिं व थनया ५६ म्ह सर्वसंघपिं मुना: वन्दे लुइगु, नाय: लुइगु, पञ्च थकालि लुइगु, चक्रेश्वर लुइगु निसें थनयापिं सकलें वज्राचार्यपिं जूगुलिं आचार्याभिषेक कायेगु यानावयाच्वंगु दु। थनया संघपिन्सं च्यान्हु च्यान्हुया ल्याखं द्य:पा: फया: क्वापाद्य:या थाय् द्य:ख्य: चायेकेगु, नित्यपूजा, गम्भासिं थायेगु, सं यायेगु ज्या: न्ह्याकावयाच्वंगु जुल। आजुपिन्सं नं दिगीइ च्वना: आगमय् नित्यपूजा याना: आगमय् पा: फया: पर्व पर्वय् यायेमा:गु दशमीपूजा आदि धार्मिक ज्या: न्ह्याकावयाच्वंगु जुल।

थनयापिनि परम्परा अनुसार थ:पिनिगु पुलांगु विहारय् हे संमस्त वन्दे लुइगु, आचार्य लुइगु यानावयाच्वंगु दु। थन वन्दे लुइबलय् वन्दे लुइम्हसित थ:पिनिगु बाहा: तःबाहालय् वना: आगंद्य:, क्वापाद्य: दर्शनार्थ देशान्तर वनेमा:गु चलन दु। देशान्तर वनेबलय् नं वन्दे लूम्ह नापं आजुपिं सम्मिलित जुया: निश्चित् मार्ग भैरवकुट बाहा:- न्हाय्कंबही-तिछुंगलि-हौग:-थति-इति जुना: तःबाहाया दिगीइ आगंद्य: दर्शनयाकालि क्वापाद्य:या थाय् वना: द्य: भागी याका: अनं इखालखु जुका:- काय्गुननि चा:हिला: भृकुटी बाहालय् तुं लिहां वयेमा:गु चलन दु।

थनया संघपिं मध्यय् नं भैरवकूट खल:तय्सं संघया पुलांगु विहार भैरवकूट बाहालय् पालंपा: द्य:पा: फयेगुयाना नित्यकर्मनिसें मासिक वार्षिक पूजा नं यानावयाच्वंगु जुल।

अथे हे तःबाहा: संघया आजुपिं व संघयापिं मुना: तःबाहा:या क्वापाद्य: वुसाधं, आगं वुसाधं, संदेपूजा आदि ज्या नं न्ह्याकाच्वंगु दु। संघया ज्या न्ह्याकेत जग्गां वइगु बालि व बालं वइगु दामं सञ्चालन जुयाच्वंगु दु।

तःबाहा:या क्षेत्रफल १ रोपनी २ आना १ पैसा दु।

दशस्थविर आजुपिं

१) बुद्धिराज वज्राचार्य।
२) लालबहादुर वज्राचार्य।
३) न्हुच्छे वज्राचार्य।
४) रूद्रमुनि वज्राचार्य।
५) देवमान वज्राचार्य।
६) चन्द्रमुनि वज्राचार्य।
७) जगतबहादुर वज्राचार्य।
८) शुक्रराज वज्राचार्य।
९) हिरण्यराज वज्राचार्य।
१०) पञ्चमुनि वज्राचार्य।

कचाबाहा:

धर्मकीर्ति महाविहार - भैरवकूट बाहा:।

तःबाहा:या कचाबाहा: कथं "बुद्धिष्ट मोनाष्ट्रीज अफ नेपाल" नामगु सफूतिइ मेगु प्यंगू कचाबाहा: नं न्ह्यब्वयात:गु दु। गुगु थथे ख: -

१) जगतकल्याण विहार - जोम्बाहा:।
२) इकुवर्ण विहार - इकुबाहा:।
३) इकानाम विहार - इच्छाबाहा: ननि।
४) इखालखु विहार - इखालखुबाहा:।

रूद्रदेव गर्गगोत्रवर्म संस्कारित

दत्तनाम महाविहार

दौबाहाः

वर्तमान स्वरूप

पूचों पूर्वरिखे यल लायक् स्वया वनेगु मू लँपु जुनाः वनेवं महापाः भतिचा मथ्यवं खःरिखेया लँपु लिनाः वनेवं थ्यनीगु तःग्वःगु चैत्यया न्ह्यःने दौबाहाः निर्माण जुयाच्वंगु दु । ल्वहँया सिंह निम्ह तयातःगु थनया बाहाः लुखां दुहाँ वनेवं जःरिखे धर्मागार छगू दयेकाः उकी अमोघपाश लोकेश्वर, आर्यतारा, भृकुटी तारा, महावुद्ध भैषज्य तथागत स्वनातःगु दु । अथे हे खःरिखे मञ्जुश्री, गणेश, महाकालया मूर्ति स्वनातःगु दु ।

उत्तराभिमुख याना दयेकातःगु दौबाहाःया देगः जीर्ण जुयावनाः भूमि तल्ला छतँ त्वःताः थ्वयां च्वय् फुक्क पियाः थौंकन्हय् पुनः निर्माण यायेगु ज्याः जुयाच्वंगु दु। देगःया भूमि तल्लाय्, द्यःफलय् सिंह निम्ह तयातःगु दु। थनया मूलुखा लीलंभुनाः दयेकाः थ्वयां जःखः ध्वाँय् निपु, शारिपुत्र मौद्गल्यायन भिक्षुपिं निम्ह, प्रेतसंतर्पित लोकेश्वर व अमोघपाश लोकेश्वर निम्ह नं ल्वहँयाम्ह दयेका तयातःगु दु ।

बाहाः छपाःतं ल्वहँतं सियाः छचाखेलं फः थकयातःगु दु । थुगु थासय् क्वापाःद्यःया न्ह्यःने अशोक चैत्य छगः, थ्वयां ल्यूने थनया देगुद्यः रूपी चैत्य छगः, जवं खवं मेगु स्वंगः चैत्य याना जम्मा न्यागः दु । अथे हे धर्मधातुमण्डल निगः दु । देगःया खःरिखे दिगी दयेकातःगु दु। थन बाहालय् क्वापाः देगः, दिगी छँ त्वःताः न्यंकनं थनया हे संघपिनिगु वासस्थान खः ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

दौबाहाःया निर्माण सम्बन्धि आःतक नं ऐतिहासिक प्रमाण कथं छुं लुयावःगु मदुनी । थुगु बाहाःया संस्कारित नां रूद्रदेव गर्गगोत्रवर्म धका तयातःगु जुयाः थ्व बाहाः रूद्रदेवं निर्माण यानावंगु धायेगु परम्परा दु । दौबाहाःया निर्माणया विषय थनयापिनि धापु कथं यलया हिरण्यवर्ण महाविहारया निर्माता कथं नालावयाच्वंम्ह

दत्तनाम महाविहार - दौबाहाः

भाष्करदेववर्मया समकालय् हे दौबाहाः निर्माण जूवंगु जुल । भाष्करदेववर्म व रूद्रदेव गर्गगोत्रवर्म निम्ह दाजुकिजापिं खः, गुपिं गौड देशं थन वःपिं खः । भाष्करदेवं हिरण्यवर्ण महाविहार दयेकेधुंकाः वया हे किजा रूद्रदेवं दत्तनाम महाविहार निर्माण याःगु जुल । थ्वहे रूद्रदेवं दानदत्तया नामय् आपालं व्यवस्था यानाः विहार निर्माणं लिपा न्याकः तक सम्यक् न्यायेकावंगु जुयाः विहारया नां दत्तनाम महाविहार धायेगु याःगु जुल ।

अथे हे दथुधोल धाइगु नां जुया च्वंगु दौबाहाःया लिक्क न्हापा दह दुगु जुयाः थ्वहे दह दुगु थासय् विहार निर्माण जूवंगु जुयाः "दहबाहाः" धायेगु यानावयाच्वंगुयात लिपा शब्द ज्यलावनाः दौबाहाः जूवंगु जुल । थ्वहे दहयात लिपा रूद्रदेवजुं त्वःपुयाः थुगु थासय् भव्यगु चैत्य स्थापना यानावंगु धयागु नं जनश्रुति दु ।

दह लिक्क विहार निर्माण जूवंगु व दह त्वःपुया चैत्य दयेकूगु धयावयाच्वंगु विषययात कया अध्ययन याना स्वयेबलय् चैत्य दयेकातःगु उगु थाय् विहार निर्माण जुयाच्वंगु थाय् स्वयां क्वय्पाखे लानाच्वंगु, हानं थुगु चैत्यया थाय् लःन्हचानाच्वंगु सः तायेदयाच्वंगुया कारणं थुगु थाय् दह हे जुइमाःगु खनेदु । अथे हे थुगु चैत्यया पूर्वरिखे अक्षोभ्य बुद्धया थासय् फणिमासनय् बिज्यानाच्वंम्ह अमिताभ बुद्ध तयाः विहारमुखी यानातःगु दु । थथे स्थापना यानातःगुलिं थन अमिताभ बुद्धयात विशेष महत्व बिइगु परम्परा खनेदु ।

नापं पश्चिम स्वयेमाःम्ह अमिताभ बुद्धं पूर्वस्थित विहारयात मूलयाना स्वकातःगुलिं विहारं लिपा चैत्य दयेकूगु नं खनेदु ।

थनयापिनिगु धापू कथं थःपिं व क्वाःबाहाःयापिन्सं योगाम्बरयात विशेष महत्व बियाः आगंद्यः कथं नालावयाच्वंगु, योगाम्बर पूजादि यायेगुलिइ निथाय् नं चक्रेश्वरं जक यायेमाःगु, मेपिन्सं स्वयेतकं मज्यूगु परम्परा दुगु, अले देगुद्यःया रूपय् नं चैत्ययात हे मानय् याना बाहाःद्यःया न्हचःने नीस्वनेगु यानातःगुयात स्वयाजक हे थुपिं निम्हं दाजुकिजापिं खः धकाः धयावयाच्वंगु खनेदु । गनतक भाष्करदेव व रूद्रदेव निम्ह दाजुकिजापिं धायेगु यानावयाच्वंगु दु, थ्व अध्ययनया विषय तिनी ।

दौबाहालय् पुलांगु अभिलेखया नामय् ने. सं. ७०८ या त्वःलं अभिलेख त्वताः मेगु खनेमदु । अथे हे थुगु बाहालय् उलि पुलांगु धर्मकीर्तित नं खनेमदु ।

दौबाहाःया क्षेत्रफल ८ आना २ पैसा ४ दाम दु ।

रितिथिति गुथि

दत्तनाम महाविहार-दौबाहालय् दशस्थविर आजुपिं व सर्वसंघपिं समेत याना ३४ म्ह दुज:त मुना: न्ह्याकावयाच्वंगु रितिथितिइ संमस्तयत वन्दे लुइत मेमेगु विहारय् थें ग्वय् दां तयेगु, वन्दे लुइगु, नाय: लुइगु, जेष्ठ स्थविर-चक्रेश्वर लुइगु, आगमय् नित्यपूजादि यायेगु आदि ज्या: न्ह्यानाच्वंगु दु । थनया संघपिं फुक्कं वज्राचार्यपिं जूगुलिं आचार्य लुइगु ज्यानं थन जुयाच्वंगु दु ।

अथे हे थन थकालिं कथं द्य:पा: फयेगु, द्य:ख्य चायेकेगु, नामसंगीति ब्वनेगु, नित्यपूजा, आरति पूजा यायेगु नं जुयाच्वंगु दु । लय् लय् पत्तिं दशमीपूजा यायेगुया नापं थन दँय्दसं आजु, अजिया नापं विहार बुसाधं व थी थी गुथित नं हनावयाच्वंगु दु ।

दौबाहालय् दँय्दसं न्ह्यानावयाच्वंगु गुथित थथे दु -

१) विश्वकर्म पूजा - जेष्ठ शुक्ल षष्ठी ।
२) पञ्जदान गुथि - श्रावण शुक्ल अष्टमी ।
३) आचार्य गुथि - कार्तिक पुन्ही ।
४) दिशीपूजा गुथि - मंसीर कृष्ण दशमी ।
५) चऱ्हे पूजा - फागुण कृष्ण चतुर्दशी ।

दशस्थविर आजुपिं

१) धर्मरत्न वज्राचार्य ।
२) पूर्णमान वज्राचार्य ।
३) त्रयोमान वज्राचार्य ।
४) विश्ववज्र वज्राचार्य ।
५) बोधिराज वज्राचार्य ।
६) सर्वज्ञराज वज्राचार्य ।
७) गौतमराज वज्राचार्य ।
८) पुष्पराज वज्राचार्य ।
९) केशव वज्राचार्य ।
१० अशोक वज्राचार्य ।

रत्नाकर महाविहार - ह:खबाहा:

लक्ष्मीकल्याणवर्म संस्कारित

रत्नाकर महाविहार

हःखबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यलया पूचो स्तूपया न्हचःने च्वंगु लँपु लिनाः थ्यनीगु गाःबाहाः, बूबाहाःया भतिचा च्वय् लँया सिइथय् जःरिखे "हःखबाहाः" स्थापना यानातःगु दु। थुगु बाहालय् वनेगु त्वाथःया जःखः ततःधिकःपिं ल्वहँया निम्ह सिंह तयातःगु दु। बाहाःया लुखाय् ल्वहँया पर्भा तयाः उकी दकले च्वय् वज्रसत्वया मूर्ति, थ्वयां क्वःलुइक दयेकातःगुली पञ्चमहाबुद्धपिं न्याम्ह दु। थ्वयां जःखः प्रज्ञापारमिता व षड्क्षरी लोकेश्वर, थ्वयां नं जःखः मुकुट चामर युक्त भिक्षुपिं निम्ह दु। थुगु लुखां च्वय् न्यापाःभ्याः छुनातःगु दु।

थनया मूलुखां दुने जवंखवं फल्चा दयेकातःगु दु। थ्वहे थासय् जःरिखे महाकालया मूर्ति स्वनातःगु दु। थ्व थासं हःखबाहाः छर्लङ्ग खनेदइ। बाहाःया प्राङ्गण छफातिं अप्पांसिया छचाखेरं फः थकयातःगु दु। थुगु थासय् उत्तराभिमुख यानातःगु प्यतँजाः स्वतँपलि दुगु क्वापाःदेगः छगः स्थापना यानाः छचाखेरं नितँ जाःयाना बाहाःछैं दनातःगु दु। क्वापाद्यःया मूलुखा न्हचःने त्वाथः जःखः ढलौटया किसि आसन यानाच्वंपिं सिंहनाद लोकेश्वर सहितपिं सिंह निम्ह दु। थनया द्यःफलय् जःरिखे फः पिकया द्यःगं छगः स्वानातःगु दुसा खःरिखे थनया कुमारी बिज्याकेत फः पिकया थाय् दयेकातःथु दु। मूलुखाया जःखः ढलौटया शारिपुत्र महामौद्गल्यायनया मूर्ति स्वनातःगु दु। थ्वया नं जःखः च्वंगु भ्यालय् वज्रपाणि व खड्गपाणिया चित्र पाताय् कियातःगु दु। मूलुखा फुसय् अक्षोभ्य मूलयाना जवय् प्रज्ञापारमिता व खवय् षड्क्षरी लोकेश्वर तयाः थ्वया नं च्वय् वज्रसत्व अंकितगु लीलया तोलं छपाः तयातःगु दु। मूलुखां दुने थुगु संघया मूद्यः-क्वापाद्यः उत्तराभिमुखम्ह अक्षोभ्य बुद्ध विराजमान यानातःगु दु। थ्वहे तोलं लिक्क लिक्क भ्वःलाकं धलिख्वाः नं तयातःगु दु। देगःया न्हापांगु तल्लाय् दथुइलाक्क पञ्चबुद्धपिं तयातःगु पञ्चभ्याः छपाः छुनाः उकी दथुयागु भ्यालय्

वज्रसत्व अंकितगु तोलं छपाः तयातःगु दु। अथे हे थ्वया जवंखवं तोलंयुक्त जुयाच्वंगु चीपाःगु भ्याः निपाः दु। पञ्चभ्याःया च्वसं लुँसियातःपिं पञ्चबुद्ध न्याम्ह व जःखः प्रज्ञापारमिता, षड्क्षेरी लोकेश्वरया मूर्ति भ्वःलाक तयातःगु दु। थ्वयां जःखः निम्ह भिक्षुया मूर्ति तया थ्वया नं खःरिखे दानपतिया जःपिनिगु मूर्ति अंकित स्वर्णपत्र छपाः तयाः उकी वज्रसत्व दुगु तोलं छपाः तयातल। थ्वयां च्वय्‌या तँय् त्रिखाभ्याः छपाः व जःखः चीपाःगु निपाः तिकिभ्याः छुनातःगु दु। थ्वहे थासय् पञ्चमहाबुद्ध व महावज्रसत्वपिनिगु मूर्ति तयाः दयेकातःगु खुगः तुनासिं देगःया न्हापांगु पलि फयेकातल। थुगु तुनासिंया जःखः कुंसल निम्ह दुगु मेगु बल्लागु निगः तुनासिं नं पलिया कुं फयेकातल। अथे हे निगूगु व स्वगूगु पलि छचालं अनेक देवी देवताया मूर्ति अंकितगु तुनासि तयाः पलि फय्‌कातःगु दु। म्हुरःपतिइ फय्‌गं नं तयातःगु दु। देगःया दकले च्वय् लुँसिया पलिइ भगिंनय् द्यःने छत्र सहितगु लुँसिया चैत्य स्वंगःया गजू तयातःगु दु।

हःखबाहाः छचाखेरं च्वंगु बाहाःछेँय् थासं थाय् लुखा छुनाः थ्वया च्वय्‌या तल्लाय् त्रिखाभ्याः, संभ्याः, तिकिभ्याः आदि छुनातःगु दु। थुपिं लुखा मध्यय् देगःया जःरिखेया कुमारी छेँ वनेगु कलात्मक लुखा फुसय् कलांपूर्णयाना दयेकातःपिं - दथुइ कुमारी जवय् भैरव खवय् गणेशया मूर्ति तयातःगु सिंयागु तोलं छपाः तयातल। अथे हे देगःया खःरिखे पूर्वाभिमुखगु भूमि तल्लाय् ततःधिकःपिं ल्वहँया वज्रसत्व, मञ्जुश्री व वसुन्धराया मूर्ति स्थापना यानातःगु दु। स्वम्ह द्यःया स्वदुवा हे कलात्मक लुखा छुनाः दयेकातःगु थुगु लुखाया फुसय् फुसय् कलात्मक सिंया तोलं छपाः छपाः नं तयातःगु दु। थुगु स्वपाः तोलं मध्यय् दथुया तोलंनय् महावज्रसत्व मूलयाना जवंखवं विभिन्न तान्त्रिक देवीदेवतापिं दुथ्याकातल। अथे हे जवय् च्वंगु तोलनय् महामञ्जुश्री व खवय् च्वंगु तोलनय् वसुन्धराया मूर्ति तयातःगु दु। वज्रसत्वादि अंकितगु कोथा नापं द्यःपाः द्यनेगु फल्चा छगू व थ्वया न्हचःने च्वंगु फल्चायात अमोघपाश लोकेश्वर, आर्यतारा, भृकुटीतारापिं बिज्याकाः धर्मागारया रूप बियातल।

क्वापाद्यःया न्हचःने लिच्छविकालिन पहःगु अशोक चैत्य छगः नीस्वनातःगु दु। थ्वया नापं भ्वःलाक तःग्वःगु धर्मधातुमण्डल, परिभोग चैत्य, वज्र, धर्मधातुमण्डल हानं धर्मधातुमण्डल नीस्वनातःगु दु। अथे हे थनया अशोक चैत्यया न्हचःने धर्मधातुमण्डल छगः व चैत्य छगः नं नीस्वनातःगु दु। थनया क्वापाःद्यः फुसय्

आगंद्यः स्थापना यानाः आगंकोथाया रूपय् छ्यलाःच्वंगु दुसा मेगु देगःया खःरिखेया छेँ दिगीया रूपय् छ्यलाःच्वंगु दु।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

हःखबाहाःयात लक्ष्मीकल्याणवर्म संस्कारित रत्नाकर महाविहार धका धाइगु खः। थुगु विहारयात लक्ष्मीकल्याणवर्मं दयेकावंगु धका धाइ। थुगु विहार व्हःखु धयागु थासय् दयेकूगु विहार जुयाः जनभाषा कथं थुगु विहारयात व्हःखुबाहाः धायेगु याःवंगु जुल। हःखबाहाःया न्हापांगु स्थापना स्थल यलया लाय्‌कुलिइ लानाच्वंगु धका धाइ। सिद्धिनरसिंहया पालय् यल लाय्‌कू दयेकेमाःगु जुया उगु थासं गाःबाहाः त्वालय् थुगु विहार स्थानान्तर जूगु धका डानियल राइट वंशावलिइ नं उल्लेख जुयाच्वंगु दु। लाय्‌कूया लागाय् दयेकातःगु विहार जुया हःखबाहाःयात लाय्‌कू बाहाः, कुमारी बाहाः नं धायेगु यानावयाच्वंगु दु। अले थनया वज्राचार्यपिन्त राजपुरोहित कथं आःतकं धायेगु यानावयाच्वंगु दु। थुपिं हे राजपुरोहित वज्राचार्यपिं यल लाय्‌कुलिं थौंकन्हय्‌या हःखवाहालय् विहार स्थानान्तर जूबलय् छथ्व वज्राचार्यपिं थःपिनिगु विहारय् मच्वंसे थुगु हे विहार नापं च्वंगु बूबाहाः संघय् दुथ्यावंगु जुल।

थुगु विहारया बारे थथे न्यने दु- न्हापा यल लाय्‌कू लिक्क व्हःखु दुगु जुयाच्वन। खुशीया संगमयात "व्ह" धका धाइ। अले खुशीयात "खु" धायगु खः। निगु खुशी होनाः च्वंगु थाय्‌यात व्हःखु धका धाइगु खः। थुकथं होनाच्वंगु खुशी अर्थात् व्हःखुया थासय् निर्माण जूगु विहार जुयाः व्हःखु बाहाः धायेगु याना च्वंगुली शब्द ज्यलावनाः व्हःखु-हःखु-हःखबाहाः जूवंगु खः। थुगु थाय् व्हःखु जुयाच्वंगुया प्रमाण यलय् दँय्‌दसं बुंगःद्यःया रथ सालायंकी बलय् मंगःया प्यकालँय् थ्यनकि "होखु छिकल" धका धया वयाच्वंगु अद्यापि दनी।

अथे हे हानं लुँभ्याः क्वय् लुँ ध्वाखा न्हचःने गुंला लच्छितक सिजःया लःथलय् बुद्धया मूर्ति तयाः पूजा यायेगु चलन नं अद्यापि दनिगु जुल।

च्वय् उल्लेखित विभिन्न विषययात अध्ययन यानावनेबलय् व्हःखु दुथाय् हे हःखवाहाः निर्माण जुयाच्वंगु खनेदु।

हःखवाहाःयात रत्नाकर महाविहार नामाकरण जूवंगुया बारे नं थनयापिनिगु धापु थथे दु- लक्ष्मीकल्याणदेववर्मयात थनया व्हःखु धयागु थासय् प्रज्वलितगु

"रत्न" छगः खन धका म्हगसेम्हंगु जुयाच्वन । थ्वहे कारणं उगु रत्न खंगु थासय् विहार दयेकाः विहारया नां रत्नाकर महाविहार तःगु जुल ।

हःखवाहाःयापिं लायकू नापं सम्वन्ध दुपिं जुयाः यलया कुमारी हःखवाहाः संघयापिं हे जुइमाःगु परम्परा दु । गुगु थौंतकं न्हचानाच्वंगु दु ।

हःखवाहाः गुबलय् निर्माण जुल धयागु आःतकं सिइमदुनि । हःखवाहाःयात पुलांगु प्रामाणित अभिलेखय् "हतको विहार" धका नं उल्लेख जुयाच्वंगु दु । ने. सं. २६९ या भूमि सम्बन्धि ताडपत्रय् बुँ वन्हः तःवलय् चारकिल्ला क्यनातःगु मध्यय् दक्षिणरिखे हतको विहारयाम्ह श्री उदयपाल वर्मयागु जग्गा.....धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु । *(हेमशराज शाक्य-शिवदेव........ताडपत्र)* । अथे हे मेगु भूमि सम्बन्धि ताडपत्र ने. सं. ५०५ स "हतको विहार" उल्लेख जुयाच्वंगु दु । *(राजवंशी शंकरमान-तमसुक ताडपत्र, भाग-१)* । मेगु हःखवाहाःया पुलांगु अभिलेख थन हे स्वनातःगु ने. सं. ७७६ कुन्हु कुशीदेवं दुन्ता यानातःगुया घण्टाभिलेख खः ।

हःखवाहाः थन नीस्वनाः तक्वमछि हे जीर्णोद्धार यायेधुंकूगु दु । थन दुगु अभिलेख अनुसार ने. सं. ९५९ स देगः स्यनाः जीर्णोद्धार कार्य जुलसा ने. सं. १०५४ स तःभ्वखाचं देगः दुनावंगुयात १०५५ स जीर्णोद्धार याःगु जुल । थुगु विहारय् विभिन्न धर्मकीर्ति स्वनाः अंकित यानातःगु नीनिगू अभिलेख खनेदु । थनया वाहाःयात कयाः आजु सूर्यमान वज्राचार्यजुं "रत्नाकर महाविहारया संक्षिप्त परिचय" नामगु सफू च्वया प्रकाशन याना बिज्याःगु दु ।

हःखवाहाःया क्षेत्रफल ३ रोपनी १० आना २ पैसा २ दाम दु ।

रितिथिति गुथि

यलया मूबाहाः मध्यय् छगू मूबाहाः हःखवाहाः संघय् भिंछम्ह आजु जुइमाःगु परम्परा दु । थनया संघय् शाक्य खलःया छम्ह दुजः त्वःताः सकलें वज्राचार्य संघपिं खः । थनया सर्वसंघया धलखय् जम्मा २५२ म्हसिगु नां उल्लेख जुयाच्वंगु दु । थनया भिंछम्ह आजुपिनिगु नेतृत्वय् संघया सदस्यपिं फुक्क मुनाः थन यायेमाःगु धार्मिक एवं सांस्कृतिक ज्याः पूवंकाच्वंगु दु । मेमेगु विहारय् थें थन नं संमस्तयत वन्दे लुइगु, आचार्य लुइगु, आजु तँय् थ्यनकि नायः लुइगु, पञ्च थकालि लुइगु, चक्रेश्वरं लुइगु ज्याः जुयाच्वंगु दु । अथे हे संघय् थकालिं कथं क्वापाद्यःयाथाय् द्यःपाः फयेगु यानाः

नामसंगीति व्वनेगु, द्यःख्यः चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु, पूजा फयेगु, स्वंगू प्रहरय् नं गुम्वासिं थायेगु, माजं वनेगु, आरतिपूजा यायेगु ज्याः नं जुयाच्वंगु दु । अथे हे तुतः व्वनेगु द्यःपाः देनेगु, विहारयात हेरविचार यायेगु नं जुयाच्वंगु दु । आजुपिनि नं थकालिं कथं दिगी आगमय् पाः फयाः नित्यपूजा यायेगु, न्हिकं यायेगु, दशमी पूजा यायेगु व पर्व पवय् वइगु दत्तपूजादि यायेगु ज्याःनं जुयाच्वंगु दु ।

हःखवाहाःया विशेषता जुयाच्वंगु थनया मेगु परम्पराय् थन आश्विन शुदि दशमी कुन्हु पायो पिहाँवयेमाःगु चलन दु । थुगु पायो पिहाँ वइगु बुद्ध धर्मया अनुरूप कथं वइगु खः । आश्विन शुदि दशमी कुन्हुया दिंयात सम्राट अशोकं अस्त्र त्याग याना वुद्धधर्म प्रचार प्रसार याःगु दिंकथं बौद्ध समाजं नालावयाच्वंगु दु । थ्वहे दिंयात लुमंकाः थनया आजुपिन्सं थुगु कार्य न्हचाकावयाच्वंगु जुल । थुगु संघया हनेबहःम्ह आजु सूर्यमान वज्राचार्यया धापु कथं पायो शव्दया वास्तविक अर्थ "पा" अर्थात् पालन अले "यो" अर्थात् योग्यगु धाःगु खः । वसपोलया धापुकथं थुगु पायो ज्याभ्वःस हःखवाहाःया घंगू नं लोकपाल, धर्मपाल, दिग्पाल व क्षेत्रपालया रूपय् "बौकोना" ज्वना वइगु खः । अथे हे थुगु पायो उत्सवय् विभिन्न वस्तुकं छायेपिया सिनाय् स्वां, च्वाम्वः तया नं दकले च्वय् ध्वजा पताका तयातःतु भिंनिकू हाकःगु पं ज्वनावनेमाःगु चलन दु । थुकिया प्रतीक अष्ट नाग, अष्ट वृक्ष, अष्ट चैत्य, अष्ट मेघ खः । थ्व पं ज्वनावनीम्ह हःखबाहाः संघया ग्वं जुल, गुगु श्मशानया प्रतीक खः । अथे हे सिंह ध्वजा सम्राट अशोकया धर्मदुतया प्रतीक, तालपत्र प्रज्ञापारमिता ज्वनावनेगु माध्यमिक दर्शनया प्रतीक, पाशयुक्त खड्गया चतुर्मारयात समन यानाबिज्याःम्ह बुद्धया प्रतीक, प्रयोपाय स्वरूप युगल स्थविर निम्हसिनं ज्वनावइगु खड्ग तथागत गर्भया प्रतीक, हानं युगल स्थविरपिन्सं ज्वनावइगु खड्ग कुलनायकया प्रतीक, वापिचा ज्वनावइगु लक्ष्मी, वसुन्धरादेवीया प्रतीक जुल । बुद्धधर्मया ज्ञान आर्जन यानावनेत समर्थवान जुइगुया प्रतीक कथं थुगु जात्रा न्हापा पिने नं चाहीलेमाःगु परम्परा दुगु खःसां आःवया दिगी जक चलय् यानाच्वंगु जुल ।

थनया मेगु विशेष कथंगु परम्परा खः, हःखबाहाः संघयाम्ह कुमारी यायेगु व पूजा यायेगु परम्परा । धार्मिक विधि अनुसार यानावयाच्वंगु थुगु कुमारी जुइगु परम्पराय् आपालं नियम पालन यायेमाःगु, नित्य कुमारीयात पूजा यायेमाःगु जुल ।

हानं, थ्वसपोल कुमारीदेवीयात पर्व पर्वय् जुइगु कुमारी पूजाय् बिज्याकेमा:गु नं परम्परा दु। थुगु परम्परा अनुसार बुंग्द्य: बुंगं यलय् हइगु (द्य:लँस्ववनेगु) दिं कुन्हु कुमारीयात त:पुखुया कुमारी फल्चाय् विज्याकेमा: । अथे हे बुंग्द्य: न्हवं याइबलय् लगंख्य: फल्चाय्, बुंग्द्य: रथय् बिज्याकी बलय्, बुंग्द्य: सालिबलय् व गा:बाहा: भुजाया कुन्हु ह:खबाहा:या फलय्, लगंख्यलय् माजुसिमा चाहिली कुन्हु लगंख्य: फल्चाय्, बुंग्द्य: नैक्यालं लुइबलय् थति फल्चाय्, ज्यावलाख्यलय् द्य:पिसालिइ कुन्हु त:पुखुया कुमारी फलय्, ज्यावलाजात्रां भोटो क्यनी कुन्हु जावलाख्य: फल्चाय्, फुलपाती कुन्हु ह:खबाहा:या फलय् बिज्याकेमा:गु परम्परा दु। हानं, आश्विन शुक्ल नवमी कुन्हु लायकू बाजा, ह:खबाहा:या दाफा भजन सहित यलया लायेकुलिइ कुमारी बिज्याका: पूजा यानालि कुमारीया ल्हा:तिं टीका ग्रहण यायेगु शुभारम्भ यायेगु चलन नं दु। थुबले कुमारी यंकेन्हच: ह:खबाहा:या कन्याकुमारी १२ म्ह नं लाय्कुलिइ यंकेमा:गु परम्परा दु। आश्विन शुक्ल द्वादशी कुन्हु नं कुमारी पूजा याना: स्वंथयूयंका: मंग:या लुँभ्या: क्वय् वया: कुमारीपूजा यानागुया दसि कथं मुलि काय्मा:गु चलन नं अद्यापि थन न्हचानाच्वंगु दनि।

कुमारीदेवीयात बाहा:पुजा वइबलय् नं ह:खबाहा:या क्वापा:द्य: फलय् बिज्याका: पूजा फयेगु चलन नं दु।

ह:खबाहा: संघया परम्पराय् दीपंकर बुद्ध लँस्वया हयेगु छगू नं प्रमुखगु परम्परा ख: । यल पञ्जदान उत्सवया जापूजा कुन्हु थनया दीपंकर बुद्ध मूर्तियात सिबाहा: संघयापिं मुना: वया: सिबाहालय् यंका: कन्हे कुन्हु अन दीपंकर बुद्धया मूर्ति ब्वया: पञ्जदान उत्सव हनेगु परम्परा दु। पञ्जदान कोचायेका: थनया संघपिं मुना: स्तोत्रादि ब्वना: उम्ह दीपंकर बुद्धयात सिबाहालय् वना: लँस्वया लितहयेमा:गु परम्परा दु । थुगु प्रथाया बारे थथे न्यने दु- न्हापा ह:खबाहा:याम्ह ह्याउँख्या: दीपंकर अकस्मात् मिं नया: इल्हने सम्यक्य् यंके मफइगु अवस्था जूगुलिं ह:खबाहा:, सिबाहा:या आजुपिं व सिबाहा:या दाता खल: गयाधर श्रेष्ठपिं दथुइ सहलह ब्याका: सिबाहा:या निम्ह दीपंकर बुद्ध मध्यय् छम्ह ह:खबाहालय् विज्याकूगु जुल । सहलह कथं यल पञ्जदान कुन्हु उम्ह दीपंकर बुद्ध सिबाहालय् ब्वया: पञ्जदान बिइत ह:खबाहालय् दीपंकर बुद्ध का:वयेगु अले पञ्जदान क्वचायेका ह:खबाहा:या संघपिन्सं हानं लितयंकेगु प्रथा न्हचाकावंगु जुल । गुगु अद्यापि न्हचानाच्वंगु दनि ।

च्वय्वंगु रितिथिति गुथिया अतिरिक्त ह:खबाहालय् दँय्दसं न्हचाकाच्वंगु गुथित थथे दु-

१)	देग: बुसाधं	- आषाढ शुक्ल षष्ठी ।
२)	दीपंकर बुसाधं	- आषाढ शुक्ल दशमी ।
३)	जापूजा	- श्रावण शुक्ल सप्तमी ।
४)	पञ्जदान	- श्रावण शुक्ल अष्टमी ।
५)	प्रज्ञापारमिता पाठ समाप्ति	- श्रावण कृष्ण षष्ठी ।
६)	पा:फये पूजा	- श्रावण कृष्ण द्वादशी ।
७)	चाच्वने पूजा (दीपमाला)	- आश्विन पुन्ही ।
८)	चौ छाये गुथि	- आश्विन कृष्ण प्रतिपदा ।
९)	आगं बुसाधं	- कार्तिक शुक्ल षष्ठी ।
१०)	संघ भोजन	- मार्ग शुक्ल प्रतिपदा ।
११)	लैंकें भू (क्वा:बाहा:जु न्हवं)	- मार्ग शुक्ल नवमी ।
१२)	वज्रसत्व बुसाधं	- मार्ग कृष्ण तृतीया ।
१३)	महाकाल पूजा	- मार्ग कृष्ण चतुर्दशी ।
१४)	पा:ला: (द्य:) पूजा	- फागुण कृष्ण चतुर्दशी ।
१५)	मू पूजा	- चैत्र कृष्ण पञ्चमी ।
१६)	वज्रसत्व पूजा	- चैत्र कृष्ण षष्ठी ।
१७)	द्वलं पूजा	- चैत्र कृष्ण सप्तमी ।

उपरोक्त ज्याभ्व: न्हचाकेत थुगु संघय् बुँ वइगु बालि, ल्हापं, बालं वइगु दामं सञ्चालन जुयाच्वंगु दु ।

एकादशस्थविर आजुपिं

१) रत्नबहादुर वज्राचार्य ।
२) चन्द्रराज वज्राचार्य ।
३) सूर्यमान वज्राचार्य ।
४) बेखाराज वज्राचार्य ।

४) गणेशराज वज्राचार्य ।
६) धर्मरत्न वज्राचार्य ।
७) ज्ञानबहादुर वज्राचार्य ।
८ सानुकाजी वज्राचार्य ।
९) प्रेमराज वज्राचार्य ।
१०) घनरत्न वज्राचार्य ।
११) जोगरत्न वज्राचार्य ।

कचाबाहाः

१) धनवन्तसिं विहार - वाछँननि बाहाः ।
२) श्रीज्ञाननाम विहार - ज्यन बाहाः ।
३) जगतज्योति विहार - जोगधुसः बाहाः ।
४) बेखाराज विहार - बेखाराज बाहाः।
५) व्यखा विहार - व्यखा बाहाः ।

श्रीवच्छ महाविहार - सिबाहाः

श्रीवत्स महाविहार
सिबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यलया मूबाहाः मध्यय् छगू जुयाच्वंगु बाहाः सिबाहाः नं खः । यलया पुचो स्तूपया न्हयःने पूर्वरिखेया लँ लिनाः वनेबलय् थ्यनीगु नःत्वालं भतिचा च्वय् च्वंगु गणेद्यःया लिक्क खःरिखे च्वंगु लँपु जुना ध्वदुइगु चीग्वःगु लिच्छविकालिन चैत्यया न्हयःने खःरिखे वनेवलय् सिबाहाःया मूलुखा खने दइ । थुगु लुखाया जःखः निम्ह ल्वहँया सिंह तयातःगु दु ।

बाहाःलुखां दुहाँ वनेवं बांलाक संरक्षण यानातःगु व विहार वास्तुशैलि कथं दयेकातःगु सिबाहाः खनेदइ । थुगु बाहाःया लाय्ब्वय् करिव ४० X ४० वर्गफुट क्षेत्रय् ल्वहँतं सियाः थ्वया छचालं फः थकायातःगु दु । बाहाः लुखां चुलंचूं थुगु बाहाःया क्वापाःदेगः छगः स्थापना यानातःगु दु । बाहाःया थुगु देगः त्वःताः छचालं नितँ जाःगु बाहाःछेँ दयेकातःगु दु । देगःया जवय् दक्षिणरिखेया बाहाःछेँया छेलि तल्लाय् वसुन्धराया मूर्ति तयाः थ्वया जःखः नामसंगीति व प्यतुनाच्वंम्ह पद्मपाणि लोकेश्वरया मूर्ति तयातःगु दु । थन हे हानं महाकाल छम्ह नं दु । थ्वयां च्वय्या तल्ला दिगीया रुपय् छ्यलाः थ्वया न्ह्यःने च्वंगु थाय् चक्रसंवर वज्रवाराहीदेवीया मूर्ति स्वनाः आगंकोथाया रुपय् छ्यलातःगु दु । थनया न्हापांगु तल्लाय् छचाखेरंया छेँय् जःखः निपाः भ्वयाः व दथुइ न्यापाः भ्वयाः छुनातःगु दु । बाहाः लुखां दुनेया जःरिखे स्तोत्रादि ब्वनेगु थाय् कथं छ्यलाच्वंगु दु । बाहाःया दक्षिण पूर्व कुनय्, दिगी आगमय् वनेगु लुखा फुसय् मूलगु निका ल्हातं बज्रहूँकार मुद्रा ज्यानाविज्याम्ह खुकाल्हाःदुम्ह तान्त्रिक देवता मूल यानातःगु त्वःलं छपाः तयातःगु दु ।

थनया प्यतँ जाः जुयाः स्वतँ पलि तयाः दयेकातःगु क्वापाः देगः बाँलाक संरक्षण जुयाच्वंगु दु । थनयापिनि धापु कथं थुगु देगः न्हापा नितँ पलि याना दयेकातःगु यात लिपा स्वतँ पलि याना दयेकूगु खः, गुगु खँ थनया देगःया वर्णन यानातःगु भजन मेंय्

उल्लेख यानातःगु जुल । थनया देगःया मूलुखा कलापूर्ण याना दयेकातःगु दु । थुगु लुखां च्वय् अक्षोभ्य मूलयाना जवंखवे प्रज्ञापारमिता व षड्क्षेरी लोकेश्वरया मूर्ति तयातःगु लुँसिया त्वःलं छपाः तयातल । थुगु मुलुखाया न्ह्यःने त्वाथःया जःखः ल्वहँया निम्ह सिंह तयातल । अथेहे क्वापाःद्यः फलय् जःखः तःग्वःगु व चीग्वःगु याना गं निगः स्वानातःगु दु । थन हे हानं निपू लिलया ध्वाँय् नं ब्वयकातःगु दु । मूलुखाया जःखः शारिपुत्र व मौद्गल्यायनया मूर्ति नं स्वनातःगु दु । मूलुखां दुने भविष्य व्याकरण मुद्रा ज्यानाः दनाच्वंम्ह क्वाचपाल द्यः छम्ह स्थापना यानातःगु दु । थुम्ह द्यःयात थन रत्नपाणि बोधिसत्व धायेगु चलन दु ।

थनया थुम्ह क्वापाद्यः न्हापा सिंयाम्ह दयेकातःगुयात लिपा ल्वहँयाम्ह दयेकूगु खः । थुगु खँ थन हे विहारय् प्राप्त ने.सं. ७९८ या ताम्रपत्रय् उल्लेख जुयाच्वंगु दु । थुगु अभिलेखय् "श्री वच्छ बाहारया सकल समूह नं जानाः श्री वच्छ बाहारया श्री ३ क्वाचपार साक्यमुनिया शरीर सिनदया (सिं दयेकातःम्ह) स्यङाव थ्व लोहर प्रतिमा द्वयकं थ्व दिन कुन्हु अहोरात्र जगे याङ प्रतिष्ठा ...." धकाः उल्लेख जुयाच्वंगु दु । अथेहे थुगुहे अभिलेखय् थन महाकाल छम्ह नं स्थापना याःगु खँ च्वयातःगु दु ।

क्वापाद्यःया न्हापांगु तल्लाय् दथुइ न्यापाः भ्याः जवंखवं निपाः चिचीपाःगु भ्याः छुनातःगु दु । देगःया न्हापांगु तँय् च्वंगु पलियात कलात्मक बुट्टा कियाः बुद्धया मूर्ति अंकीतगु खुगः तुनासिं फयेकातःगु दु । थ्वया जःखः कुनय् कुनय् सिंह सार्दुल अंकीतगु तुनासि निगलं फयेकातःगु दु । थुगु पलि च्वय् स्वकवलय् याना दथुइ लाक्क तप्याःगु छपाः व जःखः चीपाःगु निपाः भ्याः छुनातःगु दु । थनया पलियात कलापूर्ण याना विभिन्न देवीदेवताया मूर्ति तयातःगु प्यंगः तुनासिं फयेकातल । अथेहे थ्वया जःखः कुनय् कुनय् च्वंगु तुनासिं सिंह शार्दुलया मूर्ति कियाः कुं पलि फयेकातःगु दु । थुगु तुनासिंया नाप नापं गनं दइमखु कथंयाम्ह म्हालिकाय्चा नं दुथ्याकातःगु दु । देगःया दकले च्वय्यागु तँय् खुल्ला याना थुकी द्यःने लिलया पाता पौ तयातःगु दु । थुगु पलियात नं बुट्टेदार तुनासिं फयेकातःगु दु । थनया क्वय्या नितँ पलि आय्पा पौयागु खः । देगःया दकले च्वय् भगिंया द्यःने लुँसिया चैत्य स्वंगःया गजू तयातःगु दु । थन दथुइ लाक्क चैत्य छगः व थ्वयां न्ह्यःने ल्युने निगः धर्मधातु मण्डल नीस्वनातःगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

श्रीवच्छ महाविहारया निर्माणकाल क्वजीकः धायेफइगु कथंया छुं नं प्रमाण लुयावःगु मदुनि । थुगु विहार ईशाया करिव भिंछगूगु शताब्दी पाखे निर्माण जूगु जुइमाः धका अनुमान यानातःगु दु । थुगु विहारया स्थापना व प्राचीनताया बारे थथे न्यने दु - जुजु नान्यदेवं सिम्रौनगढस थःगु लाय्कू दयेकेत यलया कलाकारत निमन्त्रणा याःगु जुल । थुगु निमन्त्रणाय् यलया थौं कन्हय्या क्वाथबाहाः (सिवाहाःया कचाबाहाः) थासय् च्वंम्ह सुवर्णकीर्तिया नेतृत्वय् प्यम्ह कलाकारपिं अन वंगु जुल । अन लाय्कू दयेकेत जग म्हूबलय् उगु थासय् इमिसं रत्नपाणि बोधिसत्वयागु मूर्ति छगू लुइकूगु जुल । मूर्तियात अनं लिकयाः छथाय् तयाः लाय्कू दयेकेगु ज्या यानावंगु जुल । लिपा लाय्कू दने सिधयेकाः जुजु याके इनाम स्वरुप उम्ह जगय् लुयावःम्ह रत्नपाणि बोधिसत्व छम्ह फ्वंगु जुल । जुजु खुशी जुयाः उगु मूर्ति यंकेगु उजं ब्यूगु कथं इमिसं उगु मूर्ति ज्वनाः थःगु छेँ यलय्तुं ल्याहाँवःगु जुल । लिपा सिम्रौनगढं हःम्ह उम्ह मूर्तियात बौद्ध आचार्यपिनिगु सल्लाह कथं यलया पश्चिम दिशाय् च्वंगु थासय् दयाच्वंगु दह त्वःपुयाः उगु थासय् विहार दयेकाः स्थापना याःगु जुल । दहया लः जक निकासा दयेकाः नःत्वाः व छाय्बाहालय् यंकाः अन गाःहिटि निधाः नं दयेकूगु जुल । लिपा लाय्कू दयेकःवंपिनि नायः सुवर्णकीर्तिया नामं विहार स्थापना जूवंगु उगु विहारयात सुवर्णकीर्ति संस्कारित श्रीवच्छ महाविहार नामाकरण जूवंगु जुल ।

च्वय् उल्लेख जनश्रुति अनुसार लाय्कू निर्माणया भ्वलय् लुयावःम्हसित रत्नपाणि बोधिसत्व धकाः धयातःगुलिं सिवाहाःया क्वापाःद्यःयात रत्नपाणि बोधिसत्व हे धायेगु यानावंगु जुल । थन नीस्वनातःम्ह क्वापाःद्यः रत्नपाणि मजूसे मैत्रिय बोधिसत्व; गुम्हसित भविष्य व्याकरण मुद्रा बुद्ध नं धाइगु खः, खनेदु । छाय्धाःसा छपाः ल्हाःतं वरद मुद्रा व मेगु ल्हाःतं गाच्वः ज्वनाः दनाविज्यानाच्वंगु मूर्तियात मैत्रिय बोधिसत्व वा भविष्य व्याकरण मुद्रा बुद्ध धायेगु परम्परा थन दु । हानं थ्व विहारया नां श्री वत्छ (श्रीवत्स) महाविहार धाःवंगुया ल्यूने नं थःगु हे महत्व दु । थनया बौद्ध परम्पराय् अष्टबोधिसत्व-पिनिगु महत्व आपालं दु । थुपिं अष्टबोधिसत्वपिन्त प्रतीकया कथं अष्ट मंगलया रुपय् कयातःगु दु । थ्वहे अनुसार अष्ट मंगलया दकले न्हापांगु मंगल कथं श्रीवत्स (श्रीवत्स

अपभ्रंस जुयाः श्रीवच्छ जूवंगु खः) जुल। अले अष्ट बोधिसत्वया मैत्रिय बोधिसत्वयात थ्वहे श्रीवत्स प्रतीक कथं कयातःगु दु। उकिं उवलेया दुरदर्शिपिन्सं मैत्रिय बोधिसत्वया मूर्ति थन नीस्वनाः थ्वसपोलया प्रतीक कथं श्रीवच्छ महाविहार नामाकरण जूवंगु जुइमाः। लिपा थ्वहे श्रीवत्छ शब्द ज्यलावनाः सिबाहाः जूवंगु खनेदु। सिबाहाःया बारे थ्वनं न्यनेदु कि थ्व विहार दयेकूबलय् आपाः सिं प्रयोग जूवंगुया कारणं सिं वाहाः जुजुं सिबाहाः जूवंगु खः।

थ्व खयँ नं सिंया प्रयोग आपाः जूवंगु जुयाः सिबाहाः धायेगुया नापं थन न्हापा सिंयाम्ह क्वापाद्यः नीस्वंगु जुयाः 'सिंया बाहाः द्यः' जुजुं सिबाहाः जूवंगु धायेगु अथवा यलया पश्चिम पाखे सिइथय् निर्माण जूवंगु विहार जुयाः सिथय्या बाहाः जुजुं सिबाहाः जूवगु धायेगु नं पायूछि खने दःवयेफू।

उकिं सिबाहाः जूवंगुया खास कारण श्रीवच्छ विहार धायेगु ज्यलाः हे जूवंगु खनेदु।

सिबाहाःया निर्माण यलया जुजु सिद्धिनरसिंह मल्लया पर्याय् तिनि जूवंगु धका नं धायेगु चलन दु। वंशावली कथं थुम्हं जुजुया निमन्त्रणाय् यलया भिंन्याबाहाः संघया नायःत मुंकाः विहारय् यायेमाःगु धार्मिक नीति नियमया सुधार एवं विहारया निमन्त्रणाय् थकालिं कथं च्वनेगु क्रम आदिया व्यवस्था यानावंगु जुल।

उगु इलय् तक यलया भिंन्याबाहाःयात जक नियम आदिया व्यवस्था जूवगु सिबाहाःयागु नां उल्लेख मजूगु व थुगु नियमं लिपातिनि सिबाहाः दयेकूगु धयागु विषय उल्लेख यानातःगु दु।

हानं सिबाहाःया बारे थथे नं न्यने दु – थुगु बाहाःयात यलया जुजु श्रीनिवास मल्लया पालय् तिनि यलया मेमेगु मू बाहाः सरह मान्यता बियावंगु जुल। लिपा उम्ह जुजुयात थनया संघय् दुजःया रुपय् थ्याकातःगु जुल।

च्वय् उल्लेखित विभिन्न खँय् अध्ययन यानावनेबलय् वंशावलिइ उल्लेख यानातःगु खँ पायूछि मजूगु खने दःवइ। छाय्धाःसा जुजु सिद्धिनरसिंह मल्लया पर्याय् तक भिंन्याबाहाःयात जक मू बाहाःया रुपय् कयातःगु खनेदु। उबलय् भिंन्याबाहाःसंघयात मान्यता बियावयाच्वंगुया प्रभावं जनमानसय् यलया मू बाहाः बहीयात भिंन्याबाहाः भिंन्याबही धायेगु चलन आःतकं दनी। थथे भिंन्याबाहाःयात जक मान्यता बियाः

सिवाहाःयात कःघाना मतःगु कारणं जक सिवाहाः यलया भिंन्यावाहाःया नियम आदि दयेके धुंकातिनि दयेकूगु धायेगु पायूछि मजूइगु खनेदु। सिवाहाः दयेके धुंका नं थुगु वाहाःयात मूबाहाः कथं भिंन्याबाहाः संघय् दुमथ्याकूसे लिपातिनि श्रीनिवास मल्लया पर्याय् दुथ्याकूगु धाःसा खनेदःव। छाय्धाःसा उगु इलय् सिबाहाः मूबाहाः संघय् दुमथ्याःगु कारणं लिपा थनया संघपिन्सं थःपिनिगु वाहाः नं मूवाहाःया संघय् प्रवेश जुइगु राजाज्ञा काःवंगु खनेदु, गुकीया परिणाम श्री निवास मल्लया पर्याय् तिनि मूवाहाः सरह मान्यता बियावःगु व थुकीया लसताय् जुजुयात संघया दुजःया रुपय् थ्याकावंगु खँ सिद्ध जूवनीगु खनेदु। थथे विहार दयाः नं मूबाहाः सरह मान्यता मदुगु विहार आःतक नं यलय् दनि। यल नुगः त्वालय् च्वंगु हेनुबाहाः, गुगुं विहारया कचाबाहाः मजूसे स्वतन्त्ररुपं बौद्ध परम्परा अनुसार पञ्च स्थविर आजुया व्यवस्था जुया, थनया वज्राचार्य संमस्तयत वन्दे लुइगु, आचार्य लुइगु, नायः लुइगुया नापं माःमाःगु रितिथिति गुथि हनावयाच्वंगु दःसां आः तकं मूबाहाःया रुपय् मान्यता बियातःगु मदु। उकिं मान्यता मबिइवं तुं विहार लिपातिनी दुगु धायेगु पायूछि मजूगु खनेदु। हानं थुगु विहारया न्हापायाम्ह क्वापाद्यः सिंयाम्ह जुया च्वंगुलिं ने.सं. ७९८ सं उम्ह क्वापाद्यः स्यनावंगु जुया थनयापिंस हे ल्वहँयागु दयेकावंगु कथं स्वयेबलय् सिंयाम्ह क्वाचपालद्यः निसः स्वसः दँया न्ह्यःहे स्थापना यानातःगु खने दःवइ। अथेनं थुगु विहारया उत्पत्ति गुबले जुल अध्ययनया विषय तिनि।

सिबाहाःया ऐतिहासिक प्रमाण मध्यय् आःतक लुयावःगु, श्रीबाहालय् दुगु छगू ताम्रपत्र अभिलेख ने.सं. ७१५ यागु खः। थुगु अभिलेख थनया पुन्हिसेवा गुठी समूह जुयाः क्वाचपाल देवतायात सुवर्ण रचित त्वःलं द्वहलप्यूगुयागु खः। थ्वयां लिपायागु प्रामाणित अभिलेख थनया क्वाचपाल देवताया प्रवेशद्वारया जवय् तानातःगु ने.सं. ७५० यागु खः। थुगु अभिलेखय् श्रीवत्छ बाहारया देवतार क्वाचपाल सर्वाङ्ग सुवर्ण लेपित याना प्रतिष्ठा याःगुया खँ उल्लेख यानातःगु दु। थ्वयानं लिपायागु मेगु थनया विहारय् विभिन्न धर्मकीर्ति नीस्वंगु ने.सं. ७८५, ७९१, ७९८, ८१५ यागु अभिलेख सुरक्षित जुयाच्वंगु दु।

सिबाहाःया प्रामाणित अभिलेख कथं नालावयाच्वंगु मेगु छगू ने.सं. ५०९ यागु पञ्चरक्षासूत्र ल्हयःगुया ग्रन्थाभिलेख नं दु। क्याम्ब्रीज युनिभर्सिटी लाईब्रेरीइ सुर

क्षित जुयाच्वंगु थुगु ग्रन्थय् थथे उल्लेख जुयाच्वंगु दु –

श्री ललितक्रमायाम श्री मनिग्लके श्रीवच्छ विहाराधिवाम्त साक्यपुत्र परम सौगत सङ्घ श्री मल्लेकस जजकस्य .... सम्वत ५०९ जेष्ठ शुक्ल दशम्याम् तिथौ शुक्रवारे .... श्री श्री जयस्थिति रांज मल्लस्य विजय राज्य शुभम् ।

थुगु ग्रन्थाभिलेखय् उल्लेखित यलया "श्रीवच्छ विहार" श्री बाहाःयात हे संकेत यानातःगु खनेदःसां यलय् श्रीबच्छ विहारया नापं मेगु यलया प्यंगः थांमय् च्वंगु बूबाहाःया कचाबाहाःयात नं श्रीबच्छ विहार हे धाइगु व थुगु विहार नं अनुमानित भिंन्यागू भिंखुगू शताब्दी पाखे निर्माण जूगु कथं नाला वयाःच्वंगु व थुगु विहार नाप सिबाहाःया नं सम्बन्ध दुगु जुयाः उल्लेखित श्रीवच्छ विहारं सिबाहाःयात संकेत यानाच्वंगु खः धका तप्यंक धाये थाकु । उकिं सिबाहाःया दकले पुलांगु प्रामाणित अभिलेख ने.सं. ७१५ यागु हे जू वइ ।

नेपालय् जूगु तःभ्वखाचं दुनाः हानं बांलाक क्वातुक दयेकाः सुरक्षित यानातःगु सिबाहाःयात थ्वयानं न्हापा तक्वमछि जीर्णोद्धार जुइधुंकूगु खनेदु ।

सिबाहाःया क्षेत्रफल १ रोपनी ४ आना २ पैसा ३ दाम दु ।

रितिथिति गुथि

श्रीवच्छ महाविहार, सिबाहाः संघय् थनया भिम्ह आजुपिनिगु नेतृत्वय् थनया सर्वसंघछि मुनाः दैनिक, मासिक व वार्षिक कथंया ज्याभ्वः न्ह्याकाः पूवंकाच्वंगु दु । सिबाहाः संघय् थौं कन्हय् ३९० म्ह शाक्यपिनिगु नां धलखय् जायाच्वंगु दु ।

थनया सर्वसंघय् नं थकालिं कथं बाच्छि बाच्छिया ल्याखं क्वापाःद्यःया थाय् द्यःपाः च्वनेगु यानाः नामसंगीति पाठ यायेगु, द्यःख्यः चायेकेगु, नित्य पूजा यायेगु, देके वःपिनिगु पूजा फयेगु, आरतिपूजा यायेगु, विहारय् माःगु हेर विचार यानाः विहार सुरक्षित यायेगु आदि नित्यकर्म कथं न्ह्यानाच्वंगु दु । अथेहे थनया आजुपिनि नं दिगीइ पाः फयाः आगमय् पूजा यायेगु, न्ह्यकं यायेगु, दशमी पूजा व पर्व पर्वय् वइगु दत्त पूजादि यायेगु ज्या नं जुयाच्वंगु दु ।

थन नं मेमेगु विहारय् थें संमस्तयत वन्दे लुइगु, आजु तँय् थ्यनकि नायः लुइगु, पञ्च थकालि लुइगु, थपाः त्वयेगु ज्या जुयाच्वंगु दु ।

थनया परम्परागत रितिथिति मध्यय् हःखवाहालय् सुरक्षित जुयाच्वंगु दीपंकर तथागतयात गुंला सुदि सप्तमि कुन्हु जापूजा यायेत विहारया यजमान यल, प्यंगः थां सिजःवाहाःया बौद्ध उपासक श्रेष्ठ परिवारयात तयाः संघया गुरुजु व दशस्थविर आजुपिं समेत तयाः नाय् बाजं थाकाः हःखबाहालं दीपंकर हयाः जापूजायानाः आजुपिनि भोजन यायेमाःगु चलन अद्यापि दनि । कन्हय् कुन्हु नं संघया गुरुजु छम्ह, स्थविर आजु छम्ह यानाः निम्हसित दिगीया मूलुखां पिने लिखेचायेकाः उम्ह यजमानं म्हतिं कूछि सर्वांकि दान बियेमाःगु परम्परा दु । थ्व कुन्हुया दिनय् पञ्जदान विइ सिधयेवं हःखबाहाःया संघपिं वयाः उम्ह दीपंकर तथागतयात लितयंकीगु जुल । थथे द्यः लितकाःवइबलय् हःखबाहाःया संघछिंयात उम्ह हे यजमानं जाकि तयाः सिबाःपा (चायागु पाःचा) दान बियावयाच्वंगु दु ।

सिबाहाः संघय् न्हयाकावयाच्वंगु गुथित थथे दु :–

१)	क्वाचपाल आजु बुसाधं	–	चउलागा अष्टमी ।
२)	महाकाल बुसाधं	–	बैशाख अक्षय तृतीया ।
३)	जापूजा	–	गुंला सुदि सप्तमी ।
४)	पञ्जदान गुथि	–	गुंला सुदि अष्टमी ।
५)	यचिद्यः लित तयेगु	–	गुंला सुदि नवमी ।
६)	जीगः गुथि	–	भाद्र कृष्ण तृतीया ।
७)	स्वांछा गुथि	–	भाद्र शुक्ल एकादशी ।
८)	संघ भोजन	–	माघ सुदि एकादशी ।

च्वय् उल्लेखित ज्याभ्वः न्हयाकावनेत थुगु संघय् बुं वइगु बालि व वालं वइगु दां, दानदत्त आदिं सञ्चालन जुयाच्वंगु दु ।

दशस्थविर आजुपिं

१) बाबुकाजि शाक्य ।

२) हर्षरत्न शाक्य ।

३) आशाकाजि शाक्य ।

४) पञ्चराज शाक्य ।

५) सेंवहादुर शाक्य ।
६) लाल शाक्य ।
७) आशाकाजि शाक्य ।
८) आशाकाजि शाक्य ।
९) रत्नराज शाक्य ।
१०) सानुकाजि शाक्य ।

कचाबाहा:

१)	कनकदत्त विहार	– पाहाँबाहा: ।
२)	क्वत्त विहार	– क्वाथबाहा: ।
३)	श्रीवत्स कनकवर्ण विहार	– माक:बाहा: ।
४)	धर्मराज विहार	– याक:बाहा: ।
५)	दुण्डगृह विहार	– दुने बाहा:चा ।
६)	यकुलिवर्ण (पद्मावति) विहार	– दुने नकबाहा: ।

यलया बही विहार

पूचोबही

परिचय

यलया बौद्ध विहार निर्माण याना वयाच्वंगु भ्वलय् यल नगरया पूर्वरिखेया दकलय् सिइथय् गुइतः बही विहार निर्माण जुयाच्वंगु खःसा पश्चिमरिखेया दकलय् सिइथय् पूचोबही विहार निर्माण यानातल। यलया प्रसिद्धगु प्यंगः थूद्वं (स्तूप) मध्यय् पश्चिमरिखे च्वंगु पूचो थूद्वं लिक्क लिक्क पूचोबही निर्माण जुयाच्वंगु दु। पूचोबहीया नामं थन निगू बही विहार निर्माण जुयाच्वंगु दु। छगू अक्षयश्री विहार-थथूबही मेगु रक्षेश्वर (लक्षयश्री) विहार-क्वथूबही। थुपिं निगू बही मध्यय् पूचोद्वंय् थथूवही दयेकातःगु खःसा द्वंक्वय् क्वथूबही दयेकातःगु दु। निगू बही नं पूचोय् निर्माण जुया च्वंगुया ल्याखं निगू बहीयात नं पूचोबही हे धायेगु चलन दु। अथे नं बहीया म्हसिका कथं थथूबही, क्वथूबही धायेगु यानावयाच्वंगु दु।

पूचो शब्दयात कया उल्लेख यानातःगु विभिन्न अभिलेख अध्ययन यानावनेबलय् प्रायः फुक्क धयाथें अभिलेखय् पूचोयात "पुचो" व "पुलचो" शब्द जक हे छ्यलातःगु दु। थथे थौंकन्हय् प्रचलितगु पूचोयात पुलां पुलांगु अभिलेखय् थ्यंकं "पुचो" शब्द छ्यलातःगुयात अध्ययन याना स्वयेबलय् न्हापा पूचो धयागु थाय् देशं अथवा नगरं पिनेया कथं, देशं पुलावंगु अतःगाःगु थाय्या रूपय् कयातःगु खःसा पुचों क्वय्या थाय्यात नगर अथवा पुरया ल्याखं कयातःगु जुल। उकिं नगरं अथवा पुरं च्वय् च्वंगु थाय् जुयाः पुरचो-पुलचो जुजुं पुचो-पूचो जूवंगु स्पष्ट जूवइ। अथे हे थनया पूचोवही थूद्वं (स्तूप) या लिक्क लिक्क निर्माण जुयाच्वंगु जुया थ्वहे थुद्वंयात विशेष महत्व वियाः, थूद्वं दुथाय्या वहीकथं थूबही धायेगु यानाः अले च्वय् च्वंगु व क्वय् च्वंगु वहीयात म्हसका कथं च्वय् च्वंगुया अर्थय् "थ" क्वय् च्वंगुयात "क्व" छ्यलाः थथूवही व क्वथूबही कथं नं नालावयाच्वंगु जुल। गथे च्वय् च्वंगु तीर्थयात थतीर्थ, क्वय्च्वंगु तीर्थयात क्वतीर्थ धाइथें खः। उकिं पुरं च्वय् च्वंगु जुयाः पूचो अले थू (स्तूप) दुथाय् च्वंगु बही जुयाः थूबही जूवनाः पूचोय् च्वंगु निगू वहीयात पूचो थथूवही-पूचो क्वथूवही कथं विभिन्न अभिलेखय् शब्द छ्यलाच्वंगु स्पष्ट जू।

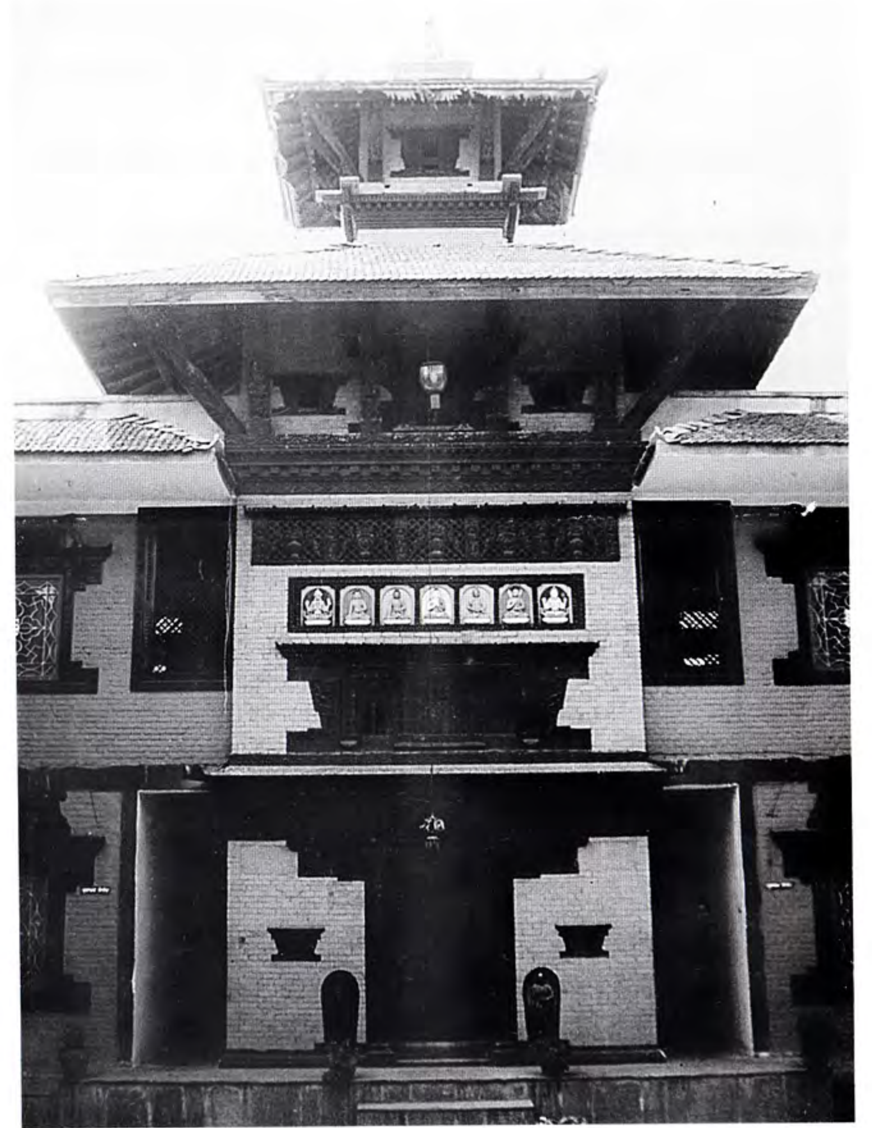
ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

पूचोया निगूबही मध्यय् थथूवही ब्रम्हचर्य भिक्षु अक्षयश्री नं निर्माण यानावंगु जुया: थुगु बहीयात "अक्षयश्री विहार" जूवंगु यात लिपा अक्षयेश्वर विहार धायेगु यानाहयाच्वंगु जुल । पूचोबहीया निर्माणयाबारे देवमाला वंशावलिइ उल्लेख जुयाच्वंगु कथं जुजु वृषदेवया पर्याय् याम्ह सुन्दर सार्थवाह धयाम्हसिनं बनेज्या याना: न्हय्गु कोटि प्रमाणं धनसम्पत्ति कमाय् यानालि सद्धर्मचित्त उत्पत्ति जुइका: विशालगु चैत्य निर्माणया नापनापं पूचोया अशोक स्तूप नं जीर्णोद्धार याना: पूचोद्वसं कलिगत् सम्वत् ३६०८ तद्नुसार वि. सं. ५६४८ स न्हूगु बस्ती दयेकावंगु जुल । थ्वहे वंशावलिइ उल्लेखितम्ह सुन्दर सार्थवाह लिपा गुहस्थी त्व:ता: ब्रम्हचर्य भिक्षु जुया: अक्षयश्रीया नामं प्रख्यात जुल । थुम्ह हे श्रद्धालु दानपति भिक्षु अक्षयश्रीजुं पूचोया थथूबही निर्माण यानाबिज्यागु जुल । लिपा विहारया नां अक्षयश्री विहार जुल । धका: थुगु हे बहीविहारयात कया अध्ययन जूवंगु पं. हेमराज शाक्यया "अक्षेश्वर महाविहार पूचो-छगू अध्ययन" सफुतिइ उल्लेख यानातल ।

पूचो थथूबहीया प्राचीनतायाबारे स्थानीय जनआस्ता कथं थुगु बही थनिं झिंप्यस:दँ स्वयां न्हच:हे निर्माण जुइ धुंकूगु अनुमान याना वयाच्वंगु दु । पूचोबहीया विशेषता कथंयागु थनया ल्वहँया छपा: मण्ड व थुगु हे बहीयागु, क्वथूबहीया द्य:फलय् च्वंगु, मण्डपातय् छ्यलात:गु तिथिमिथि मदुगु पूर्व लिच्छवि लिपिया बुद्ध स्तूति अंकित अभिलेखयात पुरातत्वविद्तय्सं अनुमानित खुगूगु शताब्दीयागु धका मानेयाना वयाच्वंगु दु । थुगु लिच्छविकालया धर्मकीर्तियात आधार कया स्वयेबलय् थनया बही थनिं झिंप्यस:दँ न्हच:हे निर्माण जूवंगु खने द:वइ ।

थौंतक लुयाव:गु अक्षयेश्वर महाविहार-पूचो थथूबहीया प्रामाणित आधार श्रोत अभिलेख मध्यय् दकले पुलांगु ने. सं. ३७३ यागु ख: । थ्वयां लिपायागु अभिलेखय् पूचोबहीया स्थविर ब्रम्हचर्य भिक्षु तेजश्रीजु प्रभृति मुना: पूचोबहीया श्री अमोघपाश लोकेश्वरयात सुवर्ण कुटागार द्वहलप्यूगु खँ च्वयात:गु दु ।

थन पिदंगु च्वय् उल्लेखित सफुतिइ पूचो बही नापं सम्बन्धितगु सच्छिगुलिं मयायेक अभिलेख संग्रहित याना दुथ्याकात:गु दु । गुगुं कालय् सुव्यवस्थित रूपं सञ्चालन जुया सुयश दयेका वयाच्वंगु व विभिन्न इलय् जीर्णोद्धार याना: संरक्षण

अक्षयेश्वर महाविहार - पूच्व, थथूबही

यानावयाच्वंगु थुगु बही कालक्रम याना: भ्वाथ: जुया दुनावना:, सघ नं न्हनावना: अथें दुरावस्थाय् लानाच्वंगुयात सकल सद्धर्म प्रेमीपिनिगु सहयोगं बौद्ध विहार संघया सकृयताय् पुन: निर्माणया ज्या: क्वचायेका २०४५ साल बैशाख २७ गते श्री ५ महाराजाधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवजु विज्याका: पूर्णाहुति सहित विधिवत पूर्ण या:गु जुल । पुन:निर्माणं लिपा: थुगु हे संघया नेतृत्वय् थन वुद्ध धर्म व बौद्ध संस्कृतिया उत्थान यायेगु ज्या न्हचाकाच्वंगु जुल ।

थनया मेगु बही रक्षेश्वर विहारया निर्माणकाल अक्षयेश्वर विहार निर्माणया कार्यकालय् जूवंगु कथं कयात:गु दु । अक्षयश्री नं थथूबही निर्माण याये धुंका अक्षयश्रीया किजा रक्षेश्वरं (लक्षयश्रीं) पूचोद्वंया क्वय् पाखे बही विहार प्रतिष्ठा यानावन धयागु जनश्रुति ख: । तर थुकिया लिखित प्रमाण आ:तकं मलूनि । रक्षेश्वर विहार-क्वथूबहीया दकले पुलांगु अभिलेख थुगु हे विहारय् स्वनात:म्ह ने. सं. ६७२ या महाकालया पाठपीठ लेख ख: । थ्वयां लिपायागु अभिलेख ने. सं. ८०५ या बहीया पुलय् सुवर्ण छत्र द्वहलप्यूगु, ने. सं. ८१२ या सिंया त्व:लं द्वहलप्यूगुयागु ख: ।

पूचो क्वथुबहीया जीर्णोद्धार गथे गुकथं गुबलय् जुल आधार श्रोतया कमिं याना धाये मफु । अथे नं थनया देग: स्यना: २०४२ सालं छक: जीर्णोद्धार जूवंगु व थ्वयां लिपा २०५१ सालं छक: थनया संघछि मुना: सकसिगु ग्वहालिं पुन: निर्माण या:गु ख: । बही पुन:निर्माणया लसताय् थुगु बहीसंघयाम्ह हेमवज्र शाक्यजुं पं. हेमराज शाक्यद्वारा लिखित "रक्षेश्वर महाविहार, पूचो थथूबही-संक्षिप्त परिचय" नामक सफू छगू नं पिथंगु जुल ।

अक्षयेश्वर महाविहारया वर्तमान स्वरूप

पूचोया रमनीय स्थल पूचोद्वंय् पुन:निर्माण जुया यलया बौद्ध विहार संघ पाखें संचालन याना वयाच्वंगु अक्षयेश्वर महाविहार पूचो थथूबही यलया मूबही मध्यय् छगू बही ख: । पूचो थूद्व ल्यूनें वना: ता:हाक:गु त्वाथ:गया वनेवं कलापूर्ण याना दयेकात:गु बही छँ खने दइ । थुगु बही दुहांवनेगु मूलुखा अति हे बांलाक बुट्टाकिया: दयेकात:गु दु । मूलुखा ज:ख: च्वय् पतिइ मञ्जुश्री वज्रपाणि अले क्वय् पतिइ गणेश महाकाल सहित अनेक कला दुथ्याका: दयेकात:गु दु । मुलुखा ज:ख:

चीपाःगु तःपाःगु याना च्यापाः तिकिभ्याः छुनातल। मूलुखा फुसय् न्यापाः कलात्मक खुल्ला भ्याः तयाः थ्वयां जःखः खुपाः तिकिभ्याः तयातल। थुगु मूलुखा न्हचःने तःधिकःपिं निम्ह व चीधिकःम्ह छम्ह सिंह तयातल।

मूलुखां दुने महाकाः छेलिया जःरिखे महाकाल तयातल। ततःजाः याना फःथकंया थन न्यंकनं ल्वहँतं सियाताःगु दु। थनया द्यः फलय् बहीलिइ दयेमाःगु द्यःगं सिहं आदि छुं हे मदु। स्वतँ जाः नितँ पलि याना दयेकातःगु थनया बही देगःया द्यःलुखा कलापूर्ण याना सियागुलिं दयेकातःगु दु। द्यःलुखा जःखः चीपाःगु भ्याः निपाः व शारिपुत्र मौद्गल्यायन भिक्षुपिं निम्ह तयातल। मूलुखा च्वय् त्रिखाभ्याः छपाः तयाः थ्वयां च्वय् पञ्चबुद्ध, प्रज्ञापारमिता व षड्क्षरी लोकेश्वरया मूर्ति तयातःगु दु। देगःया न्हापांगु पलि आय्पां चिनाः उगु पलियात तुनासिं फयेका तल। थुगु पलिं च्वय् लुँसिया पलितयाः देगःया छाँटं दयेका दकलय् च्वय् स्वंगः लुँसिया चैत्य गजूया रूपय् तयातल। थुगु देगलय् नं बहीद्यः चाहुलेत प्रदक्षिणा मार्ग तयातःगु दु। देगःया भूमितल्लाया द्यःकोथाय् लुँसिया धातुया बुद्ध अक्षोभ्य मूर्ति स्थापना यानातल। थनया मूलुखा फुसय् त्वःलं मदु। अथे हे थुगु बहीलिइ बाहाः बही पत्तिकं नीस्वनातइथें श्री स्वयम्भूया प्रतीक स्वरूप चैत्य प्रतिष्ठा यानातःगु मदु। बहीया पिनेपाखे च्वंगु थासय् धाःसा स्वंगः चैत्य नीस्वनातःगु दु। थन चैत्यया थासय् प्रस्तर कलाया मण्डपाः छपाः जक तयातल। थन थुगु मण्डपाःयात जोतिरूप श्री स्वयम्भू उत्पत्ति जुयाविज्याःगु पवित्र पलेस्वांया लुमन्ति कथं स्वयावयाच्वंगु दु।

थुगु बही छचालं कोथा कोथा खुयाः उकी अमोघपाश लोकेश्वर धर्मागार (गुम्बा), बौद्ध ग्रन्थालय, ध्यानालय, ब्वनेकोथा, सहलहशालाया रूपय् छ्यलावयाच्वंगु दु।

थन बही संघ मदुगु जुयाः वन्दे लुइगु आदि ज्याः छुं नं मदु। थनया दुजःपिंनं न्हापां निसें क्वथूबहीलिइ वन्दे छुनावयाच्वंगु खः। थौंकन्हय् थन क्वथूबही संघयापिं मध्ययय्याम्ह छम्हसिनं गन्धुरी देवतादिपिन्त नित्यपूजा यानावयाच्वंगु दु।

विहार पुनःनिर्माणं लिपा थुगु विहार संरक्षण यानावनेत २०४७ सालं "अक्षयेश्वर महाविहार संरक्षण समिति" छगू गठन याःगु दु। थुगु हे विहारय् यलया प्रमुख बाहाः बहीयागु संरक्षण व सम्वर्द्धन यायेगुया नापं बुद्धधर्मया उत्थान यायेगु

रक्षेश्वर महाविहार - पूच्व, क्वथूबही

मू उद्देश्य ज्वनाः बौद्ध विहार संघ, ललितपुरया नामं बौद्ध संस्था नीस्वनाः माःगु ज्या न्ह्याका वयाच्वंगु जुल । थुगु हे बौद्ध विहार संघ पाखें थुगु बहीया इतिहासया नापं बहीया विविध विषय दुथ्याका पं. हेमराज शाक्यजुं च्वया बिज्याःगु "अक्षेश्वर महाविहार-पूचो-छगू अध्ययन" नामगु सफू २५३९ बुद्ध जयन्तीया लसताय् पिथंगु जुल ।

रक्षेश्वर महाविहारया वर्तमान स्वरूप

पूचोया रक्षेश्वर महाविहार, क्वथूबही पूचो थूद्वंया जःरिखे स्थापना यानातःगु दु । थनया विहारया मूलुखां दुहाँ वनेवं जःरिखे महाकाल छम्ह स्वनातःगु दु । थ्व नापं ल्वहँया मण्डपाः छपाः नं तयातःगु दु ।

थुगु बहीया मू देगः जीर्ण जुयावंगुयात पुनःनिर्माण यानाः बांलाक दयेकातःगु दु । बहीया द्यःफलय् मूलुखाया न्ह्यःने च्वंगु त्वाथःया जवंखवं ल्वहँया सिंह निम्ह तयाः थ्वयां जःखः घण्ट व माणे छगः नं तयातःगु दु ।

थनया कलात्मक द्यःलुखाया खापाय् लीलं भुनातःगु दु । वयां च्वय् सिंया तोलं छपाः नं दु । मूलुखा जःखः द्यः चाहुलेगु लँपु छपु नं दुथ्याकातःगु दु । थनया गन्धकुटीइ बहीया मूद्यः-गन्धुरीदेवताया रूपय् भविष्य व्याकरण मुद्रा बुद्ध स्थापना यानातःगु दु । देगःया न्हापांगु तल्लाय् न्यापाःभ्याः तयाः थ्वयां जःखः चिचीपाःगु निपाः भ्याः दु । न्यापाः भ्याः च्वसं पञ्चबुद्ध मूलयाना जवंखवं प्रज्ञापारमिता षड्क्षरी लोकेश्वरया मूर्ति तयातःगु दु । अथे हे देगःया निगूगु तल्लाय् स्वपाः भ्याः छुना थ्वयां नाप देवीदेवतापिनिगु मूर्ति अंकित प्यंगः तुनासिं पलि फयेकातल । थ्वहे पलिं च्वय् सिजःया पाता पौ दुगु देगःचा दयेका थ्वयां च्वय् लुँसिया गजू तयातल । नापं पताः छपू नं च्वंनिसें क्वथ्यंक व्वयेकातल । थुगु बहीलिइ नं बहीया स्वरूप मदये धुंकल । बही छचालं धयाथें गृहस्थिपिनिगु बासस्थान जुयाच्वंगु दु ।

रितिथिति गुथि

रक्षेश्वर महाविहार-पूचो थथूबहीलिइ नं पञ्चस्थविर आजुपिनिगु नायकत्वय् संघया दुजःपिं ९० म्ह मुनाः वन्देजु लुइगु , थकालिं कथं द्यःपाः कयाः द्यख्यः चायेकेगु,

नित्यपूजा यायेगु ज्या न्हचाकावयाच्वंगु दु । अथे हे संघयापिं मुनाः न्हिथं आर्य नामसंगीति गाथा पाठ यायेगु, स्तोत्रादि ब्वनेगु, भजन यायेगु नं यानावयाच्वंगु दु ।

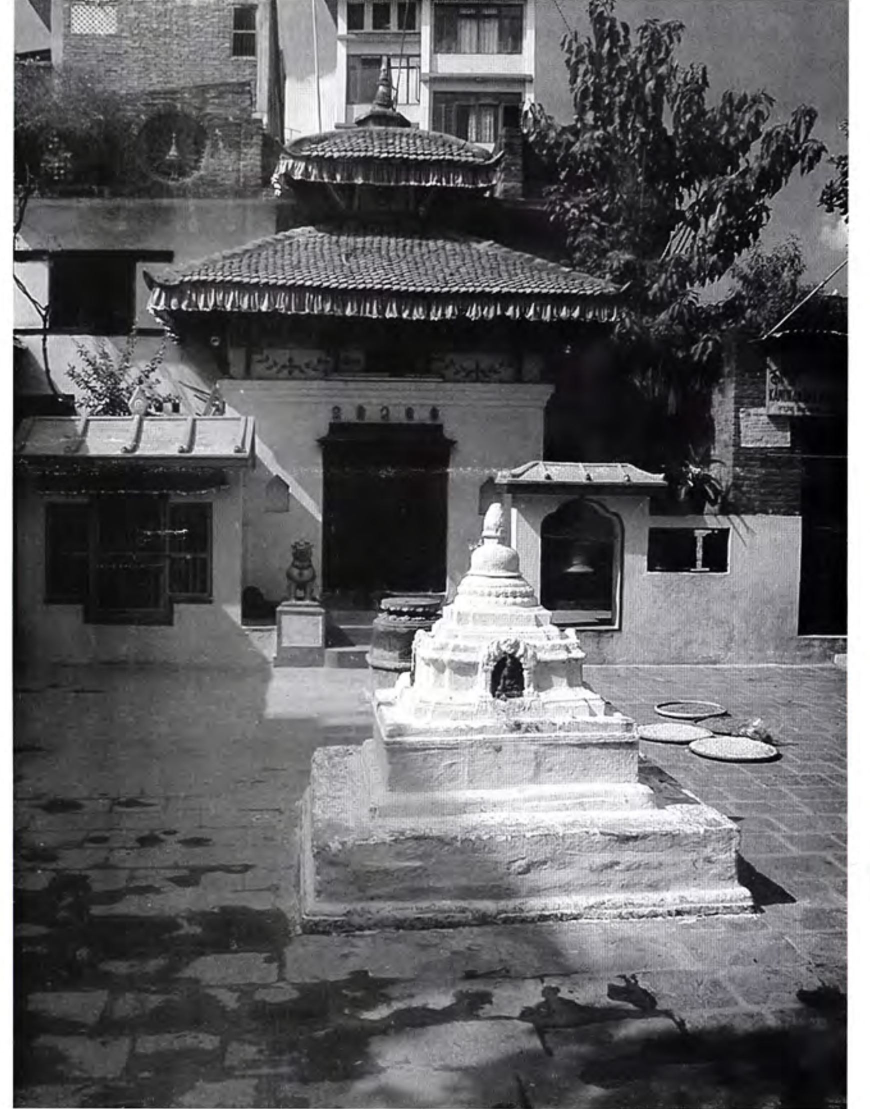
क्वथुवहीयापिन्सं दँय्‌दसं न्हचाकावयाच्वंगु गुथित थथे खः -

१)	वसुन्धरा व्रत	-	भाद्रकृष्ण तृतीया ।
२)	महाकाल पूजा	-	चैत्रकृष्ण चतुर्दशी ।
३)	थूर बुसाधं	-	गुंलापुन्ही ।
४)	जुगः पञ्जदान गुथि	-	जुगःचन्हे ।
५)	संघ भोजन	-	फागुपुन्ही ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) चक्रराज शाक्य ।
२) सूर्जमान शाक्य ।
३) सानुभाइ शाक्य ।
४) माणिकरत्न शाक्य ।
५) रत्नमान शाक्य ।

थुगु बहीया क्षेत्रफल ६ आना १ पैसा दु ।

कामुकनाम महाविहार - तःधंगु ख्वाय्‌बही

कामुकनाम महाविहार
ख्वाय्बही

वर्तमान स्वरूप

यलया पुचो स्थित प्रसिद्ध अशोक स्तूपया न्हचःने पूर्वरिखे सिबाहाः टोलं भतिचा क्वय् लँया जःरिखे च्वंगु तासिमुगः गःलिं दुहाँवनाः ध्वदुइगु प्रसिद्धगु तःग्वःगु स्वंगः चिबाहाःया न्हचःने "कामुकनाम महाविहार - ख्वाय्बही" स्थापना यानातःगु दु । थन कामुकनाम महाविहार नाम जुयाच्वंगु- तःधंगु ख्वाय्बही व चीधंगु ख्वाय्बही याना निगू बही दु ।

तःधंगु ख्वाय्बही

थनया स्वंगः चिबाहाःया पाय्छि न्हचःने लाक्क तःधंगु ख्वाय्बही लानाच्वंगु दु । बँ सरहयाना दयेकातःगु थुगु बहीया मूलुखां दुने चीकूगु चक्कंगु ल्वहँतं सियातःगु लाय्ब्वया दथुइ चैत्य छगः स्थापना यानातःगु दु । थ्वया नापं धर्मधातुमण्डल (?) छगः नं स्थापना यानातःगु दु ।

थुगु बहीलिइ पूर्वाभिमुख बहीद्यःया देगः छगः दु । थनि भिंदँ न्हचः थनया न्हापायागु बही जीर्ण जुयावनाः २०४८ बैशाख महिनाय् पुनः निर्माण याःगु जुल । अथेहे थनया बहीद्यः २०५५ सालं खुयायंकूगु जुया न्हापायाम्ह हे गन्धुरी देवता-समन्तभद्र बोधिसत्वया मूर्ति दयेका स्थापना यानातल ।

तःधंगु ख्वाय्बहीस बही विहारय् दयेमाःगु बही छैं आदि मदयेधुंकल । थनया मू देगलय् आय्पाया नितँ पलिंचिनाः छचालं साधागु तुनासिं फयेकातःगु दु । थुगु तुनासिंया दथुइ दथुइ जःखः निम्ह तारा तया दथुइ पञ्चबुद्धया चाचिं नं च्वयातःगु दु । थनया सिंयागु द्यःलुखा कलापूर्ण याना दयेकातःगु दु । थुगु लुखा फुसय् ज्वाय्गं तयाः थ्वयां फुसय् थनया विशेषता कथंया आर्य सप्तधनया प्रतीक स्वरूप वज्रसत्व सहित न्हय्गु मूर्ति सिंइ कियाः स्वनातल । थुगु मूर्तियां च्वय् तोरणया सत्ता पञ्चबुद्ध न्याम्हसिगु मूर्ति तयातल । देगलय् न्यंक नं सिमेन्टी प्लाष्टर यानातल ।

थनया द्यःलुखा न्हचःने त्वाःथःया जःखः निम्ह सिंह तयातल । अथे हे सिंहया

जःरिखे वसुन्धरा, लक्ष्मी, सरस्वतिया मूर्ति अंकित देगःचा छगः तयातल । खःरिखे द्यःगं छगः तयातल । थुगु बही दुहाँ वयेगु मूलुखाया जःखः महाकाल व हनुमानया मूर्ति स्थापना यानातःगु दु । मू देगःया ल्यूने श्री वज्रवाराहीदेवी स्थापना याना आगं कोथा दयेका तल ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यलया मूबहीया ल्याखय् लाःगु थुगु तःधंगु ख्वाय्बहीया संघ न्हनावने धुंकल । संघ न्हनावंगु जुया लिपा ईबाःबहीयाम्ह श्री हेराकाजी शाक्यया परिवारं थुगु बही संचालन यानावयाच्वंगु जुल । जीर्ण अवस्थाय् लानाच्वंगु थुगु बहीयात २०४८ स पुनः निर्माण याःगु जुल ।

तःधंगु ख्वाय्बहीया निर्माणकाल प्रमाणित श्रोत मदुगुलिं धाये थाकु । थुगु बहीया पुलांगु अभिलेखया रूपय् थुगु हे बही दुहाँ वयेगु मूलुखा लिक्क स्थापना यानातःम्ह महाकालया पादपीठ लेख खः । थुगु लेखय् ने. सं. ६४३ बैशाख शुक्ल त्रयोदशीया दिनय् महाकाल प्रतिष्ठा याःगु खँ च्वयातल । अथेहे मेगु छगू थुगु बहीया न्हचःने च्वंगु स्वंगः तःग्वःगु चैत्यया क्वःफलय् च्वंगु ने. सं. ७३४ या शिलापत्रय् बहीया नां "कामुकनाम महाविहार" उल्लेख यानातःगु दु । थुगु अभिलेखय् कामुकनाम महाविहार लीत नागराज स्थानय् द्वार स्थापना याःगु, पञ्चबुद्धात्मक चैत्य स्थापनाया नापं स्वंगः चैत्य जीर्णोद्धार यागु खँ च्वयातःगु दु ।

थुगु बहीलिं थ्वहे २०५७ सालं वसुन्धरादेवीया पूजा पाःफयाः पं. हेमराज शाक्यजुं च्वयाबिज्याःगु "कामुकनाम महाविहार-ख्वाय्बहीया संक्षिप्त परिचय" नामगु सफू छगू नं पिथंगु जुल । थुगु सफुतिइ च्वमिजुं थुगु बहीया नांया अर्थ व महत्वयात कया न्हचथनातःगु दु । वसपोलया धापु कथं थुगु बही सप्तबृद्धिया कामना याना सप्तवृद्धिया प्रतीक न्हय्म्ह बौद्ध मूर्ति अंकित याना दयेकातःगु जुयाः कामना याइपिं कामुकया नामं "कामुकनाम" जूवंगु अले सद्धर्मया थाय् पलातयेगु पालिख्वाः उत्तम जुइकथंया अर्थय् "ख्वाय्बही" नां जूवंगु खँ न्हचथना तल ।

रितिथिति गुथि

यलया मूबहीया नातां थुगु बहीया संघय् न्हापा पञ्चस्थविर आजुपिन्सं

कामुकनाम महाविहार - चीधंगु ख्वाय्बही

वन्देजु लुइगु, आजु लुइगु, गुथि हनेगु आदि ज्या न्हचाकावयाच्वंगु ख:सां संघ न्हनावंगु जुया थौंकन्हय् थ्व बहीलिइ थुजागु छुं ज्या: मजुइ धुंकल । थुगु बहीया संरक्षकपिन्सं न्हि न्हिं द्य:याथाय् द्य:ख्य: चायेकेगु, नित्यपूजा, आरति पूजा व आगंपूजा यायेगु ज्या न्हचाकाच्वंगु दु ।

चीधंगु ख्वाय्बही

तःधंगु ख्वाय्बहीया लिक्क खवपतिइ "कामुकनाम महाविहार-चीधंगु ख्वाय्बही" स्थापना यानात:गु दु । थुगु बहीया मूलुखां दुहाँ वनेवं न्हच:ने चीकूगु लाय्ब्वया दथुइ चैत्य छग: स्वनात:गु दु । थन बहीलिइ सिमेन्टीं प्लाष्टर यानात:गु देग: छग: त्व:ता: बहीया स्वरूप छुं नं मदये धुंकल । थन न्हापाया बही देग: स्यनावना: न्हूगु देग: दयेकूगु जुल । थुगु बहीया देगलय् पूर्वाभिमुख भविष्य व्याकरण मुद्रा बुद्धया मूर्ति तयात:गु दु । छतँ जा: धलान याना: च्वय्पाखे सिमेन्टया चैत्य छग: तया देग: दयेकात:गु ख: । थुगु बहीया मूलुखाया जवय् महाकाल छम्ह नं स्वनात:गु दु ।

थुगु बही नं गुबलय् दयेकल धयागु सिइमदु । अथे नं बहीया लिक्कस च्वंगु तःधंगु ख्वाय्बहीया दाजुम्हसिगु धाइगु थुगु बही नं नापनापं हे दयेकूगु जुइमा: ।

थनया संघ नं न्हनावना: ईवा:बहीया हेराकाजी शाक्यया परिवारपिन्सं हे थ्व बही सञ्चालनयाना वयाच्वंगु जुल । यलया मूबहीया धलखय् दुथ्या:गु थुगु चीधंगु ख्वाय्बहीस न्हापा विविध धार्मिक ज्याभ्व: जुयाच्वंसां आ: वन्दे लुइगु निसें कया छुं नं ज्या जुयाच्वंगु मदु । न्हि न्हि नित्यपूजा धा:सा जुयाच्वंगु दनि ।

गर्गदेव संस्कारित

लोकाकीर्ति महाविहार
नःबही

वर्तमान स्वरूप

यलया मू बहीविहार मध्यय् छगू बहीविहार 'नःबही' खः । थुगु बही थ्वहे बहीया नामं प्रशिद्धगु टोल नःबही टोलय् स्थापना यानातःगु दु । थुगु बही दुहांवनेगु मूलुखा च्वय् पशिचमाभिमुख कोताःभ्याः तयाः बरण्डा पिकयातःगु दु । थ्वहे क्वताःभ्याःया काष्ठमय झल्लरय् बुद्धजीवनी कियातःगु दु । न्हापा यलया भिन्याबही संघया गुरुजु बहीया नामं म्हसिइका वयाच्वंगु थुगु बहीलिइ दुहांवनेवं पुलांगु बहीयागु हे मौलिक स्वरुप पिकयाः दयेकातःगु नःबही खनेदइ । तक्कू जुयाः चक्कनाच्वंगु थुगु बहीया प्राङ्गनय् छफातिं चिकं अःपां सियाः छचाखेरं फः थकयातःगु दु । थुगु बही छचाखेलं नितँजाः छतँ पलियानाः न्यंकनं खुल्लायानाः दयेकातःगु दु । बहीया मूलुखा चुलंचू थुगु बहीया देगः लानाच्वंगु दु । थुगु देगलय् उत्तराभिमुखम्ह थनयाम्ह गन्धुरी देवताया रुपय् अक्षोभ्य बुद्ध छम्ह स्थापना यानातःगु दु । थनया द्यःलुखायात लिलं भुनाः दयेकातःगु दु । द्यःलुखाया न्ह्यःने ल्वहंया चीधिकःपिं सिंह निम्ह त्वाथःया जःखः तयातःगु दु । थ्वया नापं लिलया ध्वाँय् निपू नं जःखः ब्वयूकातःगु दु । थनया द्यः फलय् जवं खवं निगः द्यःगं स्वानातःगु दु । लुखाया जःखः चाचिं नं शारिपुत्र मौद्गल्यायन भिक्षु निम्ह च्वयातःगु दु । मूलुखा फुसय् त्रिरत्न अंकित लिलया त्वःलं छपाः नं तयातःगु दु । गन्धुरीदेवता प्रदक्षिणा यायेत थन गलि लंपु छपु नं तयातःगु दु । मूलुखाया च्वय् न्हापांगु तल्लाय् स्वपौ सिपतिइ, दथुइ अक्षोभ्य, जवय् प्रज्ञापारमिता व खवय् षड्क्षेरी लोकेश्वरयागु चित्र च्वयातःगु दु । बहीदेगःया पलि बहीया छचाखेरं च्वंगु पलि सरहयाना स्वाकातःगु दु । बही छचालंया पलिइ आय्पा पलिं चिनातःगु दु । देगःया पलिं च्वय् लुँसिया पाता पौ तयाः देगःचा छगः दयेकाः पुल थकयातःगु दु । थुगु देगलय् लुँसिया चैत्यया गजू तयाः उकी लुँसिया नागछत्रं कुइकातःगु दु ।

लोकाकीर्ति महाविहार - नःबही

न:बहीया देग:या न्त्य:ने लिच्छवि चैत्य छग: व लाय्व्वय् दथुइ परिभोग चैत्य छग: याना: निग: चैत्य नीस्वनात:गु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

बहीया स्वरुप एवं थनया लिच्छविकालिन चैत्ययात कया: स्वयेबलय् थुगु बहीया स्थापना आपालं बर्ष न्त्य:हे जूगु जुइमा: धका अनुमान याये छिं । हानं थनया लिच्छविकालिन चैत्यय् उत्तराभिमुख व पश्चिमाभिमुख याना स्वनात:पिं भविष्य व्याकरण मूद्रायाम्ह बुद्ध व मेम्ह छम्ह बुद्धया मूर्ति नं तस्सकं बांला:गु व पुलांगु मूर्ति ख: । थौं कन्हय् थ्व निगुं मूर्ति थन मदये धुंकल, हरण जुइ धुंकल । थुकिया फोटो लैनसिं बाग्देलया 'स्टोलन इमेजेस् अफ नेपाल' सफुतिइ सुरक्षित जुयाच्वंगु दु ।

न:बहीया आ: तक्क लुयाव:गु अभिलेख मध्यय् पुलांगु ताडपत्र अभिलेख ने.सं. ५०५ यागु ख: । थुगु अभिलेखय् बुँ बन्ह: त:बलय् चारकिला क्यनात:गु मध्यय् 'श्री नर्कविहाराष्ट गृह वंता गृहास्तव्य' धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु । अथेहे थनया मेगु प्रामाणित अभिलेख ने.सं. ५६१ या बुँ न्याये मिइ यानात:गुया तमसुक ताडपत्र ख: । थुगु अभिलेखय् ' श्री नकवहीरि वास्तव्य ब्रम्हचर्य शाक्य भिक्षु श्री लुतश्रीजु' धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु । हानं थनया मेगु अभिलेख ने.सं. ६५६ यागु ' दानपति नकविहारि अटको बाहार जशीराम भारोस्न थ्व पिण्डपात्र दुन्ता जुल' धका उल्लेखित पिण्डपात्र अभिलेख ख: । *(हेमराज शाक्य लोकाकीर्ति महाविहार ...... काष्ठकलाया बुद्ध' जीवनी सचित्र परिचय, २५४३ बुद्ध जयन्ती स.स. नकबही, यल) ।*

रितिथिति गुथि

न्हापा न:बहीया संघयापिं थनया भिन्याबही संघय् गुरुजु जुया: वन्दे लुइगु, नाय: लुइगु आदि ज्या न्त्याकावयाच्वंपिं ख: । लिपा भिंन्याबही संघय् ह्यूपा: वया: भिबही संघ व न्हय्बही संघय् परिणत जुयावना: थनयापिं भिबही संघय् जक गुरुजु ज्या चलेयाना वयाच्वंगु जुल । थौं कन्हय् थ्व प्रथा नं मदया वना: थनयापिं थ:पिनिगु बहीविहारया नापं चिकंबही, धपगा:बही व न्हाय्कंबही संघय् जक गुरुजु जुया: ज्या न्त्याकाच्वंगु जुल । थनया संघपिनि नं मेमेगु बही संघय् थें पञ्चस्थविर आजुपिनिगु नायकत्वय् वन्दे लुइगु, थपा: त्वयेगु याना वयाच्वंगु दु । नापं थनया संघपिं वज्राचार्य जूगुलिं आचार्य लुइगु ज्या नं न्त्याकाच्वंगु दु । थन नं थकालि कथं लच्छि लच्छिया

द्यःपाः फयेगु, नित्यपूजा आरतिपूजा यायेगु, गुथिपाः फयेगु, आचार्य गुथि हनेगु आदि ज्या यानाच्वंगु दु। आजुपिन्सं नं आगमय् पाः फय् माःगु ज्या न्ह्याकाच्वंगु दु। गुंलां थुगु विहारय् न्हापा आपालं बुद्ध बोधिसत्व व देवीदेवतापिनिगु मूर्ति ब्वयेगु चलन नं दुगु खः। आः थ्व प्रथा थन खनेमदये धुंकल। नःबहीयापिन्सं लः सेवा (रथ सेवा), गुंला सेवा, काति सेवाय् निरन्तता बियावयाच्वंगु दु।

थन दँय्दसं हनावयाच्वंगु गुथित मध्यय् गुंलाबलय् नामसंगीति पाठ यायेगु, गुंलापारु हनेगु, नकदेशी यायेगु, पर्व पर्वय् दाफा भजन यायेगु, सरस्वति पूजा यायेगु आदि प्रमुखगु खः।

नःबहीया सर्वसंघय् भिंन्याम्हसिया नां धलखय् जायाच्वंगु दु। थनया संघय् धार्मिक ज्या चलय् यानावनेत आयस्ता मदु।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) बाबुकाजि वज्राचार्य।
२) बेखाराज वज्राचार्य।
३) पुण्यराज वज्राचार्य।
४) गुरुजु वज्राचार्य।
५) बेखारत्न वज्राचार्य।

विशेषता

छथासं मेथाय् मदुगु, उत्कृष्टगु विषयवस्तु दयाच्वनीगु धयागु हे उगु थाय्या विशेषता जूवनी खः। थ्व हे भ्वलय् नःबहीया नं थःगु हे विशेषता दयाच्वंगु दु। थनया बही मूलुखा फुसय् पश्चिमाभिमुख कोताः भ्याःया भल्लरय् कियातःगु अद्वितीय सुन्दर काष्ठकला थ्व छथाय् बाहेक मेथाय् मदु। नीछगू भागय् ब्वथलातःगु थुगु काष्ठमय बुद्ध जीवनीया महत्वयात कयाः थुगु बहीलिं पं.हेमराज शाक्यजु पाखें च्वयाबिज्यागु 'लोकाकीर्ति महाविहार काष्ठकलाया बुद्ध जीवनी सचित्र परिचय' नामगु सफू छगू नं पिथंगु जुल।

इखाछेँ बही

परिचय

सुवर्ण मन्दिरया नामं विश्व प्रसिद्धगु विहार हिरण्यवर्ण महाविहारया नापसं च्वंगु, न्यादँय् छकः सम्यक् महोत्सव जुइगु पवित्रस्थल नागबाहाः, इतिल्हनेया उत्तर रिखेया आलोक हिति वनेगु लँपु लिनावनेवं इखाछेँ बही ध्वदुइ। पूर्वाभिमुख जुया च्वंगु थुगु बही विहारया नापं न्हचःने सुन्दर बाहाः व खःरिखे आलोक हिति लाना च्वंगु दु। थनया ईखाछेँबही यलया मूबही मध्यय्या बहीत खः।

थुगु इखाछेँ त्वालय् निगू बही निर्माण यानातःगु दु। थुपिं निगू बहीयात जनभाषां पिन्तुबही व दुन्तुबही धका धयावयाच्वन। निगू बही मध्यय् छगू गोपिचन्द्र मिश्रं निर्माण यानावंगु "गोपिचन्द्र मिश्र संस्कारित गापिचन्द्र महाविहार-पिन्तुबही" खःसा मेगु "गोवर्द्धन मिश्र संस्कारित नापिचन्द्र महाविहार-दुन्तुबही" खः। निगू बही नं इखाछेँ त्वालय् थितुं थिइक निर्माण जुयाच्वंगु जुयाः थाय्या नामं निगू बहीयात नं ईखाछेँ बही कथं हे म्हसिइका वयाच्वंगु दु।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

इखाछेँया निगू बही मध्यय् पिन्तुबही प्राचीनतम बही विहारया वास्तुकलाया ढांचा पिकया दयेकातःगु दु। अथे नं थनया छचाखेरंया बहीछेँ बःमलानाः दयनीय अवस्थाय् लानाच्वंगु दु। थुगु बहीया निर्माता गोपिचन्द्र मिश्र ब्राम्हणयात ईवहीया बही निर्माता सुनयश्री ब्राम्हणया अनुयायी कथं नालावयाच्वंगु दु। थनयापिनिगु धापु कथं अनुमानित थनि भिंखुसः दँ न्हचः विद्वान गोपिचन्द्र मिश्र कपिलवस्तु नगरं श्री स्वयम्भू धर्मधातु वागीश्वर दर्शनार्थ नेपालमण्डलय् वयाः श्री स्वयम्भूया दर्शन एवं पूजनं लिपा थन हे च्वनेगु इच्छा यानाः यलया इखाछेँ थासय् वासं च्वनाः बुद्धधर्मय् अगाढ श्रद्धाभक्ति तयाः थुगु हे थासय् बही विहार निर्माण याःगु जुल। लिपा गोपिचन्द्र मिश्रं निर्माण याःगु विहार जुयाः विहारया नां "गोपिचन्द्र मिश्र संस्कारित गोपिचन्द्र महाविहार" जूवंगु जुल।

गोपिचन्द्र महाविहारया महत्वया बारे थनयापिनि धापु कथं भारतयाम्ह महापण्डित वनरत्न (पेन्छेन ल्हागीरिङ) नेपालय् वयाः यलया जुजुयाके अनुमति कयाः थुगु विहारय् च्वनाविज्याःगु जुल। महायान बुद्धधर्मया तःधंम्ह ज्ञाता महापण्डित वनरत्नं तिव्वतया ल्हासाय् वनाः बुद्धधर्म प्रचार याःवनेगु भ्वलय् ध्वसपोल नेपाल जुना विज्याइगु खः। ध्वसपोल वनरत्नं थुगु हे विहारय् छकः च्वनाः थःम्ह आर्यदेव श्रीवज्रधर व श्रीआर्यतारा निम्ह थन बहीलिइ स्थापना यानाबिज्याःगु जुल। ध्वसपोलं स्थापना यानाथकूपिं श्रीवज्रधर व श्रीआर्यताराया कारणं गोपिचन्द्र महाविहार मेमेगु ख्वीन्यागू पवित्र तीर्थस्थल मध्यय् छगू तीर्थस्थलया रूपय् कयातःगु दु। अथे हे थुम्ह हे वनरत्नया इलय्या पौभा, गुगु नेपाःयागु पुलांगु पौभा मध्यय् दकसिबे पुलांगु धाइगु खः, थन दुगु खँ नं कनाबिज्याइ।

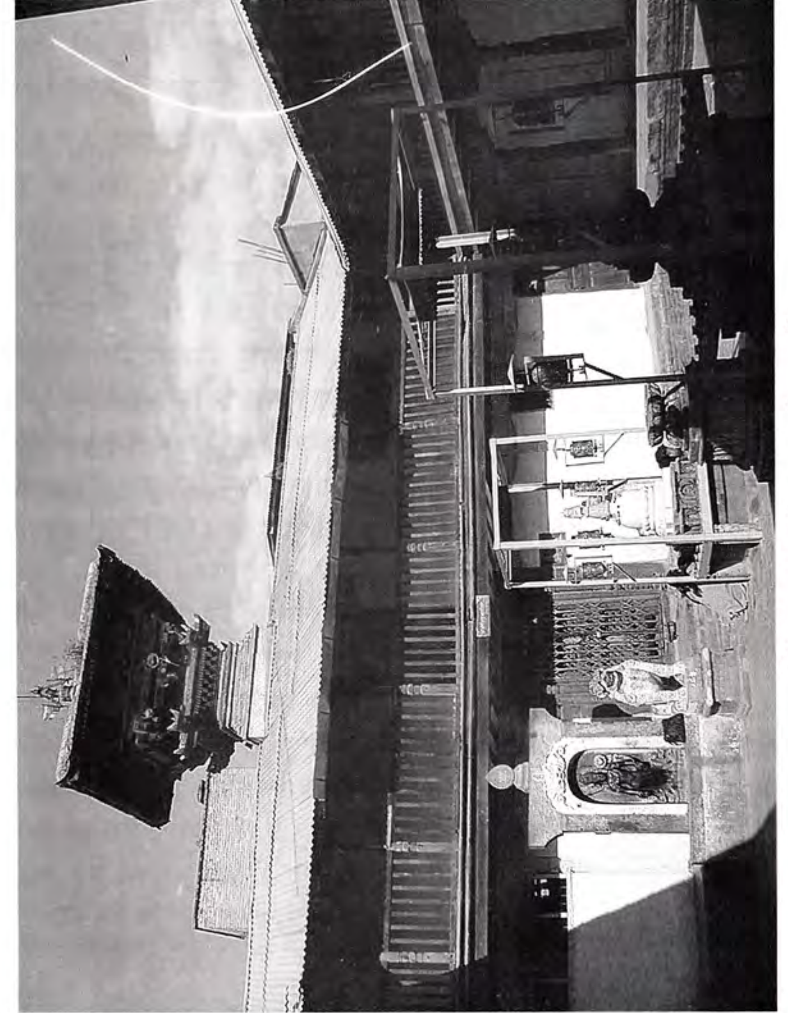
ध्व धापु नाप चोङ्-ख-प-युग (१३७६-१६६४) याम्ह वनरत्न नापं स्वापू दुगु खने दःवः। थुकीया श्रोत तिव्वतय् जक दु, गुकीया अनुसार भारतया अन्तिम बौद्ध भिक्षु पण्डित वनरत्न, गुम्हसिनं भोट देशय् वनाः बुद्धधर्म प्रचारया नापं बौद्धग्रन्थ अनुवाद यानाबिज्यात। ध्वसपोलया जन्म ई. सं. १३८४ स पूर्व बंगालय् जूगु खः। नीदँया उमेरय् सिंहल देशय् वनाः खुदँ तक्कया अध्ययनं लिपा श्री धान्यकटक जुनाः मगध देश आदि चाःहिलाः नेपाः जुनाः ई. सं १४५३ स भोट देशय् वंगु जुल। अन छुं दँ च्वनाः ध्वसपोलं तान्त्रिक ग्रन्थत अनुवाद यायेगुली सहयोग यानाः हानं नेपालय् ल्याहांवयाः स्वयम्भूया शान्तिपुरी विहारय् च्वनाबिज्यागु जुल। ध्वयां लिपा नं हानं भोटया जुजुया निमन्त्रणाय् अन वंगु जुल। अनं लिपां ध्वसपोल नेपालय् तुं लिहांवयाः विज्यात। अले थन हे ई. सं. १४६८ स दिवंगत जुयाबिज्यात।

- (राहुल सांकृत्यायन-तिब्वत मे बौद्धधर्म, किताब महल-१९९६)

सायद थुम्ह हे वनरत्न नेपाः वयेवनेया भ्वलय् थुगु विहारय् नं च्वनाबिज्याःगु जुइमाः।

पिन्तुबहीलिइ दुगु अभिलेख मध्यय् दकले पुलांगु अभिलेख ने. सं. ७६४ यागु खः।

इखाछेँया थुगु पिन्तुबहीया नापं च्वंगु दुन्तु बहीयाबारे छुं नं मसिइ धुंकल। थनया बही द्यःछेँ छुं दँ न्हचः दुनाः स्यनावंगुयात थनि २०/२१ दँ न्हचः हानं दयेकाः

गोपिचन्द्र महाविहार - पिन्तुबही

क्वातुकातःगु दु । थनया परम्परागत धापु कथं थुगु बही गोवर्द्धनमिश्रं निर्माण यानावंगु खः । गुम्ह सुनयश्री मिश्रया अनुयायीपिं मध्यय्याम्ह छम्ह खः । गोवर्द्धन मिश्रया नामं हे थुगु बहीया नां गोवर्द्धन संस्कारित नापिचन्द्र महाविहार-दुन्तुबही-धका नामाकरण जूवंगु खः ।

गोपिचन्द्र महाविहार-पिन्तुबहीया वर्तमान स्वरूप

इखाछेँया निगू बही मध्यय् दुन्तुबहीया खःरिखे पिन्तुबही लानाच्वंगु दु । थनया त्वाथः च्वय् च्वंगु मूलुखां दुहाँ वनेवं महाकाः छेलिया अंगलय् महाकाल व हनुमानया मूर्ति स्वनातःगु दु । तक्कूजुयाः चक्कनाच्वंगु थनया थाय् छचाखेरं फः थकयातःगु दु । थनया बहीद्यःफः नापंच्वंगु त्वाथःया जःखः ल्वहँया निम्ह सिंह तयातःगु दु । अथे हे द्यःफलय् बहीद्यः लुखा न्हचःने, जःरिखे द्यःगं तयेगु थासय् द्यःगं मदुगुलिं श्री पद्मपाणि लोकेश्वरया मूर्ति तयातल, खःरिखे द्यःगं छगः तयातल ।

थनया बहीद्यःया मूलुखा कलापूर्ण यानातःगु दु । थुगु मूलुखां दुने-गन्धकुटिइ पूर्वाभिमुखम्ह अक्षोभ्य बुद्ध बिज्याकातःगु दु । मूलुखा फुसय् त्रिरत्न मूलयानाः त्वःलं छपाः तयातःगु दु । थ्वयां च्वय् च्वंगु तल्लाय् बार्दलि पिकयाः थनया थाय् खुल्ला यानातःगु दु । अथेहे बही छ्चालं थ्वहे तँ सरहयाना बार्दलि तयाः थन दुनेया थाय् खुल्ला यानातल । बही छ्चालं बही देगःया पलिलिसें बहीछेँया पलि सरह स्वाकातल । बही देगःया च्वय् गजू सहितगु देगःचा छगः दयेकाः पुल थकयातल ।

पिन्तुबहीया प्राङ्गणय् अशोक चैत्य व जिनालय चैत्य याना निगः चैत्य व धर्मधातुमण्डल छगः नीस्वनातःगु दु ।

थनया बहीलिइ मूद्यःया च्वसं श्री चक्रसम्वर मूलयाना आगंद्यःकोथा दयेकातल । थुगु बहिस श्रीवज्रकिला देवता नं नीस्वनातःगु दु । थुम्ह वज्रकिला देवताया बारे थनयापिनि धापु कथं भारतयाम्ह बौद्ध विद्वान (सम्भवतः नारोपा गुरू) छम्ह थुगु विहारय् भिंनिदँ तक्क छाम च्वनाबिज्यानाः थुगु हे विहारय् श्रीवज्रकिला द्यः छम्ह नं प्रतिष्ठा यानावंगु जुल ।

रितिथिति गुथि

पिन्तुबहीस सम्माननीय पञ्चस्थविर आजुपिनिगु नायकत्वय् थनयापिसं

धार्मिक ज्याभ्वः न्हचाकावयाच्वंगु दु । बौद्ध परम्परा अनुसार थन नं वन्दे लुइगु, नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु ज्या जुयाच्वंगु दु । थनया संघया दुजःपिन्सं बाच्छि बाच्छिया ल्याखं द्यःपाः फयाः द्यःख्यः चायेकाः नित्यपूजा यायेगु, आरति पूजा यायेगु, स्तोत्रादि ब्वनेगु ज्याः यानावयाच्वंगु दु । अथे हे दँय्‌दसं कृष्णपक्षया दशमी कुन्हु आजुपिं मुनाः आगमय् दशमी पूजा नं न्हचाकाच्वंगु दु । थुगु पिन्तुबहीया सर्वसंघ ३२ म्ह दु ।

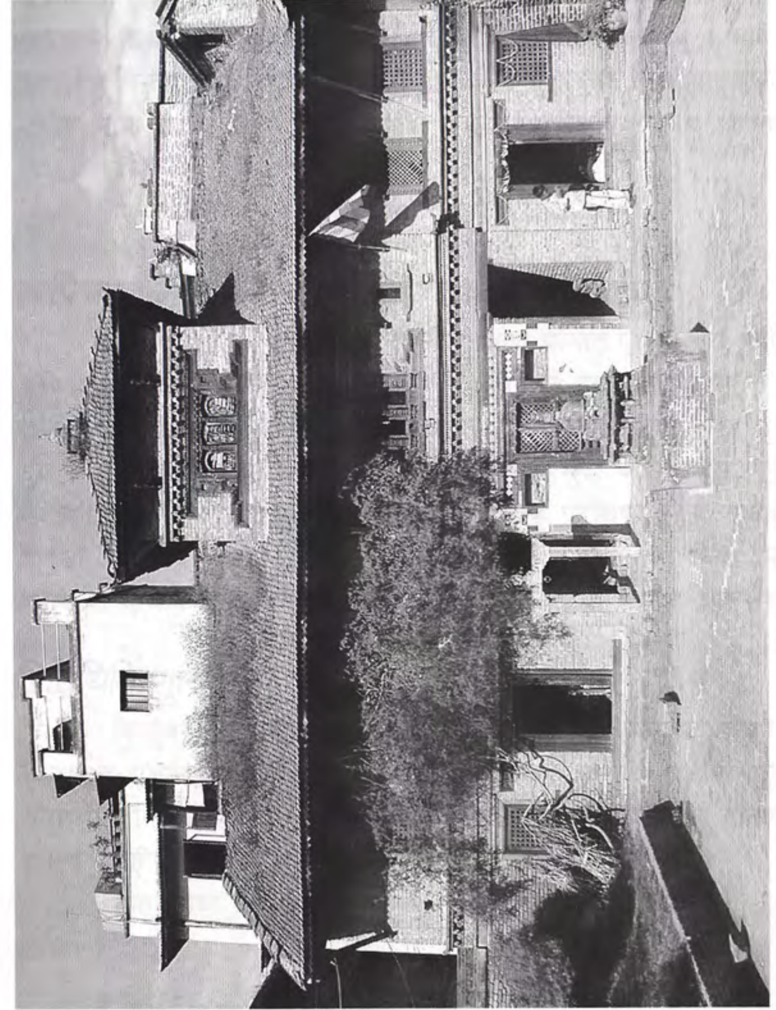
पिन्तुबहीया नापं च्वंगु दुन्तुबहीया सर्वसंघ म्हो जुया थन आजु जुइगु परम्पराय् निगू बहीयापिं नं मुनाः आजु जुइगु चलन दु । निगू बहीस थुपिं हे आजुपिन्सं धार्मिक ज्याभ्वःत न्हचाका सम्पन्न यानावयाच्वंगु जुल ।

पिन्तुबहीलिइ दँय्‌दसं न्हचाकावयाच्वंगु गुथि मध्यय् श्रावण शुक्ल सप्तमी कुन्हु लाःलुसि ध्यनाः पुरसं च्वनाः अष्टमी कुन्हु निसें कुलदेवता पूजायानाः यम्बाहाःसंया गुरूजुपिं बिज्याकाः प्रज्ञापारमिता पाठ याकेमाःगु चलन दु । थ्व कुन्हु गुरूजुपिन्त इच्छाभोजन कथं हाकुजाकिया जा थुयाः भोजन याकेमाःगु परम्परा दु । थथे हे श्रावण कृष्ण चौथी कुन्हु नं पञ्चरक्षा पाठ याकाः अथे हे भक्षाभोजन याकेगु चलन नं थन दु । थनया मेगु गुथि थथे दु -

१) देउपूजा - बैशाख शुक्ल चतुर्थी ।
२) तःगः जाकि ब्वये गुथि - गुंलापुन्ही निसें भाद्रकृष्ण द्वितीया तक ।
३) लुँचि थाय् पुजा - श्रावण कृष्ण अमाई ।
४) सोन्हश्राद्ध - भाद्र कृष्ण अष्टमी ।
५) चैत्य बुसाधं - कति पुन्ही ।
६) आगं पूजा - आश्विन शुक्ल नवमी, दशमी ।
७) दिशी पूजा - पौष कृष्ण दशमी, एकादशी ।
८) दौपूजा - चैत्र कृष्ण दशमी ।

पञ्चस्थविर आजुपिं (दुन्तुबहीया नं)

१) सिद्धिराज शाक्य ।
२) बाबुकाजी शाक्य ।
३) नानीकाजी शाक्य ।
४) ज्ञानकाजी शाक्य ।
५) नरेन्द्रराज शाक्य ।

नापिचन्द्र महाविहार - दुन्तुबही

विशेषता

नेपाःया बौद्ध सांस्कृतिक परम्परा कथं गुंलावलय् बहीद्यः ब्वयेगु चलन दु। थनया बौद्ध विहारय् थ्व महिना कुन्हु बुद्ध बोधिसत्व, कुयांपाजु व बौद्ध ग्रन्थया नापनापं छथासं मेथाय् मदुगु धर्मकीर्ति आदि ब्वयेगु चलन दु। थ्वहे भ्वलय् इखाछेँया पिन्तुबहीया विशेषता कथं थुगु बहीलिइ गुंलापुन्ही निसें भाद्रकृष्ण द्वितीया मतयाः तक स्वन्हु यंक तःग्वःगु जाकि व चीग्वःगु जाकि ब्वयेगु चलन अद्यापि न्हयाकाच्वंगु दु।

पिन्तुबहीया क्षेत्रफल ६ आना १ पैसा ३ दाम दु।

नापिचन्द्र महाविहार-दुन्तुबहीया वर्तमान स्वरूप

इखाछेँया पिन्तुबही नापं दुन्तुबही निर्माण यानातःगु दु। थुगु बहीया द्यःछेँ बही विहारया द्यःछेँ स्वयां गाक्वं पाय्धुंकूगु दु। नितँजाः यानाः पलिं च्वय् नं कोथाचा छाँटया देगःचा छगः थकयातःगु दु। थुगु द्यःछेँया छचालिं बही छेँया रूपय् छुं नं मदये धुंकल। थनया गन्धकुटीइ देवताया रूपय् धर्मचक्र मुद्रा ज्यानाच्वंम्ह पूर्वाभिमुख वैरोचन बुद्ध बिज्याकातःगु दु। द्यःलुखाया जवंखवं प्रदक्षिणा मार्ग तयातःगु दु। मूलुखां च्वय् स्वपाः खुल्ला भ्याः तयाः जवंखवं चिचीपाःगु मेगु निपाः भ्याः दु। बहीद्यःया न्हयःने परिभोग चैत्य छगः तयातःगु दु। थनया आगंद्यः चक्रसम्वर खः।

रितिथिति गुथि

पिन्तुबही व दुन्तुबहीया थकालि न्याम्ह आजुपिं बिज्यानाः थनया धार्मिक ज्याभ्वःत पूवंकावयाच्वंगु दु। थनया संघपिनि काय्मस्त थन वन्दे लुइगु ज्या जुयाच्वंगु दनि। थनया द्यःयाथाय् नित्यपूजा यायेगु, आरतिपूजा यायेगु यानावयाच्वंगु दु। थुगु बहीया आयस्ता मदु।

दुन्तुबहीया क्षेत्रफल १० आना ३ पैसा दु।

काश्यपमिश्र संस्कारित

ललितवर्ण महाविहार

कोन्तिबही

वर्तमान स्वरूप

यल नगरं उत्तररिखे च्वंगु क्वतीर्थ अर्थात् कोन्तिस्थित कुम्भेश्वर देगःया ल्यूने पाखे च्वंगु मूलँपु त्वःताः भतिचा खवपाखे वनेबलय् "काश्यपमिश्र संस्कारित-ललितवर्ण महाविहार, कोन्तिबही" स्थापना यानातःगु दु । थुगु बही च्वय् थ्यंक लाकाः निर्माण यानातःगु दु । बही थहाँवनेगु तःहाकःगु त्वाथः गया वनेवं थुगु बहीलिइ थ्यनी । बहीलुखा दुहाँवनेवं बांलाक संरक्षण जुयाच्वंगु, चक्कना तःकू जुयाच्वंगु बही खनेदइ ।

महांकाः छेलिइ दयेमाःगु वास्तुकला थन छुं नं मदया अथें खुल्लागु थाय्या रूपय् परिणत जुइधुंकल । थनया अंगलय् धाःसा महाकाल द्यः छम्ह दनी । थ्वहे थासय् महाकाल द्यःया क्वसं थुगु बहीया विशेषता कथं, मेथाय् गनं मदुगु छफाः हे ल्वहँतय् दथुइ धर्मचक्र अले जवय् पलेस्वां, खवय् वज्र अंकितगु लिच्छविकालिन ल्वहँ छगः दु ।

थुगु बहीलिइ गन्धुरी देवता बिज्याकातःगु बही देगः छतँ पलि नितँ जाःयाना दयेका न्हापांगु तल्लाय् बार्दलि तयाः खुल्लायाना तल । थुगु बहीदेगःया भूमि तल्लाय् त्वाथःया जःखः ल्वहँया निम्ह सिंह तयातःगु दु । थुगु थासं दुने कलात्मक मूलुखा तया थ्वयां दुने थुगु बहीया गन्धुरी देवता पूर्व स्वयाबिज्याम्ह अक्षोभ्य बुद्ध तयातल । थनया मूलुखा च्वय् त्वःलं तयातःगु मदु, मूलुखा जःखः धाःसा ततःग्वःयाना मिखा निगः दुथ्याकातल ।

कोन्तिबही देगःया पलि नापं थनया छ्चाखेरंया बही छँयापलि सरहयाना स्वाकातल । बही देगःया पलि च्वसं चीग्वयूक चैत्य छगःया गजू तयातल । बहीया लाय्ब्व चिकं अप्पां सियाः सफा यानातल । थन हे लिच्छविकालिन पहःवःगु चैत्य छगः नं स्वनातःगु दु ।

ललितवर्ण महाविहार - कोन्तिबही

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

काश्यप मिश्रं निर्माण यानावंगु धाइगु कोन्तिवही पुलांगु बही पहः वयेक हे ल्यनाच्वंगु दनि। थुगु बहीया प्राचीनताया विषय थनहे वहीलिइ स्वनातःगु धर्मचक्रादि अंकित ल्वहँतं क्यनाच्वंगु दु । लिच्छविकालिन चित्रांकितगु थुगु ल्वहँतं कोन्तिबही लिच्छविकालय् हे निर्माण जुइ धुंकूगु संकेट क्यं । अथे नं सम्वत् आदि छुं नं लिपि मदुगु जुया छुं नं खँ सिइकेमफु । थन हे बहीलिइ हानं लिच्छविकालिन पहःवःगु चैत्य नं तस्सकं हे पुलांगु खनेदु ।

बही निर्माणया विषय सुनानं मसिइधुंकल । थन ने. सं. ७४३ स बहीया लायब्व चिकं अप्पां स्यूगु व ने. सं. ८६५ या देगलय् गजू छाःगु यानाः निपाः अभिलेख दु ।

थनयापिनिगु धापु कथं थुगु बही व ईखाछेँ बही दयेकूपिं निम्ह दाजु किजा खः । अथे नं इखाछेँ बही गुबलय् दयेकल ध्वनं सिइके मफु ।

रीतिथिति गुथि

कोन्तिबहीया संघ जम्मा ८ म्ह दु। थुगु बहीलिइ सानुकाजी शाक्य परिवार पाखें माःगु ज्यायाना बही संरक्षण यानावयाच्वंगु दु । बौद्ध परम्परा अनुसार वन्दे लुइगु, द्यःपाः च्वनेगु, नित्यपूजा, आरति पूजा आदि यायेगु ज्या न्हचाकाच्वंगु दु। थन दँय्दसं भाद्रकृष्ण द्वितीया (मतयाः) कुन्हु चिबाहाः बुसाधं व सकिमना पुन्ही कुन्हु महाकाल पूजा यायेगु नं ज्याः जुयाच्वंगु दु ।

थनया ज्याःचलय् यायेत बालं वइगु छुंभति दां जक खः । मेगु आयस्ता छुं नं मदु ।

कचाबही

ललितवर्ण विहार-चीधंगु कोन्तिबही (यम्बाहाः) ।

सुनयश्री मिश्र संस्कारित

यम्पि महाविहार

ईबही

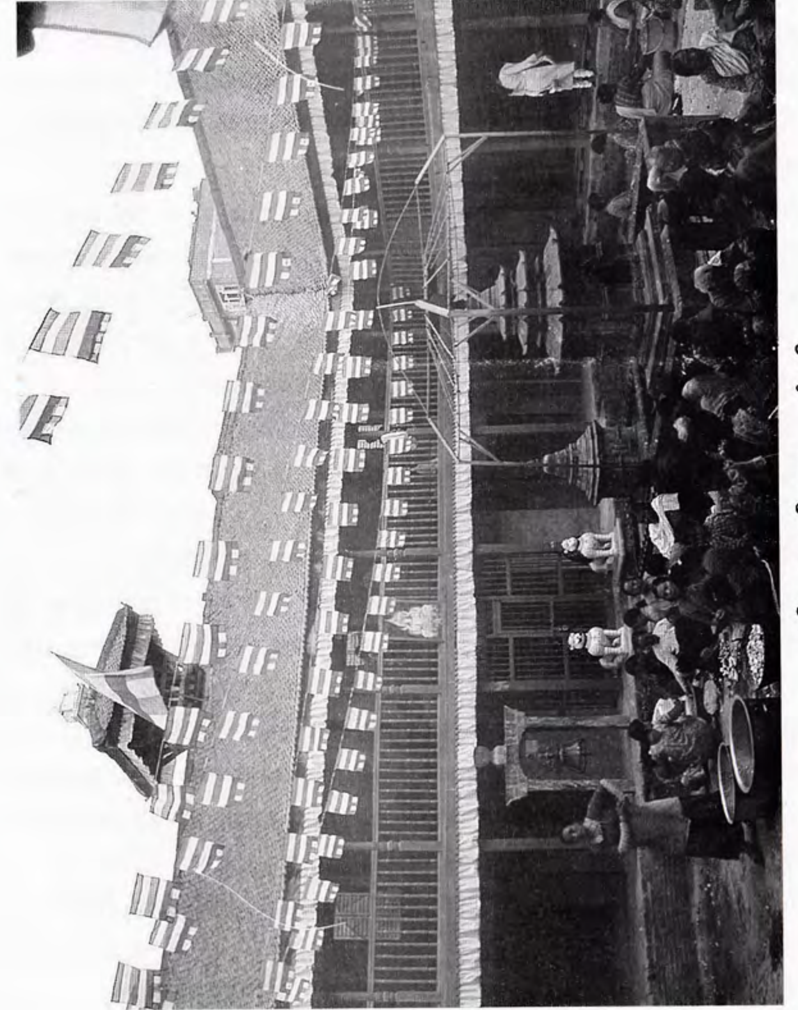
वर्तमान स्वरूप

यलया प्रसिद्धगु प्यंगः स्तूप मध्यय् उत्तररिखेया ईबही स्तूपया पाय्छि न्ह्यःने "सुनयश्री मिश्र संस्कारित-यम्पिमहाविहार, ईबही" स्थापना यानातःगु दु । यल नगरया उत्तरस निर्माण यानातःगु बही मध्यय् दकले सिथय् निर्माण जुयाच्वंगु बही थ्वहे ईबही खः । थुगु बही थहाँवनेगु त्वाथःया जःखः ल्वहँया निम्ह सिंह तयातःगु दु । बही लुखां दुने महाँकाः छेलिया खवय् च्वंगु अंगलय् तःधिकःम्ह महाकाल छम्ह व थ्वया खवय् छम्ह भिक्षुया मूर्ति तयातल । थुगु थासं न्ह्यःने चक्कनाच्वंगु लाय्व्वय् परिभोग चैत्य छगः, ल्वहँया चैत्यांकित आर्यावलोकितेश्वरया देगः छगः व अमोघपाश लोकेश्वरया देगः छगः स्वनातःगु दु । थनहे बहीद्यःया देगः छगः नं स्थापना यानातःगु दु । छतँ पलि नितँजाः यानातःगु थुगु देगःया पलि च्वय् गजूया रूपय् चैत्य दुगु देगःचा छगः तयाः पुल थकयातल । देगःया द्यःकोथाय् थनया गन्धुरी देवता श्री दीपंकर बुद्ध बिज्याकातःगु दु । थुगु द्यः कोथाया जःखः च्वंगु कोथाय् अक्षोभ्य व अमिताभ बुद्ध बिज्याकातल । गन्धुरी देवताया मूलुखा लिलया खापातयाः दयेकातःगु दु । थनहे द्यःफलय् द्यःगं छगः नं तयाः त्वाथःया जःखः सिंह निम्ह तयातल । बहीया दक्षिणरिखेया बहीछेँ भूमितल्ला व मातं तल्ला खुल्ला यानातलसा उत्तररिखेया बहीछेँ न्हुगु पहलं निर्माण यानातल ।

थुगु बहीया आगंद्यःया रूपय् वज्रवाराही छम्ह, गन्धुरी देवताया च्वय् न्हापांगु तल्लाय्, स्थापना यानातःगु दु । देगःया खःरिखेया छेलि कोथाय् षटां आजु-षटकोटी आजुया प्रतिमा दयेका ब्वयातल । थौंकन्हय् थुगु बहीया जीर्णोद्धार ज्याः यानाच्वंगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यम्पि नां जुयाच्वंगु थुगु बही सुनयश्री मिश्रं निर्माण यानावंगु धका धाइ ।

यम्पि महाविहार - ईबही

प्रचलितगु नां ईबही धायेगु यानावयाच्वंगु थुगु बहीया पुलांगु नां यपि बही खः। थ्वहे यपि बही धायेगु भाय् स्यनाः यपिबहीयां ईबही जूवंगु खने दु।

थ्व विहारयात यम्पि धाःगु विषय "बुद्धिष्ट मोनाष्ट्रीज अफ नेपाल" नांगु - लक भाजुया सफू कथं- ने. सं ५९९ स यल तःबाहालय् दीपंकर तथागत, स्थविर आजुपिं सहित निमन्त्रणायाना सम्यक् महोत्सव याःगु जुल। उगु महोत्सवय् "श्री यम्पि थुप महाविहार" या सर्वसंघपिन्त नं निमन्त्रणा दुगु जुयाच्वन धका उल्लेख यानातःगु दु। थुकि उगु इलय् ईबहीयात "श्री यम्पिथूप महाविहार" धाइगु धकाः सिइदु।

ईबही गुबलय् निर्माण जुल धयागु खँय् प्रमाणित श्रोतया अभावया कारणं धायेथाकू। अथे नं थुगु बहीया स्वरूपं थ्व बही पुलांगु बही मध्यय् छगू धकाः सिइदु। पवित्र स्थल अशोक कालिन स्तूपया लिक्क व पवित्र नदी बागमतीया समिपय् पवित्र स्थलया रूपय् विहार निर्माण याकनं जूवनीगुया ल्याखँ नं थ्व बही प्राचीनगु धकाः अनुमान याये बहःजू।

थनया करुणाचुकय् मूलुखाया फलय् जःन्हूँ ल्वहँतय् "सुजातप्रभ विहार" धकाः लिच्छविकालिन लिपिं च्वयातःगु अवशेष नं दुगु जुयाः प्राचीनकालंनिसें हे थ्व बहीया निर्माण जूवंगु खने दु। अथे नं बही गुलि प्राचीनता धयागु न्हचसःया लिसः तप्यंक बिइफुगु मदुनि।

थनयापिनि धापु कथं ईबहीया निर्माण थनि निद्वःदँ न्हचःनिसें हे जुयाच्वंगु खः। थुगु बहीया प्राचीनताया विषय न्यने कने यानावनागु भ्वलय् थुगुहे बही संघया श्रद्धेय आजु प्रा. आशाराम शाक्यजुया धापु कथं- यलय् बुंगद्यः बिज्याकेगुया भ्वलय् विहार दुथाय् बिज्याकेमाःगु कथं थाय् ल्यज्या जूबलय् विहार निर्माण जुयाच्वंगु थाय् ईबही विहार ल्यःगु जुल। अले थ्वहे विहार लिक्क वसपोल करुणामय बुंगमलोकेश्वर बिज्याकेगु थाय्या रूपय् थुगु बही लिक्क च्वंगु करुणाचुक ल्यःगु जुयाः थन विहार दयेकूगु जुल। लिपा विशेष कारणं करुणामय तःबाहालय् बिज्याकूगु जुल।

वसपोल आजुयागु हे धापु कथं न्यादँय् छकः जुइगु इल्हने सम्यक् महोत्सव कुन्हु थनया आजुपिन्त सम्मानयाना दकले न्हापां लिचायेकेगु यानाः वयां लिपातिनि क्वाःबाहाया आजुपिन्त लिचायेकेगु परम्परा दु।

वसपोलया उपरोक्त तर्क अनुसार बुंगद्यः नेपालय् बिज्याके न्हचःहे ईबही

निर्माण जुइ धुंकूगु, अले पुलांगु बही विहार जुयाः थनया आर्जुपिन्त उगु सम्यक् महोत्सव कुन्हु सम्मानपूर्वक न्हापा लिचायेका वयाच्वंगु खः ।

ईबहीया प्राचीनताया बारे थथे नं न्यने दु कि थनया सुनयश्री मिश्र धयाम्ह ब्राम्हण बुद्धधर्म अध्ययनार्थ तिब्बतय् बिज्यानाः अनं लिहांवया ईबही निर्माण जूगु खः । थुगु खँय् आजुया धापु दु- ईबही सुनयश्री मिश्र ब्राम्हणं हे दयेकूगु खः , तर थुम्ह ब्राम्हण तिब्बतय् वंगु मखुसे सुनयश्री मित्र धयाम्ह ब्राम्हण जक वंगु खः । थुपिं निम्हसियां नां ज्वःलाःसां छम्ह मिश्र ब्राम्ह्ण जुल, गुम्ह कपिलवस्तु नं वःम्ह खः, मेम्ह मित्र ब्राम्हण, वाराणसीं वःम्ह खः ।

ईबहीया प्राचीनताया बारे वसपोल आजु प्रा. आशाराम शाक्यजुं बौद्ध विहार संघ, ललितपुरया रजत जयन्ती समारोहस पिदंगु स्मारिकाय् थःगु बिचाः प्वंकाविज्याःगु दु । अथे हे थुगु बहीयात कयाः "बुद्धिष्ट मोनाष्ट्रीज अफ नेपाल"य् नं भाजु लकजुं ताःहाकयक उल्लेख यानातःगु दु ।

थुगु बहीया नां उल्लेख जूवंगु प्रमाणित अभिलेख मध्यय् बहीया पिनेच्वंगु ने. सं. १७४ अंकित अभिलेख खः । थुकी "यम्पित्युत्तरस च्वंम्ह" धयागु खँ उल्लेख जुयाच्वंगु दु ।

रितिथिति गुथि

यम्पि महाविहार, ईबहीया पञ्चस्थविर आजुपिं व संघया दुजःपिं मुनाः बहीलिइ यायेमाःगु धार्मिक एवं सांस्कृतिक ज्याभ्वःत न्हचाकावयाच्वंगु दु । थनया आजुपिनिगु नेतृत्वय् संघया काय् मस्तय्त वन्दे लुइगु, सर्वसंघपिनि थकालि कथं द्यःपाः फयेगु, नित्यपूजा यायेगु ज्याः जुयाच्वंगु दु । आजु तँय् ध्यनकि नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु, आगमय् पूजा यायेगु, दिशी पूजा हनेगु ज्याः नं जुयावयाच्वंगु दु ।

थनयापिं नं न्हापा छध्व बहीसंघया गुरूजुपिं जूगुलिं थन वन्दे लुइबलय् थःपिंहे गुरूजु जुयाः वन्दे लुइगु ज्या पूवंका वयाच्वंगु दु । थनयापिनि दँय्दसं फागुपुन्ही कुन्हु सर्वसंघ भोजन यायेगु चलन दु । अथेहे थुगु बहीलिइ भिक्षुपिनि पाखें दैनिक बुद्धपूजा व वार्षिक कठिन दानया ज्याभ्वः नं न्हचाकावयाच्वंगु दु ।

थौंकन्हय् थनया सर्वसंघया ल्याः १०१ म्ह दु । थुगु बहीया जग्गा जमीन पाखें वइगु आयस्ता छुं नं मदु ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) बाबुकाजी ब्रम्हचर्य भिक्षु ।
२) बेखाराज ब्रम्हचर्य भिक्षु ।
३) आशाराम शाक्य ।
४) बाबुकाजी शाक्य ।
५) धर्मरत्न शाक्य ।

विशेषता

थुगु बहीया विशेषता कथं बहीया दक्षिणरिखेया करुणाचुकय् दकले न्हापां भिंप्यसः दँ न्हचः करुणामयया मूर्ति दयेकाः स्थापना याःगु । ईबहीया संघ करुणामयया पुरोहितपिं कथं शान्ति स्वस्ति याना वयाच्वंगु । अथे हे मेगु विशेषताय् थःगु हिचःतिं कमाय् यानातयागु षट्कोटि धन सद्धर्मय् छ्यले भनं थुगु बहीलिइ समर्पण याना भिक्षु जीवन हनावंम्ह थनया षट्कोटि आजुया गुणानुस्मृतिइ वसपोलया प्रति मूर्ति स्थापना यानाः गुंलां प्रदर्शनी यायेगु ।

कचाबही

१) करुणाचुक विहार	-	स्यंबही ।
२) यन्ता विहार	-	यन्ताबही ।

गौत्तमश्री संस्कारित

सप्तपुर महाविहार चिकंबही

वर्तमान स्वरूप

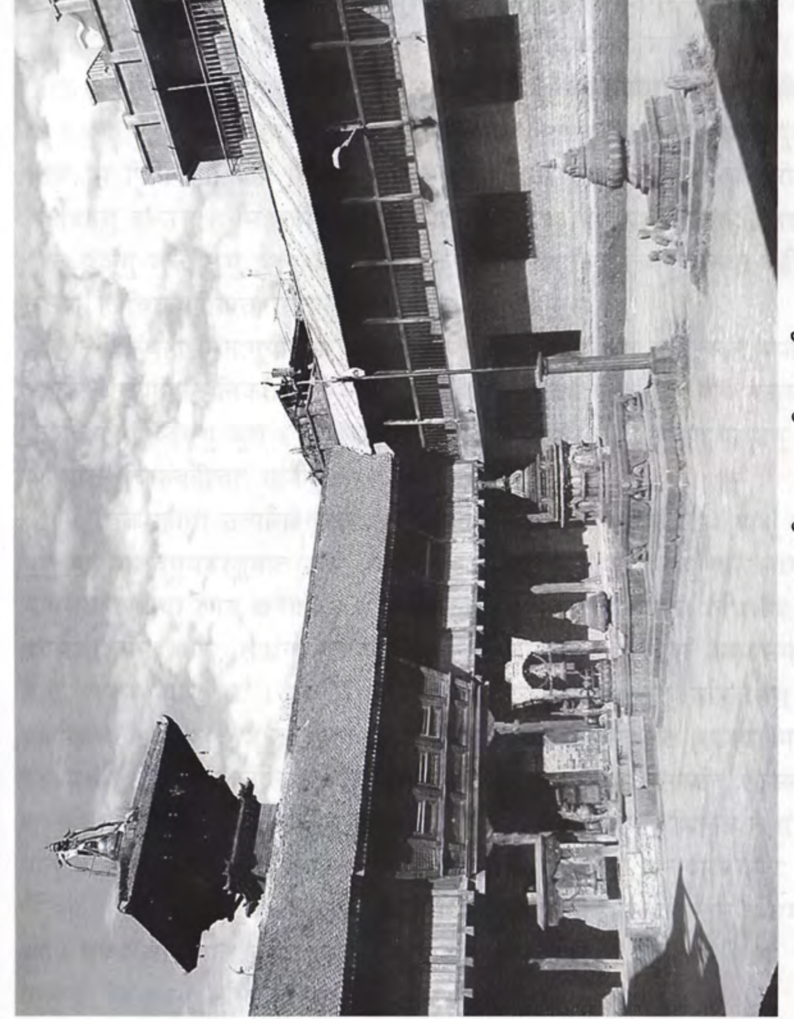
नेपाःया थःगु हे मौकिल परम्परा दुगु वास्तुकला दुथ्याकाः संरक्षण यानातःगु बहि मध्यय् यलया 'गौत्तमश्री संस्कारित सप्तपुर महाविहार, चिकंबही' छगू नं खः। यलया पुलांगु वस्ति च्यासः त्वाःया गाःहिति च्वंसं चिकंबही स्थापना यानातःगु दु।

थुगु विहार वनेत मूलद्वारया पिने पाखे ताःहाकःगु त्वाथः दयेकातःगु दु। बहीया मूलद्वारया दुने महांकाः छेलिइ फल्चा दयेकातःगु दु। थनहे जःरिखे महांकाःद्यः छम्ह नं स्वनातःगु दु।

थनया प्यकुं लानाच्वंगु थासय् मूलद्वारया चूलंचू न्ह्यःने बहीया देगः दयेकाः थ्वया जःखः नितँजाः याना छँ दयेकातःगु दु। देगःया पलि बहीया छचाखेरं च्वंगु पलि सरहयाना स्वाकातःगु दु। थुगु बहीदेगःया न्ह्यःख्वाःयागु भाग जीर्ण जुयावनाः वंगु दँय् जीर्णोद्धारया ज्या क्वचायेकूगु जुल।

थनया देगलय् पुर्वाभिमुखम्ह, थुगु बहीया गन्धुरी देवता–अक्षोभ्य बुद्ध स्थापना यानातःगु दु। बहीद्यःया मूलुखा जवंखवं माणे तयातःगु दु। मूलुखा न्ह्यःने त्वाथःया जवंखवं ल्वहँया सिंह निम्ह तयातःगु दु। अथेहे द्यः फलय् द्यःग निगः नं तयातःगु दु। मूलुखाया फुसय् अक्षोभ्य मूलयाना थ्वयां जवय् प्रज्ञापारमिता व खवय् षड्क्षेरी लोकेश्वर अंकितगु त्वःलं छपाः नं तयातःगु दु। थन हे हानं बहीद्यः चाःहुलेत प्रदक्षिणा मार्ग छपू नं तयातःगु दु।

चिकंबहीया न्हापांगु तल्लाय्, मूलुखा फुसय्, स्वपाः प्ययपुंगु कलात्मक क्वसू भ्याः छुनातःगु दु। थुगु थासय् उग्रतारादेवी (वज्रबाराही) छम्ह नीस्वनाः आगं कोथा दयेकातःगु दु। आय्पा पलिं चिनातःगु थुगु बहीया पलिं च्वय् देगःचा छगः दयेकाः पुल थकयातःगु दु। थुगु देगःचाय् गजूया रुपय् चैत्य छगः तयाः उकी नागं कुइकातःगु दु।

सप्तपुर महाविहार - चिकंबही

थुगु बहीया लायूब्व छफातं चिकंअ:पां सियाः छचालं फः थकयात:गु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यलया मूवही मध्यय् छगू मूबही चिकंबहीयात सप्तपुर महाविहारया नाप नापं चुपिंखा विहार नं धायेगु याः । थुगु बहीया नां चिकंबही जूवंगुवारे न्यने दु कथं न्हापा चिकं साः यानात:गु थासय् बही विहार दयेकूगुलिं थ्वया नां चिकंबही जूवंगु खः । थुगु बहीया देगः न्हापा न्हयूतँजाः याना दयेकात:गु खः, लिपा थनहे दुगु छगः चैत्यं मिं पिहांवयाः बही मिं नयाः छतँ जूवंगु धका धाइ । उगु चैत्यं बरोबर मिं पिहांवइगु व उगु हे मिं बही मिंन:गु जुयाः लिपा उगु चैत्ययात च्यासःहितिइ यंकाः स्वने यंकूगु जुल, गुगु चैत्य अद्यापि दनि । न्हापा न्हयूतँ दयाच्वंगु थनया बहीदेगःया कारणं हे चिकंबहीयात सप्तपुर महाविहार धाःवंगु जुल ।

चिकंबही मिंन:गुया बारे थथे नं न्यने दु – न्हापा थुगु बही च्वने मजीक मिं न:गुलिं थनयापिनि निकतम् सम्बन्ध दुगु बही गुइतः बहीया चीधंगु बही वसूच्चशील महाविहारय् च्वंवंगु जुल । चिकंबहीयापिं च्वनावंगु बही जुयाः गुइतःया उगु चीधंगु बहीयात 'चिकंबहीचा' धायेगु आःतकं चलन दनि ।

चिकंबहीया उत्पत्ति गुबले जुल, प्रमाणित श्रोतया अभावं धाये थाकू । अथेनं थुगु बहीया विषयवस्तुयात कयाः अध्ययन यायेबलय् यलया पुलांगु बही मध्यय् थ्व नं पुलांगु बहीया रुपय् खनेदःवः । आःतक लुयावःगु थनया प्रामाणित अभिलेख मध्यय् प्रथमश्री महाविहार, तःधंगु गुइतःबहीया लिच्छवीकालिन चैत्यया क्वफलय् च्वंगु ने.सं. १४४ यागु खः । प्राचीन नेपाल लिपि छ्यलात:गु थुगु अभिलेखय् ने.सं. वेदाब्धिचन्द्रे (१४४) जेष्ठ कृष्ण एकादशीया दिनस महापण्डित शाक्य भिक्षु श्री गौत्तमश्री संस्कारित ललितपुरया सप्तपुरी विहारया चुकय् दानपति शाक्य भिक्षु शुभश्री नं चिकं अ:पां सियाब्यूगु खँ च्वयात:गु दु । थनया मेगु अभिलेख ने.सं. ५३५ यागु खः । थ्वयां क्वय्या अभिलेख थन हे अमिताभ बुद्ध छम्ह त:गुयात कयाः थनया चैत्यय् अंकितगु ने.सं. ५५४ यागु खः । मेगु थ्वहे वही नापं सम्बन्धितगु व धर्मकीर्ति आदि दुन्ता याःगुयात कयाः अंकित यानात:गु मेगु ने.सं. ५७७ निसें ने.सं. १०६५ तक्कया भिंन्यागू अभिलेख थन खनेदु ।

चिकंवहीया क्षेत्रफल १ रोपनी २ आना दु ।

रितिथिति गुथि

चिकंवहीया पञ्चस्थविर आजुपिनिगु नायकत्वय् थनया सर्वसंघ मुनाः वहीलिइ न्ह्याकेमाःगु रितिथिति गुथि हनावयाच्वंगु दु । थनया आजुपिन्सं संघया दुजःपिनि काय् मस्तयत वन्दे लुनाबिइगु याना संघय् प्रवेश यायेगु, आजु तँय् थ्यनकी नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु, वहीलिइ पर्व पर्वय् जुइगु पूजादिइ, गुथिइ थकालि जुयाः पूजा यायेगु यानावयाच्वंगु दु । अथेहे थुपिं हे आजुपिन्सं आगमय् थकालिं कथं पाः फयाः आगमय् न्हिकं यायेगु, आगंपूजा यायेगु यानावयाच्वंगु दु । थ्वथेंनतुं थनया सर्वसंघयापिं मध्यय् थर्कालं कथं वहीद्यः गन्धुरीदेवताया थाय् द्यःपाः कयाः द्यःख्यः चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु, आरतिपूजा यायेगु ज्या यानावयाच्वंगु दु । थौं कन्हय् थनया संघय् १५६ म्ह शाक्यपिं दु ।

चिकंवहीलिइ दँय्दसं हनाच्वंगु गुथित थथे दु :–

१)	वही बुसाधं	–	बैशाख शुक्ल अष्टमी ।
२)	लुँचिद्यः थायेगु	–	श्रावण शुक्ल प्रतिपदां निसें लच्छीयंक ।
३)	गुंला पारु	–	भाद्र शुक्ल प्रतिपदा ।
४)	वसुन्धरा व्रत पूजा	–	आश्विन कृष्ण तृतीया, चतुर्थी ।
५)	देगुद्यः पूजा	–	बैशाख कृष्ण दशमी (चाछ्रः दिशी) ।
६)	देशी पूजा	–	पौष कृष्ण दशमी ।
७)	सर्वसंघ गुथि	–	माघ पुन्ही ।
८)	नामसंगीति गुथि	–	गुंला धुंकाः ।

थनया गुथि आदिया ज्या न्ह्याकेत आयस्ता मदु । ल्हापं, दानदत्त आदि पाखें ज्या चलेयाना वयाच्वंगु दु ।

पञ्चस्थविर आजुपि

१) तीर्थमान वैद्य ।
२) जगतवहादुर वैद्य ।
३) सिद्धिबहादुर शाक्य ।
४) सानु शाक्य

विशेषता :

यलया वही मध्यय् कचावही अप्पो दुग वही चिकंबही खः । थुगु वहीया प्यंगू कचावहीया नापं हानं छगू यें, कोटेश्वरय् नं दु । थनया मेगु विशेषता धयागु लुमंकेवहःम्ह व्यक्ति धर्मादित्य धर्माचार्यजुया वौद्ध जगतय् जूवंगु देन खः । नेपालया स्थविरवाद बुद्धधर्म पुनरुत्थान यायेगुली अग्रजम्ह, प्रकाण्ड बौद्ध विद्वान्, वृषमान वैद्यया काय् जगतमान वैद्य- धर्मादित्य धर्माचार्यजु थ्वहे चिकंबहीयाम्ह कुलपुत्र खः ।

वृषमान वैद्यया मेपिं स्वम्ह कायपिं यज्ञमान व इन्द्रमान उगु जमानाय् डाक्टर पास याःपिं खः, मेम्ह रत्नमान वैद्यं एफ्.ए याःगु खः । अथेहे थनयापिं राजवैद्य कथं नं प्रसिद्ध जू ।

कचाबही

१) मणिकूट विहार – बुरमां वैद्यबाहाः ।
२) त्रिरत्नवीर विहार – चिकंबहिचा ।
३) भैषज्यराज विहार – भैषज्यबाहाः ।
४) सुमंगल विहार – कुलरत्न बाहाः ।

सर्वानन्द संस्कारित

गुस्तल (गुइतः) बही

परिचय

विहार निर्माणया भ्वलय् यल नगरया पूर्वरिखेया दकले सिइथय् निर्माण जुयाच्वंगु विहार गुइतःया बहीविहार खः । यलया मूबाहाः मध्यय् छगू भिन्छेवाहालं पिंछँ जुनाः वनेवं गुइतःबही ध्वदइगु खः ।

गुम्ह नाग साधना याना दयेकातःगु तःधंगु पुखूया नापनापं गुधाः हिति, गुंगः तुं, गुंगः चिबाहाः आदि गुंगू गुंगू यानाः गुताः हे प्रकारगु धर्मकीर्ति लिसें स्वानाच्वंगु थुगु गुइतः त्वालय् स्वंगू बही नीस्वनातःगु दु । लिच्छवि कालय् स्थापना जूवंगु थनया बही विहार न्हापा छगू हे संघ कथं छगू हे विहार खःसां लिपा थी थी याना स्वंगू संघया स्वंगू हे विहारय् परिणत जूवंगु जुल । स्वंगू बही नं छगूलिं मेगु बही नाप स्वानाच्वंगु दु ।

थनया स्वबही थथे खः -

१)	गुस्तल महाविहार	-	मूलगु गुस्तल (गुइतः) बही ।
२)	प्रथमश्री महाविहार	-	तःधंगु गुस्तल (गुइतः) बही ।
३)	वसूच्चशील महाविहार	-	चीधंगु गुस्तल (गुइतः) बही ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

लिच्छविकालय् निर्माण जुयाः ताकालतकं बुद्धधर्मय् अध्ययन अध्यापन यानावनेगु स्थलया रूपय् प्रसिद्धगु बही मध्यय् गुइतःबही नं खः । थनया तःधंगु गुइतःबहीया गन्धुरी देवताया क्वफलय् ने. सं. ३६८ या अभिलेखय् जुजु अभय मल्लया राज्यकालय् हे गुइतःबही महायानी महापण्डितपिनिगु स्थलया रूपय् विकसित जुयाच्वंगु खँ उल्लेख जुयाच्वंगु दु ।

थुगु बहीयात बौद्ध जातक सर्वानन्द नृपजातक कथं दीपंकर बुद्ध नापं नं स्वाकातःगु दु । गुइतःबही नापं स्वापू दुगु विभिन्न अभिलेख अनुसार गुइतःयात

गुस्तल-गुसतल-गुस-गुयितल-गुस्तु विहार कथं नं छ्यलातःगु दु । गुइतःया वास्तविक शब्द "गुसतल" खः । थ्व गुसतल "गुस" व "तल" मिलय् जुया दयाच्वंगु शब्द खः । नेवाः भाषं गुंगू ल्याःयात "गु" धाइगु खः, अले "तल" धायेबलय् थाय्, सतह, क्वसं, क्वय्या व्व, आधार, गां आदि जूवनी । थ्व अर्थय् गुंगू ल्याःखय् लाःगु गां अथवा थाय् धयागु अर्थ पिहांवः । लिच्छविकालय् वर्तमान गुइतः गुंगू ल्याःखय् लानाच्वंगु थाय् जुयाः उवले गुइतःयात गुसतल धाइगु खः । थःपिनिगु थाय् गुंगू ल्याःखय् लाःगु अले थ्वहे गुंगू ल्याःयात थनयापिन्सं महत्व बियाः गुम्ह नाग साधन यानातःगु पुखू, गुधाः हिति, गुंगः तुं, गुकवः दुगु फल्चा, गुकवः दुगु फल्चाय् गुंगः जःसि तयाः गुतुवा जाकि दान, गुतँजाः देगः, गुंगः चैत्य, गुंगू सद्धर्म पाठ गुथि, गुसः व गुइलाय् बुँ यानाः गुंगू हे धर्मकीर्तित नीस्वनावंगु जुल ।

गुंगू गुंगू हे धर्मकीर्ति स्वनेगु याना गुसतलया महत्व थुइकावयाच्वंगु थुगु गुइतः त्वाः खःसां थनया बही गुबले निर्माण यात, प्रष्ट रूपं धाये मफू । अथे नं थासं थाय् आपालं लिच्छविकालिन धर्मकीर्तित आःतकं थन ल्यनाच्वंगु जुया थ्व थाय् लिच्छविकालय् हे विकसित जुयाः बुद्धधर्मया केन्द्र जुयाच्वंगु धयागु स्पष्ट जू । लिच्छविकालिन धर्मकीर्ति मध्यय् खुगूगु शताब्दीयागु, पूर्व लिच्छवि लिपि अनुमान यानातःगु थनया चैत्यय् अंकित चैत्याभिलेख, खुगूगु हे शदीयाम्ह धका अनुमान यानातःपिं थनया हिति फुसय् च्वंगु बुद्ध बोधिसत्वपिनिगु मूर्ति नं थन हे ल्यनाच्वंगु दनिगुलिं गुइतःबही थनिं भिंप्यसः भिंन्यासः दँ न्हयःहे निर्माण जूवंगु खनेदु ।

गुइतःया बही विहार जीर्ण अवस्थाय् लानाच्वंगु दु । स्थापनाकालं निसें थौंतक्कया दुने थनया बही तक्कमछि जीर्णोद्धार जुयावयाच्वंगु खनेदु । जीर्णोद्धारया क्रमय् थनया तःधंगु गुइतःबहीया गन्धुरीदेवताया पादपीठ अभिलेख कथं गौतमश्रीजुया मुख्यम्ह शिष्य क्षान्तिश्रीजुं ने. सं. ३९९ स गुसतल विहार पुनःनिर्माण यानावंगु जुल । थ्वयां लिपा नं ने. सं. ७७८ स तःधंगु बही स्यनाः थनया शाक्य भिक्षु श्री किसिंदेवजुं प्रमुखं थनया देगः जीर्णोद्धार यानाव्यूगु जुल । थुगु खँ थन दुगु शिलापत्रय् अंकित जुयाच्वंगु दु । थनया मेमेगु बही विहारया जीर्णोद्धारया सम्बन्धय् प्रमाणित अभिलेखादि मदुगुलिं धायेमफु ।

विशेषता

गुइतःवहीया विशेषता धयागु हे थुगु थासय् आपालं लिच्छविकालिन धर्मकीर्तित नीस्वनातःगु, यलया पुलांगु वहीया रूपय् प्रसिद्धगु, पूर्व लिच्छवि लिपि अंकित चैत्य निर्माण जुयाच्वंगु, गुंगू गुंगूया ल्याःखं गुंगू हे धर्मकीर्ति दयाच्वंगु, धंल्याहिति ब्वयेगु प्रथा दुगु, पञ्जदान महोत्सव सुभारम्भ जूगु स्थलया रूपय् प्रसिद्धगु आदि प्रमुखगु विशेषता जुल । अथे हे वर्तमानय् वया गुइतःया बारे सविस्तार वर्णन दुगु, हेराकाजि वज्राचार्यया अनुसन्धानात्मक ग्रन्थ "गुइतःया वही विहार संघ" नामगु सफू छगू थनं पिथनेगु ज्या जूवंगु नं थनया विशेषता हे धायेमाल ।

गुस्तल महाविहार - मूलगु गुइतःवही

गुस्तल महाविहार
मूल गुस्तलबही

वर्तमान स्वरूप

गुइतःया मूबही कथं म्हसिइका वयाच्वंगु वही गुस्तल महाविहार, मूल गुस्तल बही खः। थुगु बहीया पूर्वरिखे वसूच्चशील महाविहार-चीधंबही, दक्षिणरिखे प्रथमश्री महाविहार-तःधंबही दु। थुगु बहीया प्रवेशद्वार उत्तररिखे लानाच्वंगु दु। थुगु बहीया प्रवेशद्वारया ल्वहँ त्वाथः गया थाहाँ वनेवं खुल्लागु चक्कंगु थाय् खनेदइ। थनया महाकाः छेलि छेलिया रूपय् मजूसे खुल्ला जुयाच्वने धुंकल। थ्व थासय् जःरिखेया अंगलय् महाकाल छम्ह स्वनातल। थ्व थासं चुलंचू गुस्तल महाविहारया मू देगः लानाच्वंगु दु। अथे हे लाय्ब्वय् लिच्छविकालिन चैत्य छगः, धर्मधातुमण्डल छगः व ल्वहँथां नीस्वनातःगु दु। बहीया छचालं थुगु संघयापिं बास यानाच्वंगु दु। थनया वहीया रूप तस्सकं हिले धुंकूगु दु, अर्थात् बहीया रूपय् मदये धुंकल।

मू गुस्तल बहीया मू देगः साधारण कथंया नितँजाः याना दयेकातःगु दु। भूमितल्लाय् बहीया गन्धुरी देवता-भविष्य व्याकरण मुद्रा बुद्ध उत्तराभिमुखयाना विज्याकातःगु दु। थ्वयां च्वसं आगं दयेकाः आय्पा पलिचिंनाः पलिं च्वय् चैत्य छगः तयातल। देगः चाहीलेगु लँ छपु नं दु। थुगु देगःया मूलुखां च्वय् तोलं तयातःगु मदु।

रितिथिति गुथि

मू गुस्तल बहीलिइ पञ्चस्थविर आजुपिं व थनया २४ म्ह संघया दुजःपिं मुनाः वन्देजु लुइगु, च्यान्हु च्यान्हुया ल्याःखं द्यःपाः च्वनेगु, नित्यपूजा यायेगु, रितिथिति गुथि हनेगु, नायः लुइगु आदि ज्याः न्हचाकाच्वंगु दु।

थुगु बहीया संघय् संघ म्हो जूवंगु जुयाः थुगु विहार व वसूच्चशील महाविहार-चीधंगु गुस्तल बहीया संघयापिं मुनाः थकालिपिं न्याम्ह आजु जुइगु चलन दु। वन्दे लुइबलय् थुपिं हे निगू बहीसंघयापिं मुनाः संघभोजन यायेमाःगु चलन नं दु। थुपिं हे न्याम्ह आजुपिन्सं थनया धार्मिक ज्याय् निरन्तरता बियावयाच्वंगु

दु। थुगु बहीया संघपिन्सं संघ भोजन, बहीद्यः बुसाधं यायेगु, गुइतः अजि ब्वयेगु, पञ्जरां गुथि, देपूजा गुथि आदि गुथि हनावयाच्वंगु दु।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) आशाकाजी शाक्य।

२) साहिला शाक्य ।

३) समन्त्रराज शाक्य।

४) बाबुकाजी शाक्य।

५) आशारत्न शाक्य।

थुगु बहीया क्षेत्रफल १३ आना ३ पैसा १ दाम दु।

प्रथमश्री महाविहार - तःधंगु गुइतःबही

प्रथमश्री महाविहार
तःधंगु गुस्तल (गुइतः) बही

वर्तमान स्वरूप

गुइतःया स्वंगू बही मध्यय् तःधंगु प्रथमश्री महाविहार खः । तःधंगु बही जुयाः थ्व बहीया नां हे तःधंगु गुस्तल (गुइतः) बही धायेगु यानावयाच्वंगु खः । गुइतलय् स्थापित अष्टचैत्य युक्त तःग्वःगु चैत्यया न्हचःने तथा वसूच्चशील महाविहार -चीधंगु बहीया जःरिखे तःधंगु गुइतः बही स्थापना यानातःगु दु । थुगु बही दुहां वनेवं महाकाः छेलिया जःरिखे महाकाल अले खःरिखे विश्वकर्मा अंकित तोलं सहितम्ह विश्वकर्माया मूर्ति दु । थन हे फल्चा छगू नं दु । थुगु थासं न्हचःने मू देगः स्थापना यानातःगु दु । थ्वहे थासय् लिच्छविकालिन चैत्य छगः व धर्मधातु जिनालय चैत्य छगः याना चैत्य निगः धर्मधातुमण्डल छगः स्थापना यानातःगु दु ।

तःधंगु गुइतःबहीया देगः आय्पा पलिं चिना नितँजाः याना उत्तराभिमुख याना दयेकातःगु दु । थुगु देगःया पलियात साधागु खुगः तुनासिं फयेकाः पलिं च्वय् सुवर्णया गजू तयाः चीग्वःगु देगःचाः छगः दयेकाः पुल थकयातःगु दु । बहीया देगः भूमि सतह स्वयां गाक्कं च्वय् थकया दयेकातःगु दु । देगलय् थाहां वनेगु त्वाथःया च्वसं धर्मधातुमण्डल छगः स्वनातःगु दु । थनया द्वःफलय् स्वकवः थांकवः तया उकिया च्वय् जःखः बोधिसत्व एवं भिक्षुपिं तयाः दथुइ पञ्चबुद्धांकित सिंयागु कलात्मक त्वःलं तयातल । थुगु त्वःलंया च्वय् पञ्चभ्याः तयाः थ्वयां जःखः चिचीपाःगु निपाः भ्याः तयातल ।

तःधंगु बही देगलय् दुने तःधिकःम्ह भविष्य व्याकरण मुद्रा बुद्ध छम्ह स्थापना यानातःगु दु । उत्तराभिमुखम्ह थुम्ह बुद्ध हे थनया गन्धुरी देवता-वहीद्यः खः । थनया मूलुखा कलापूर्णयाना लीलयागु दयेकाः थ्वयां च्वय् अक्षोभ्य बुद्ध, प्रज्ञापारमिता, षड्क्षरी लोकेश्वरया मूर्ति तयातल । थुगु मूलुखा च्वय् लीलया, थां कवःया च्वय् तयातःगु त्वःलं नापं ज्वःलाःगु, त्वःलं छपाः तयातल । मूलुखाया जवंखवं शारिपुत्र

मौद्गल्यायन भिक्षु याना निम्ह, ल्वहँया सिंह निम्ह व लीलया ध्वाँय् निपू तयातल । थन हे प्रदक्षिणा मार्ग छपू नं दुथ्याकातल ।

रितिथिति गुथि

थनया बौद्ध परम्पराय् वन्देजु लुइमाःगु प्रचलन अनुसार तःधंगु बहीलिइ नं पञ्चस्थविर आजुपिनिगु पाखें संघया मस्तयृत वन्देजु लुइगु यानावयाच्वंगु दु। थनया बौद्ध विहारय् न्हचानाच्वंगु कथं वन्देजु लुयाः संघया सदस्य जुइधुंकूम्हसिनं संघया धार्मिक ज्याः पूवंकेमाःगु व पूवंका वयाच्वंगु दु। थ्वहे अनुसार थुगु बहीलिइ नं संघया दुजःपिन्सं थकालिं कथं लच्छि लच्छि द्यःपाः फयाः द्यःख्यः चायेकेगु, नित्यपूजा याना स्तोत्रादि ब्वनेगु, आरति पूजा यायेगु याना नित्यकर्म याना वनेमाःगु जुल। थुगु विहारय् नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु नं ज्याः न्हचाकाः पञ्चस्थविरया व्यवस्था यानावयाच्वंगु दु ।

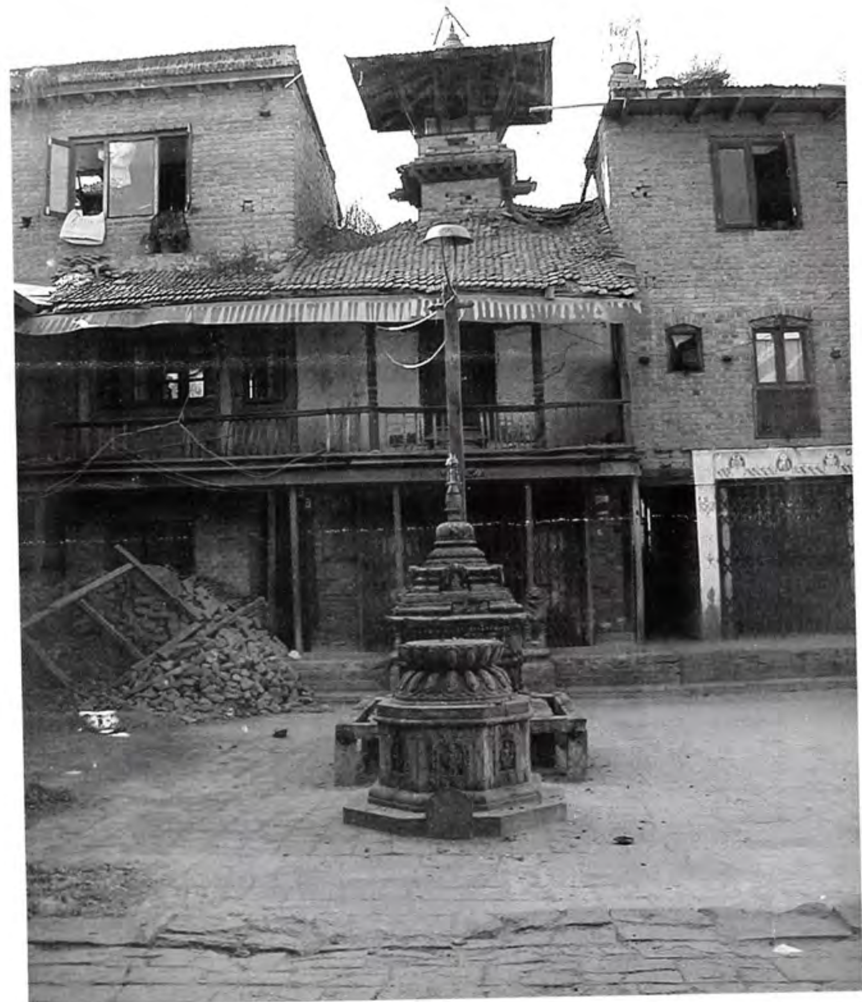
तःधंगु गुइतः बहीलिइ दँयृदसं थनया आजुपिं व ३० म्ह संघ दुजःपिं मुनाः संदेपूजा, बुसाधं, बसुजाः गुथि, बहीद्यः ब्वयेगु आदि ज्याः न्हचाकावयाच्वंगु दु । थन न्हापा तःगुमछि रितिथिति गुथि हनेमाःगु परम्परा दुसां आःवया अप्पो धयाथें त्वःफिइ धुंकल । थन थौंकन्हय् न्हचाकाच्वंगु गुथित थथे दु -

१) बहीद्यः बुसाधं	-	वैशाख कृष्ण प्रतिपदा ।
२) बहीद्यः ब्वयेगु गुथि	-	श्रावण शुक्ल चतुर्दशी ।
३) जीगः गुथि	-	भाद्रकृष्ण तृतीया ।
४) नामसंगीति / तुतःगुथि	-	भाद्र शुक्ल प्रतिपदा ।
५) देपूजा गुथि	-	वैशाख शुक्ल प्रतिपदा ।

पञ्चस्‍ थविर आजुपिं

१) पुण्यराज शाक्य ।
२) रूद्रराज शाक्य ।
३) भिक्षु शाक्य ।
४) हर्षबहादुर शाक्य ।
५) तीर्थराज शाक्य ।

थुगु बहीया क्षेत्रफल १ रोपनी ७ आना १ पैसा ३ दाम दु ।

वसूच्चशील महाविहार - चीधंगु गुइतःबही

वसूच्चशील महाविहार
चीधंगु गुस्तल (गुइतः) बही

वर्तमान स्वरुप

गुइतःया स्वंगू बही मध्यय् "वसूच्चशील महाविहार, चीधंगु गुइतःबही" छगू नं खः । थुगु बहीया बही लुखा तःधंगु गुइतःबहीया मूलुखा भ्वलय् लानाच्वंगु दु। बही दुने थनया महाकाः छेलिइ जःरिखे महाकालया ख्वाःछपाः तयातःगु दु। ध्वहे थासय् आर्यावलोकितेश्वर व बालकुमारीपिं नं स्वनातःगु दु । थनं चुलंचू बहीया मू देगः छगः नापं चैत्य व धर्मधातुमण्डल छगः छगः नं स्थापना यानातःगु दु । थुगु बहीया छचाखेरं थन हे संघयापिसं बास यानाच्वंगु दु ।

चीधंगु बहीया मू देगः नितँजाः जुयाः उकी पलिं त्वःपुयाः पलिया च्वःने देगःचा छगःया पुल थकयातःगु दु । देगःया मूलुखा न्हयःने ल्वहँया निम्ह सिंह दु । पञ्चबुद्धांकित चौकोस तयाः दयेकातःगु थनया मूलुखा फुसय् वज्रसत्वया मूर्ति नं दु । थनया मूलुखाय् त्वःलं मतःसे अंगलय् पञ्चबुद्ध चाचिं नं च्वयातःगु दु । थनया गन्धुरी देवता पूर्वाभिमुखम्ह अक्षोभ्य बुद्ध खः । थन नं च्वःचाहिलेगु प्रदक्षिणा मार्ग छपू दु । देगःया खःरिखे न्हापांगु तल्लाय् आगं यानातल । मू देगःया खःरिखे वसुन्धर देवीया मूर्ति तयातःगु दु ।

रितिथिति गुथि

चीधंगु गुइतः बहीलिइ नं थनया संमस्तयत वन्दे लुइगु ज्या जुयाच्वंगु दु । मू गुइतःबही व थुगु बहीया थकालिपिं मध्यय् थपाजु छम्ह सहित न्याम्ह आजुपिं पाखें वन्दे लुइगु ज्याः न्हयाकावयाच्वंगु दु । अथे हे गन्धुरी देवताया थाय् थकालि कथं च्वःपाः फयाः नित्यपूजादि यानावयाच्वंगु दु । थुगु बहीया संघ सदस्य जम्मा नीप्यम्ह दु ।

चीधंगु गुइतः बहीलिइ न्हयाकावयाच्वंगु गुथित थथे दु -

१)	बहीद्यः बुसाधं	-	बैशाख कृष्ण षष्ठी ।
२)	गुइतः अजि ब्वयेगु गुथि	-	गुंलापुन्ही ।
३)	पञ्जरां गुथि	-	श्रावण शुक्ल अष्टमी ।
४)	देपूजा गुथि	-	बैशाख शुक्ल षष्ठी ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) आशाकाजी शाक्य ।

२) साहिला शाक्य ।

३) समन्त्रराज शाक्य ।

४) बाबुकाजी शाक्य ।

५) आशारत्न शाक्य ।

थुगु बहीया क्षेत्रफल १ रोपनी ३ आना ३ पैसा दु ।

इतिराज महाविहार - इलायबही

इतिराज महाविहार
इलाय् बही

वर्तमान स्वरूप

यलया लुँहितिया ज:रिखे च्वंगु गल्लि लँपु जुना: भतिचा वनेवं ख:रिखे "इतिराज महाविहार, इलाय् बही" स्थापना यानात:गु दु। मू बहीया ल्याखय् दुथ्या:गु थुगु बहीलिइ थौंकन्हय् बहीलिइ दयेमा:गु वास्तुकला छुं हे ल्यं मदये धुंकल।

थनया बहीद्य: पश्चिम स्वया बिज्यानाच्वंम्ह अक्षोभ्य बुद्ध ख:। थन बहीया द्य:छैं स्वकव: थांकव: पिकया: साधारण छैं थें दयेका: भूमितल्लाय् थुम्ह बहीद्य: स्थापना यानात:गु ख:। छचाखेरं पखालं खुयात:गु थुगु बहीया लाय्ब्वय् धर्मधातुमण्डल व चैत्य छग: नं स्वनात:गु दु। अथेहे थन स्वंग: चीग्व:गु चैत्य नं नीस्वनात:गु दु। थुगु बहीया निर्माण आदिया विषय थन छुं नं अभिलेख मदु। नापं थुगु बही नीस्वंगुया बारे नं छुं नं मसिइ धुंकल।

रितिथिति गुथि

इलाय् बहीया संघ न्हनावने धुंकल। न्यने दु कथं थन थनि ५० दँ न्हच:तक संघ दुगु ख:। थौंकन्हय् थुगु बहीलिइ हेनुबाहा:या वज्राचार्यपिन्सं न्हिथं नित्यपूजा, आरतिपूजा याना वयाच्वंगु दु। थ्वया अतिरिक्त थुपिंहे वज्राचार्यपिन्सं कार्तिक कृष्ण सप्तमीया दिनस थन बुसाधं यायेगु ज्या: नं यानावयाच्वंगु दु। मेगु पूजा छुं नं मदु। थौंकन्हय् इतिराज विहार, इलाय् बहीलिइ थेरवाद परम्पराया अनागारिका गुरूमांपिं बासं च्वना बिज्यानाच्वंगु दु।

जयसिंहवीरभद्र संस्कारित

जशश्री महाविहार

उबाहाःबही

वर्तमान स्वरुप

यलया मूबाहाः मध्यय् छगू बाहाः ओकुबाहाः-रूद्रवर्ण महाविहारया बाहाः लुखां खःरिखे "जयसिंहवीरभद्र संस्कारित-जशश्री महाविहार, उबाहाःबही" स्थापना यानातःगु दु। थुगु बही दुने पुलां पहःवःगु बहीया च्वःछैं छखा दु। चीकूगु लाय्ब्वं च्वय् च्वःफलय् नीस्वनातःगु थुगु च्वःछैंय् थुगु बहीया बहीच्वः-गन्धुरी देवताया रूपय् दनाच्वंम्ह विश्व व्याकरण मुद्रा बुद्ध छम्ह बिज्याकातल। बहीच्वःया मूलुखा कलात्मक बुट्टा दुगु लिलं भुनातःगु दु। थनया त्वाथः जःखः ल्वहँया सिंह निम्ह, नेपाःया ध्वाँय् निपू तयातल। च्वःफलय् जवय् च्वःगं व खवय् स्वंगः माणे तयातःगु दु। अथे हे च्वःलुखां खःरिखे अमोघपाश लोकेश्वरया मूर्ति दु। मूलखाया थःखलुइ लुँसिया अमिताभ छम्ह तयातल।

बहीच्वःया मूलुखा च्वय् लुँसियातःगु तोलं छपाः दु। थुगु तोलनय् अक्षोभ्य बुद्ध मूलयाना जवंखवं भिक्षु निम्ह तया छचाखेरं च्वय् क्वय् पञ्चबुद्धपिं न्याम्हसिगु मूर्ति दुथ्याकातःगु दु। बहीच्वःया न्हापांगु तल्लाय् बहीया छाँटं ततःपाःगु न्हय्पाः तिकिभ्याः छुनाः थुगु हे तल्लाय् आगं दयेकातल। देगःया खःरिखे नं च्वय् क्वय् तिकिभ्याः छुनाः देगःया पलि नापं थुगु थाय्या पलि सरहयाना स्वाकातःगु दु। देगःया पलिं च्वय् पाता भुनातःगु देगःचा छगः दयेकाः पुल थकयाः ध्वयां च्वय् गजूया रूपय् चैत्य छगः तयातल। थुगु पुलय् पताः छपू नं ब्वयेकातःगु दु।

उबाहाःबहीया मूलुखाया जवय् फल्चा तयाः उगु फल्चाय् वैरोचन बुद्ध मूल यानातःगु तोलं सहित यानातःगु छ्वासकामुनिया मूर्ति स्वनातःगु दु। अथे हे खवपाखेया अंगलय् वज्रसत्व अंकितगु तोलं सहितयाना महाकाल छम्ह नं स्वनातःगु दु। थुगु बहीलिइ लिच्छवि चैत्य व परिभोग चैत्य याना निगः चैत्य व धर्मधातुमण्डल छगः नीस्वनातःगु दु।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

उवाहाःवही संघयापिं ओकुबाहाः (उबाहाः) संघयापिं खलः मध्यय्यापिं खः।

जशश्री महाविहार - उबाःबही

थुगु बही न्हापा बहीविहार संघया परम्परा कथं झिबही संघय् दुथ्यानाच्वंगु बही खः। लिपा यलया बही विहारसंघया परम्परा न्हनावनाः थःथःपिनि संघय् जक धार्मिक ज्याभ्वः न्हयाकावयाच्वंगु जुल।

उबाहाः बहीलिइ न्हापा वन्देजु लुइगु यानाः, पञ्चस्थविर आजुपिनिगु व्यवस्था याना बहीया धार्मिक ज्या न्हयाकावयाच्वंगु खः। लिपा थ्व प्रथाय् नं बुलुहुँ त्यूपावल। थौंकन्हय् थुगु बहीलिइ वन्देजु लुनातःपिं निम्ह जक दनि। थनयापिनि वन्दे लुइगु आदि ज्याः मूबाहाः उकुबाहालय् नतुं न्हयाकावयाच्वंगु जुल। थनयापिं उकुबाहाः संघया दुजःपिं जूवंगुलिं द्यःपाः फयेगु व आजु लुइगु थ्यंकया ज्याः उकुबाहालय् न्हयानावनाच्वंगु दु। अथे नं थःपिनिगु बहीलिइ नं बहीद्यः पाः फयेगु व पूजादि यायेगु ज्याः न्हयाकाच्वंगु दु। थौंकन्हय् उबाहाःबहीया संघयात धर्मगोष्ठी कथं म्हसिइका वयाच्वंगु दु। थुगु हे धर्मगोष्ठी पाखें थन यायेमाःगु धार्मिक ज्याभ्वः पूवंकावयाच्वंगु जुल। धर्मगोष्ठीइ खुम्ह दुजः दुगु जुल।

उबाहाःबहीया निर्माण नं उकुबाहाःया निर्माण कालय् हे जूवंगु धयागु जनश्रुति दु। थनया बहीद्यःया मुलुखा फुसय् च्वंगु सुवर्णपत्रय् जुजु जयस्थिति मल्लया पर्याय् ने. सं. ५११ स भिक्षु श्री जयसिंह वीरभद्र संस्कारित श्री जशश्री महाविहारया गन्धुरी देवताया न्हयःने लक्षाहुति यज्ञ याःगुया खँ च्वयातल। थन थुगु बही सम्बन्धि दकसिबें पुलांगु अभिलेख थ्व हे खः।

उबाःबहीलि ने. सं. ६७२ स गन्धुरी देवताया सुवर्ण प्रतिमा दयेकूगु, ने. सं. ७८८ स बही जर्णोद्धार याःगु, ने.सं. ८२२ स महाकाल जीर्णोद्धार याःगु व ने.सं. ९८५ स चैत्य स्थापना याःगुया अभिलेख तयातःगु दु।

रितिथिति गुथि

उबाहाःबहीया खुम्ह धर्मगोष्ठिपिं सम्मिलित जुयाः पालंपाः गन्धुरी देवताया पाः फयाः द्यःख्यः चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु ज्या नित्यकर्म कथं न्हयाकाच्वंगु दु। थनयापिनि गन्धुरी देवतायात "गर्भाजु देवता" धायेगु चलन दु।

थनया धर्मगोष्ठिपिन्सं नित्यकर्मया नापनापं दँय्दसं न्हवंपुन्ही कुन्हु बहीद्यः बुसाधं यायेगु, मोहनीया दशमी कुन्हु दशमी पूजा यायेगु, गुंलां बहीद्यः ब्वयाः च्यान्हु यंकं पाठ यायेगु चलन दु

थुगु बहीया क्षेत्रफल २ आना २ दाम दु।

स्थविर पात्र महाविहार
थपाःबही

वर्तमान स्वरूप

यल थपाःहिति फुसय् "स्थविर पात्र महाविहार-थपाःबही" स्थापना यानातःगु दु। बहीलिइ वनेगु अप्पाया त्वाथः गयाः थहाँ वनेखतं जवय् महाकाल छम्ह स्थापना यानतःगु दु। अप्पां सियातःगु थनया प्राङ्गनया द्यःफःच्वय् साधारण खापा दुगु लुखा छद्वाः व थ्वयां च्वय् छपाः भ्याः तयाः दयेकातःगु बहीछँ साधारण गृहस्थीया छँ थें दयेकातःगु दु। थुगु बही छचालं बहीलिइ दयेमाःगु छुं हे विषय वस्तु मदये धुंकल।

बहीद्यः कोथाय् तःजाःगु द्यःफः तयाः उकी पूर्वाभिमुखम्ह अक्षोभ्य बुद्ध छम्ह बिज्याकातल। थनया लाय्ब्वय् चैत्य छगः स्वनातःगु दु।

थुगु बही न्हापा बहीसंघ परम्परा कथं भिबही संघय् दुथ्यानाच्वंगु बही खः। लिपा थ्व परम्परा नं मदयावंगु जुल। थ्व परम्परा मदयावंगुया नापं थपाःबहीया विषय नं छुं मसियावंगु जुल।

थुगु बहीया संघ न्हापा हे न्हनावने धुंकूगुलिं थुगु बही संरक्षण यायेगु ज्याय् गुजिबाहाः संघया दुजःपिं मध्यय् थुगु बही नापं सम्बन्धितपिंस सञ्चालन यानावयाच्वंगु दु। थौंकन्हय् गुजिबाहाः संघयापिं थुपिं हे निखलःसिनं थुगु बही संरक्षण एवं सञ्चालन यानाः बहीद्यःया थाय् द्यःख्यः चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु ज्या न्हचाकाच्वंगु दु। थन मेगु पूजा गुथि हनेमाःगु छुं नं मदु।

थपाःबहीया निर्माण सम्बन्धि इतिहास आदिया बारे छुं नं मसिइ धुंकल। बहीया आयस्ता छुं नं मदु। थ्व बही गुजिबाहाःया कचाबही खः।

थुगु बहीया क्षेत्रफल ५ आना ३ पैसा १ दाम दु।

स्थविरपात्र महाविहार - थपाःबही

जेष्ठवर्ण महाविहार - ज्याबा:बही

जेष्ठवर्ण महाविहार
ज्याबाःबही

वर्तमान स्वरूप

यल ईबाःबहीया न्हचःने च्वंगु पूर्वरिखेया लँ लिना वनेबलय् लँया सिथय् जःरिखे "जेष्ठवर्ण महाविहार, ज्याबाःबही" स्थापना यानातःगु दु। थुगु बही थौंकन्हय् तस्सकं जीर्ण अवस्थाय् लानाः दुनावयाच्वंगु दु।

ज्याबाःबही तःजाःगु फःच्वय् दयेकातःगु दु। थुगु बही थाहाँवनेगु त्वाथः जःखः ल्वहँयापिं ततःधिकःपिं निम्ह सिंह तयातःगु दु। बही लुखां दुहाँवनाः महांकाः छेलिइ जःरिखेया अंगलय् महाकाल छम्ह स्थापना यानातल। थुगु थासं न्हचःने छचाखेरं फःथकया तःगु चक्कंगु लाय्ब्व दु। बही लुखां चुलंचू उत्तराभिमुख अक्षोभ्य बहीद्यः विराजमान जुयाच्वंगु बही देगः छगः दु। थुगु देगःया द्यःलुखा लीलं भुनातःगु दु। द्यः लुखा फुसय् त्रिरत्नया मूर्ति दु। थ्वयां च्वय् दथुइ पञ्चबुद्ध, थ्वयां जःखः निम्ह निम्ह लोकेश्वर व तारा तयातःगु दु। लुखा च्वय् त्वःलं मदु। बही छचाखेरं स्यनाच्वंगु दु। देगःया पलि आय्पा पलि चिनाः बहीया छचाखेरं च्वंगु पलि सरह याना स्वाकातःगु दु। थ्वयां च्वय् देगःचा छगः तयाः पुल थकयातःगु दु। थुगु देगःचाय् चैत्य छगःया गजू तयातल। थन बहीद्यः चाहिलेत प्रदक्षिणा मार्ग छपु नं दु। बही छचालं खुल्ला यानातःगु दु। बही देगःया न्हचःने चैत्य निगः व थ्वया दथुइ धर्मधातुमण्डल छगः स्थापना यानातःगु दु।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

ज्याबाःबहीया निर्माण गुबले जुल धयागु प्रमाणित श्रोत मदुगुलिं छुं सिइ मदु। अथे नं थुगु बहीया निर्माण ईबाःबहीया निर्माण कालय् हे जूवंगु खनेदु। छाय् धाःसा थुगु बही व ईबाःबही निम्ह दाजु किजापिनिगु खः धयागु थनयापिनिगु धापु कथं दाजुम्हसिया बही ज्याबाःबही, किजाम्हसियागु बही ईबाःबही खः। थनया अभिलेख कथं ज्याबाःबहीयात न्हापा "जेष्ठ विहार", "ज्याथ विहार", "ज्याथ बाहार बहिरि" कथं नां छ्यलातःगु दु। थकालिपिन्त भीगु भाषं "ज्याथः" धाइगु अर्थय् थुगु बहीयात ज्याथ विहार धाःवंगु जुल। नापं बहीसंघपिनि गुरूजुया बही जूवंगुलिं ज्याथ

बाहार बहिरि नं जूवंगु खनेदु । थ्वहे अनुसार लिपा शब्द ज्यलावना: ज्याथबा:बही जूवंगु खः । हानं थकालिपिन्त "जेष्ठ" नं धाइगु जुया: ज्याबा:बहीयात जेष्ठवर्ण विहार धा:गु जुल । थ्व अर्थय् ज्याबा:बही थकालिम्हसिगु अले ईबा:बही क्वकालिम्हसिगु धयागु खँ सिइद:वइ । थनया बहीद्य:या द्य:लुखा ज:ख:या अभिलेख मध्यय् पुलांगु ने. सं. ७७२ यागु खः । थनया जीर्ण जुयाच्वंगु थुगु शिलापत्रय् श्री श्री जेष्ठ विहारीया ब्रम्हचर्य भिक्षुं (सम्भवत बही जीर्णोद्धारया:गु) खँ च्वया तल । थुगु हे थासय् प्यपा: शिलापत्र व छपा: ताम्रपत्र तयात:गु दु । थुपिं शिलापत्र मध्यय् ने. सं. ८०८ या शिलापत्रय् ज्याथ बाहार बहिरिया पुलस गजूलि छाना प्रतिष्ठा यानात:गु खँ दुथ्याकातल । अथे हे मेगु निपा: शिलापत्र मध्यय् ने. सं. ८२८ या शिलापत्रय् ज्याथ विहारया भिक्षु श्री धनमुनि भिक्षु, श्री सुषदेवजुं बहीलिइ चिकं अप्पां स्यूगु व मेगु छपातय् ने. सं. १००२ स बहीलिइ पूवंकेमा:गु ज्या खँया बारे च्वयातल । मेगु छगू ने. सं. १०५५ स द्य:लुखास लीलं भुंगु खँ च्वयातल ।

रितिथिति गुथि

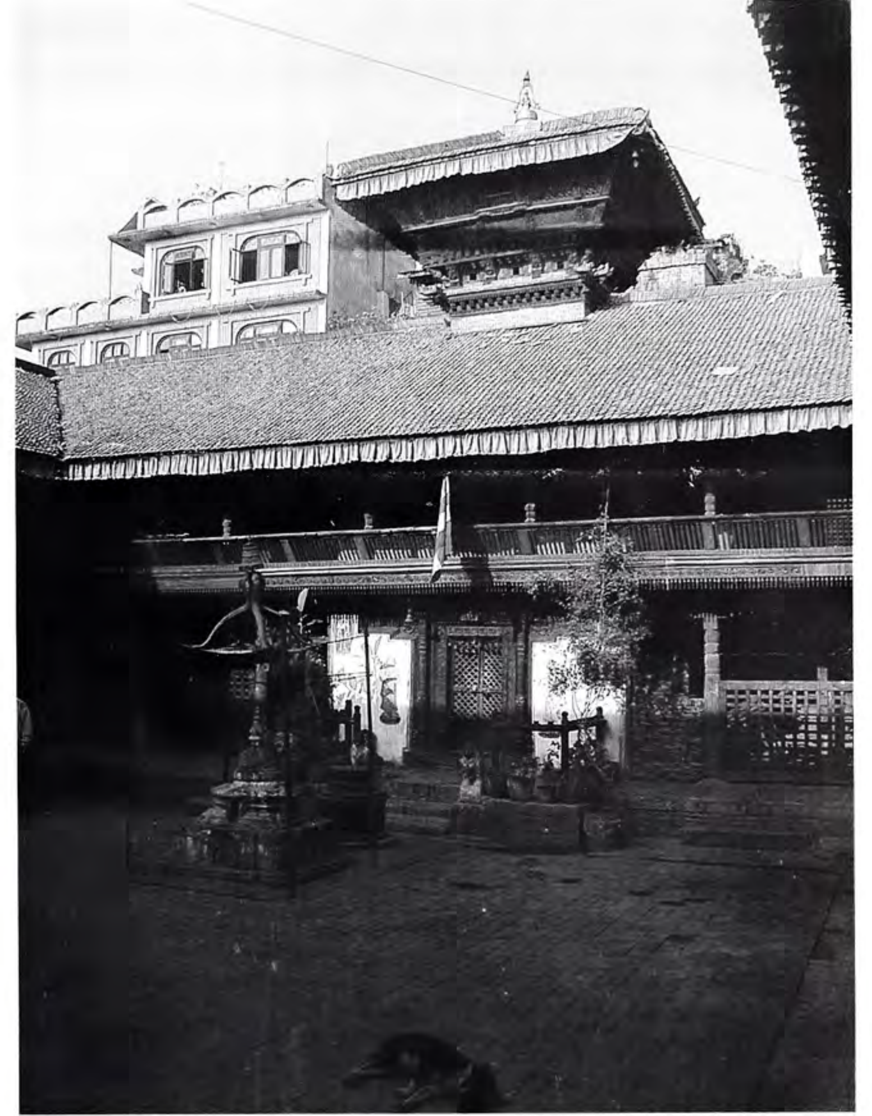
थुगु बहीया संघ छम्ह जक ल्यंदनी । थनया धार्मिक ज्या न्हचाकेत, वन्दे लुइत ईबा:बहीया आजुपिं नापं मिलय् जुया ज्या न्हचाकावयाच्वंगु जुल ।

थुगु बहीयापिं यलया मूल झिबही संघया बही गुरूजुपिं ख: । थौंकन्हय् थ:गु बही व ईबा:बही याना निगु बहीलिइ थनयाम्ह गुरूजुं वन्दे लुइबलय् गुरूजु जुया ज्या चले यानावयाच्वंगु दु ।

ज्याबा:बहीया गन्धुरी देवतायात न्हिथं द्य:ख्य: चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु, आरति पूजा यायेगु ज्या जुयाच्वंगु दु । थनयापिं बही गुरूजु जूगु नातां वज्राचार्याभिषेक कायेमा: । थनया रितिथिति गुथि कथं दँय्दसं चैत्र कृष्ण (...?) कुन्हु गन्धुरी देवताया बुसाधं, कौलागा: प्रतिपदा कुन्हु चैत्यया बुसाधं, गुंलां कलश पूजायाना चैत्यय् सख्वा: पायेगु आदि गुथि हनेगु यानावयाच्वंगु दु । थुगु बहीया आयस्ता मदु ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) कान्छा शाक्य ।
२) सुकराम शाक्य ।
३) दान शाक्य ।
४) भाइकान्छा शाक्य ।
५) तीर्थराज शाक्य ।

राजश्री महाविहार - ईबा:बही

वज्रप्रधान महापात्र संस्कारित

राजश्री महाविहार

ईबाःबही

वर्तमान स्वरूप

यल नगरया प्रसिद्धगु थाय् मंगःबजारया प्यकालँ मध्यय् दक्षिणरिखेया लगंख्यः वनेगु छकालँ लिना वनेवं ध्वदुइगु हौगः त्वालं भतिचा च्वसं मूलँया सिथय् जव पाखे "वज्रप्रधान महापात्र संस्कारित राजश्री महाविहार-ईबाःबही" स्थापना याना तःगु दु । थुगु बही थौंकन्हय् बांलाक जीर्णोद्धार याना संरक्षण जुयाच्वंगु दु ।

ईबाःबही ततःजाःगु नितँ फः च्वय् दयेकातःगु खः । थन थाहाँवनेत त्वाथः तयातःगु दु । त्वाथःया नापं ल्वहँया ततःधिकःपिं निम्ह सिंह दु । थुगु बहीया मूलुखा च्वय् बार्दलि पिकयातःगु दु । बही लुखां दुने महांका छेलिइ खवपाखे फल्चा छगू दु । जवय् च्वंगु अंगलय् महाकाल मूलयाना जवंखवं गणेश कुमारया मूर्ति तयाः थ्वयां च्वय् वज्रसत्व तयातःगु कलात्मक सिंयागु तोलं सहितयाना तःम्ह ल्वहँया महाकाल छम्ह स्थापना यानातल । थ्वया नापं खव अंगलय् सिंयाम्ह मेम्ह महाकाल छम्ह नं दु । फल्चा नापं च्वंगु अंगलय् हनुमान मूलयाना जवंखवं गन्धर्व किन्नरया मूर्ति तयातःगु सिंयागु तोरण सहित यानातःम्ह हनुमान द्यः छम्ह स्थापना यानातल ।

थुगु बहीलिइ छचालं फः थकयातःगु चक्कंगु लाय्ब्व दु । थ्वहे लाय्ब्व लिक्क पूर्वाभिमूखयाना बही देगः छगः नं स्थापना यानातःगु दु । थुगु देगलय् भूस्पर्श मुद्रा ज्यानाः पूर्वाभिमुख याना बिज्यानाच्वंम्ह अक्षोभ्य तथागत छम्ह स्थापना यानातःगु दु । थुम्ह बुद्ध थुगु संघया मूद्यः गन्धुरी देवता खः । थनया द्यः लुखा सिंयागु कलात्मक बुट्टां कियाः दयेकातःगु दु । थुगु द्यःलुखाया फुसय् ज्वाय्‌गं तयाः थ्वयां नं च्वय् पञ्चबुद्ध व तारा निम्हसिया मूर्ति कियातःगु दु । मूलुखा फुसय् च्याका ल्हाः दुम्ह महावैरोचन मूलयाना जवंखवं प्यम्ह गन्धर्व किन्नरपिनिगु मूर्ति तयातःगु दु ।

द्यःलुखाया न्हचःने त्वाथःया जवंखवं निम्ह ल्वहँया सिंह तयातल । द्यःफलय् चीग्वःगु द्यःगं छगः दु । थन हे हानं खागं निगः नं जवंखवं तयातल । द्यःलुखाया जःखः मञ्जुश्री, लोकेश्वर व निम्ह भिक्षुपिं चाचिं नं च्वयातल । थन बही द्यः चाहिलेत प्रदक्षिणा मार्ग छपु नं तयातःगु दु ।

ईबाःबहीया स्वरूप बहीया स्वरूप कथं हे ल्यनाच्वंगु दनी । बही देगः त्वःताः छचाखेरं छेलि खुल्लायाना थ्वयां नं च्वय्या तल्लाय् भ्यसःलूगु बरन्दा तयाः खुल्ला यानातःगु दु । बही देगःया पलि बहीया छचाखेरं च्वंगु पलि सरह याना स्वाकाः आय्पा पलिं चिनातःगु दु । थनया द्यःलुखा फुसय् बरन्दाया लिक्क कलात्मक लुखा छद्वाः दु, थ्वया नापं आगं कोथा दु । बहीदेगःया च्वय् तस्सकं कलात्मक जुयाच्वंगु क्वस्वः भ्याः तयाः अनेक देवीदेवतापिनिगु मूर्ति दुगु तुनासिं पलि फय्कातःगु देगःचा छगः तयाः पुल थकयातल । दकले च्वय् गजूया रूपय् चैत्य छगः तया तल ।

ईबाःबही देगःया न्हचःने दथुइ लाक्क चैत्य छगः थ्वया नापं धर्मधातुमण्डल छगः दु । थनया लाय्ब्वय्, देगःया जःरिखे क्षेत्रपाल देवता स्थापना यानातःगु दु ।

ईबाःबहीया क्षेत्रफल १ रोपनी ६ आना १ पैसा ३ दाम दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यलया मूबही मध्यय् छगू जुयाच्वंगु थुगु ईबाःबही थनि ५७३ दँ न्हचः निर्माण जूगु खः । थुगु हे देगःया अंगलय् तानातःगु धकाः उल्लेख जुयाच्वंगु ताम्रपत्र अनुसार ने. सं. ५४७ जेष्ठ शुक्ल तृतीया कुन्हु थुगु बही स्थापना याःगु जुल । बूबाहालया वज्राचार्य श्री मञ्जुजुं थ्व कुन्हु हे लक्षाहुति यज्ञ याकाः सुवर्ण रचित गन्धुरी तथागत स्थापनायाना स्वंगः कनक कलशं अभिषेक बिसे ध्वजावराहेण याना सम्पूर्ण याःगु जुल । थुगु समारोहया उपलक्षय् जुजु ज्योतिमल्ल नं बिज्याकूगु जुल ।

थुगु बहीया दानपति यलया पञ्चमहापात्रपिं खः । बहीया थुगु अभिलेख अनुसार ने सं. ५३७ बैशाख कृष्ण एकादशी कुन्हु बहीया द्वार स्थापना याःगु जुल । अभिलेखय् थुगु बहीया नां "राजश्री महाविहार" धका स्पष्टं च्वयातःगु दु ।[1]

[1] डा. डि. आर. रेग्मी-मिडियबल नेपाल-पृष्ठ ३२७

थुकथं ने. सं. ५४७ स निर्माण जूगु "राजश्री महाविहार-ईबाःबही कालक्रमं याना जीर्ण जूगुलिं थ्वहे वंगु बि. सं. २०५२ पौष चतुर्दशी आदित्यवार कुन्हु जापानी सहयोगं जीर्णोद्धारया ज्याः क्वचायेकूगु जुल । थुगु खँयात कयाः थन हे बहीद्यःया जवय् च्वंगु अंगलय् दिकातःगु ल्वहँपतिइ कियातःगु जुल ।

थुगु बही यल मंगलं दक्षिणय् लाःगु अले नेवाः भाषां दक्षिणयात "यिता" धाइगु ल्याखँ यिताय् लाःगु बहीलिं शब्द ज्यलाःवनाः ईबाःबही जूवंगु खने दु ।

रितिथिति गुथि

ईबाःबहीया पञ्चस्थविर आजुपिनिगु नेतृत्वय् थनया सर्वसंघ मुनाः बहीया रितिथिति गुथि हनावयाच्वंगु दु । थनया आजुपिन्सं संघया दुजःपिनि काय् मस्तय्त वन्दे लुनाबिइगु याना संघय् प्रवेश यायेगु, आजु तँय् थ्यनकी नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु यानावयाच्वंगु दु । थनयापिनि वन्दे लुइबलय् ज्याबाःबहीयापिं गुरूजु जुया बिज्याइगु खः । हानं वन्दे छुइबलय् ज्याबाःबहीलिइ ग्वय् दां तयेमाःगु परम्परा दु । थुपिं निगु बहीया तःधंगु स्वापु दु । ईबाःबही व ज्याबाःबहीयापिनि संघमस्त चूडाकर्म याइबलय् निथाय्यापिं संमस्तय्त नं चूडाकर्म याइम्हं भ्वय् नकेमाः । थुपिं निखलः संघयापिनि मिलय् जुयाः न्याम्ह आजु जुइगु व्यवस्था याना ज्या न्हचाकेगु परम्परा दु ।

संघया दुजःपिन्सं थनया बहीद्यःया थाय् थकालिं कथं लच्छि लच्छिया द्यःपाः फयेमाःगु चलन दु । सुथे द्यःख्यः चाय्केगु, नित्यपूजा यायेगु व बहनी आरति पूजा यायेगु, तुतः ब्वनेगु ज्या द्यःपाःलाम्हसिनं याना वनेमाःगु जुल । थौकन्हय् थन संघया दुजःपिं ३९ म्ह दु ।

थनया द्यः बुसाधं दशहरा कुन्हु याइगु खः । अथेहे शिवरात्री कुन्हु महाकाल पूजायाना सर्वसंघपिं मुनाः भोजन यायेगु चलन दु ।

अथे हे पञ्चस्थविर आजुपिन्सं आगमय् पूजायाना थापसंचः क्वतहयाः चाछ्वदेशी कुन्हु संदेपूजा (संभ्वय्) न्यायेका वयाच्वंगु दु ।

थुगु बहीलिइ दँय्दसं हनाच्वंगु गुथि थथे खः -

१) द्यःया बुसाधं दशहरा ।

२) दिशीपूजा - मार्ग कृष्ण एकादशी, द्वादशी ।
३) संदेपूजा - चाछ्वदेशी ।
४) चैत्य बुसाधं - कतिपुन्ही ।
५) महाकाल पूजा - शिवरात्री ।

थनया धार्मिक ज्या न्हचाकेत बूबाहाःया गुरूजुपिं बिज्याकेगु यानावयाच्वंगु दु । थुगु बहीयापिनि धापु कथं थनया धार्मिक ज्याः यानावनेत आय श्रोत छुं नं मदु ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

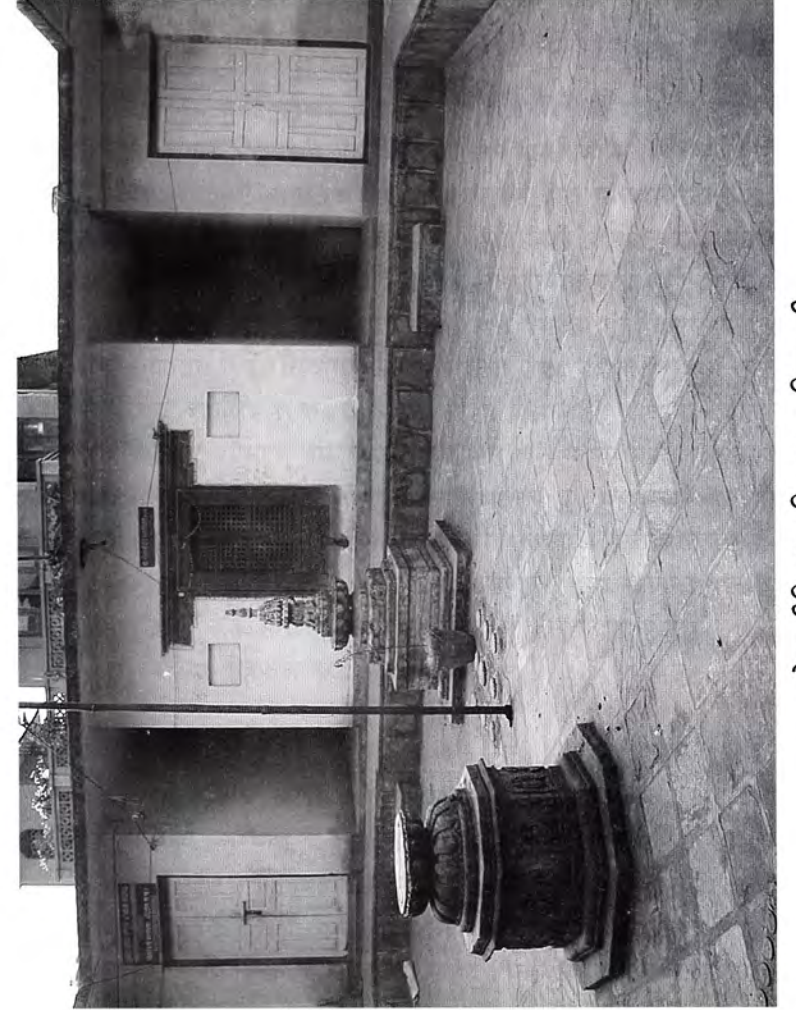
१) कान्छा शाक्य ।
२) सुकराम शाक्य ।
३) दान शाक्य ।
४) भाइकान्छा शाक्य ।
५) तीर्थराज शाक्य ।

विशेषता

यलय् बहीद्यः ब्वइबलय् थन ब्वइगु विमान भ्याः स्वःवनेगु चलन दु । थुगु बहीलिइ न्हापा दँय् दसं गुंला बलय् बहीद्यः ब्वइबलय् विमान भ्याः नं ब्वयेगु चलन दुगु खःसां लिपा थुगु विमान भ्याः स्यनावंगु जुयाः आः ब्वयेमहल । संघयापिं नापं सहलह ब्याका कथं थुगु भ्याः स्यंल्व्हं याना सुरक्षित कथं ब्वयेगु खँ प्वंकूगु दु ।

कचाबाहाः

भाजुधनसिंह विहार - चुकचा बाहाः ।

लोककीर्ति महाविहार - किनुबही

लोककीर्ति महाविहार
किनूबही

वर्तमान स्वरूप

विहार निर्माणया भ्वलय् यल नगरया दक्षिणरिखेया दकले सिइथय् निर्माण जुयाच्वंगु विहार लोककीर्ति महाविहार, किनूबही खः। आर्यावलोकितेश्वर-बुंगमलोकेश्वर बिज्याकीगु देगः स्थापना यानातःगु यलया तःबाहालं पिने पश्चिमरिखे इटि टोलया लँ सिइथय् थुगु बही निर्माण यानातःगु खः । थुगु बही जीर्ण जुयाच्वंगुयात थनिं १०/१२ दँ न्हयः पुनःनिर्माण याःगु खः। बहीया मूलुखाया चुलंचू बही देगः छगः, छतँ जाःयाना, सिमेन्टीं प्लाष्टरयाना दयेकातःगु दु। थुगु देगलय् पूर्वाभिमुख अक्षोभ्य बुद्ध छम्ह स्थापना यानातःगु दु। सिंयागु कलात्मक लुखा तयाः दयेकातःगु थुगु लुखाफुसय् त्वःलं मदु । थुगु बहीलिइ छचाखेरं ल्वहँतं सियाः फःथकयाः बांलाक दयेकातःगु दु, अथे नं बही विहारय् दयेमाःगु वास्तुकला आदि थन खने मदये धुंकल। महांकाः छेलि त्वःताः बही छचालं छतँजाःयाना कोथा कोथा खुयातःगु दु। थुगु हे कोथात थौंकन्हय् युवक बौद्ध मण्डल, नेपालया केन्द्रीय कार्यालयया रूपय् छ्यलावयाच्वंगु दु ।

बहीच्वःया न्हयःने चैत्य छगः व धर्मधातुमण्डल छगः स्थापना यानातःगु दु। अथेहे बही लुखाया जव अंगलय् महाकाल छम्ह नं नीस्वनातःगु दु ।

थुगु बहीया क्षेत्रफल १० आना दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

किनूबहीया संघ न्हापा हे न्हने धुंकूगु जुल । थनया संघ न्हनावंसेंलि थ्व बही नापं सत्तिक्क सम्बन्ध दुगु धौगाःबहीया सर्वसंघं थनया धार्मिक ज्याभ्वः न्हयाकावयाच्वंगु जुल । किनूबहीया निर्माणया बारे छुं नं खँ मसिइ धुंकल ।

अथे नं थनया बहीच्वः-गन्धुरी देवताया क्वफलय् लिच्छवि लिपि अंकित जुयाच्वंगुलिं थ्व बही पुलांगु ल्याखय् लाःवनीगु खनेदु। थनयाम्ह महाकालया पादपीठ ने. सं. ५३८ अंकित जुयाच्वंगु दु ।

रितिथिति गुथि

न्हापा मू बही कथं ल्याखय् लानाच्वंगु थुगु बहीलिइ थौकन्हय् धौगा:बही संघयापिन्सं थकालिं कथं द्य:पा: फया: नित्यपूजा यानावयाच्वंगु दु। अथे हे किनूबहीया नामं धौगा:बही संघयापिन्सं दँय्दसं धौगा:बहीलिइ च्वनातुं देशीपूजा यायेगु यानावयाच्वंगु दु । थनया ज्या: न्हयाकेत दांया ब्याजं सञ्चालन जुयाच्वंगु दु ।

सुरश्चन्द्र महाविहार - न्हायकंबही

सुरश्चन्द्र महाविहार
न्हाय्‌कंबही

वर्तमान स्वरूप

यल नगरया महापाल टोलया प्यकालँ मध्यय् दक्षिणरिखेया छकालँ लिना भतिचा वनेवं लँया सिथय् नतुं पूर्वपत्तिइ “सुरश्चन्द्र महाविहार, न्हाय्‌कंबही” स्थापना यानातःगु दु। थुगु बही यलया संरक्षित बही विहार मध्यय् बांलाक संरक्षण यानातःगु बही विहार खः। थुगु विहारय् थाहाँवनेत त्वाथः तयातल। त्वाथःया नापं ल्वहँया ततःधिकःपिं निम्ह सिंह तयातल। बहीया मूलुखां च्वय् त्रिरत्नया मूर्ति तयातःगु दु। थुगु मूलुखां च्वय् बार्दलि पिकयातःगु दु। बही लुखां दुने महांकाः छेलिइ जवं खवं भजन फल्चा दयेकातःगु दु। थ्वहे थासय् जवय् अंगलय् महाकाल स्थापना यानातल।

थनया बहीया लाय्‌ब्वय् ल्वहँतं सियाः छचाखेरं फः थकयातःगु दु। सफा सुग्घर याना सुरक्षित यानातःगु थुगु बहीसंघया बहीदेगः छगः पूर्वाभिमुख याना दयेकातःगु दु। थुगु देगलय् पूर्वाभिमुख अक्षोभ्य बुद्धया मूर्ति स्थापना यानातःगु दु। थ्वहे थुगु संघया मूद्यः गन्धुरी देवता खः। थनया द्यः लुखा कलात्मक बुट्टां किया दयेकातःगु दु। थुगु द्यःलुखाया न्हचःने ल्वहँया निम्ह सिंह तयाः थ्वया नं जःखः द्यःगं तयातःगु दु। थनहे हानं लिलया नेपाःया ध्वाँय् निपू नं ब्वयेका तल। द्यःलुखाया जःखः शारिपुत्र महामौद्‌गल्यायण भिक्षु निम्हसिगु मूर्ति तयातल। द्यःलुखाया फुसय् ज्वाय्‌गं तयाः थ्वयां च्वय् पञ्चबुद्धया मूर्ति तयाः थ्वया नं च्वय् अमिताभ बुद्धया मूर्ति दुथ्याकातल। द्यःलुखाया च्वसं लिलया त्रिरत्न - अक्षोभ्य, प्रज्ञापारमिता व षड्क्षरी लोकेश्वरया मूर्ति दुगु त्वःलं छपाः तयातल। बहीया न्हचख्वाः छपातिं सेरामिक टायलं सियातःगु दु। थुगु बही द्यः चाहिलेत प्रदक्षिणा मार्ग छपु नं दु।

न्हाय्‌कंबहीया देगः छतँ पलि याना दयेकातःगु दु। बहीया छचाखेरंया पलि देगःया पलि सरहयाना स्वाकातःगु दु। आय्‌पाः पौया थुगु पलियां च्वय् देगःचा छगः तयाः पुल थकयातःगु दु। दकले च्वय् चैत्यया गजू छगः तयातःगु दु। थनया बही छचालं छेलि व मातनय् बहीया स्वरूप कथं खुल्ला यानातःगु दुसां बही क्वातुकेत छेलि तल्लाय् तिकीभ्याः छुनातःगु दु।

देगःया न्हचःने अशोक चैत्य छगः व थ्वयां न्हचःने धर्मधातुमण्डल छगः नं स्थापना यानातःगु दु । देगःया खवय् च्वंगु छेलिइ अमोघपाश लोकेश्वरादिपिनिगु मूर्ति तयातःगु दु ।

न्हाय्कंवहीया क्षेत्रफल १ रोपनी १४ आना १ पैसा २ दाम दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

यलया मू बही मध्यय् छगू जुयाच्वंगु सुरचन्द्र महाविहारयात न्हाय्कंवही धायेगु यानाच्वन । थुगु विहारया विभिन्न अभिलेख कथं थुगु बहीयात "न्हागल" व "न्होग्ल" धका उल्लेख जुयाच्वंगु दु । थुगु बही दुगु त्वाःयात न्हापा न्होगल टोल धाइगु व उगु हे त्वालय् बही निर्माण जूवंगु जुयाः त्वाःया नामं न्होगल-न्होग्ल जुजुं न्हाय्कं बही जूवंगु जुल ।

न्हाय्कं वहीया निर्माण गुबले जुल, प्रमाणित श्रोतया अभावं सिइ मदु । अथे नं थनयापिन्सं थःपिनिगु बही निर्माण भिंप्यसः दँ दयेधुंकूगु अनुमान यानातःगु दु । थुगु बहीया आःतक लुयावःगु पुलांगु अभिलेख थन हे स्थापना यानातःम्ह नें सं. ६०७ याम्ह महाकालया अभिलेख खः । थ्वयां लिपा थनया हे चैत्य जीर्णोद्धार याना अंकित यानातःगु ने. सं. ७२७ यागु खः । थनया ने. सं. ८३६ या अभिलेखय् थुगु संघया शासनया विषययात कया संघया दथुइ मतमन्तार जुयाः कचिंगल पितहःगुलिं यलया जुजु ऋद्धिनरसिंहमल्लयात विन्तियाना कचिंगल ज्यंकूगु खँ उल्लेख जुयाच्वंगु दु । थुगु वही संघयापिन्सं थःपिनिगु वही नापं सम्बन्धितगु मुक्कं भिंप्यंगू अभिलेख ल्हचयाः सुरक्षित यानातःगु दु ।

रितिथिति गुथि

न्हाय्कंवहीया पञ्चस्थविर आजुपिनिगु नेतृत्वय् संघया दुजःपिं मुनाः बहीया थीथी रितिथिति गुथि हनावयाच्वंगु दु । चूडाकर्म याना संघय् प्रवेश जुइधुंकूपिं संघया दुजःपिं सकसिनं थकालिं कथं छवा छवाया ल्याखँ द्यःपाः च्वनेगु ज्या न्हचाका वयाच्वंगु दु । द्यःपाःलाःम्हसिनं बहीद्यःया द्यःख्यः चायेकेगु, नित्यपूजा, आरतिपूजा यायेगु ज्याः याना वयाच्वंगु दु । थौंकन्ह थुगु संघय् संघया दुजःपिं १५३ म्ह दु ।

थुगु वहीलिइ यायेमाःगु धार्मिक एवं सांस्कृतिक ज्याभ्वः सुथांलाक न्हचाकेया

लागी थन थीथी कवः खलः लिनाः ज्या न्हचाकाच्वंगु दु । थुकथंया ज्या न्हचाकावनेत थन थौंकन्हय् २९ गू कवः दु । थनया पञ्चस्थविर आजुपिं व थुपिं हे कवः मध्यय्यापिं पाखें थन यायेमाःगु ज्या न्हचाकाच्वंगु दु । दँय्दसं पाःफयेगु कथं न्हचाकाच्वंगु थुगु कवःपाः न्हवंपुन्ही कुन्हु ल्याःज्या यानाः बहीद्यः, महाकाः द्यः पूजायाना पाः पुलेगु यानावयाच्वन । थन थुगु कवःपाःयात भण्डार पाः धाइगु खः । थनयापिं फुक्कं शाक्य संघ जुयाः थनया धार्मिक पूजादिया ज्या यानावनेत बूबाहाःया गुरूजुपिन्त बिज्याकाः ज्या पूवंकाच्वंगु जुल । थनया रितिथिति मध्यय् थुगु संघयापिनि मस्तय्त बन्दे लुइगु, द्यःपाः फयेगु, भण्डारपाः फयेगु, आजु तँय् थ्यनकी नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु आदि याना वयाच्वंगु जुल ।

थुगु बहीलिइ दँय्दसं फागु पुन्ही कुन्हु संदेपूजा (संघभोजन) याना वयाच्वंगु जुल । दँय्दसं न्हाय्कंबहीलिइ न्हचाकावयाच्वंगु गुथित थथे दु :-

१)	चैत्य बुसाधं	- कार्तिक कृष्ण अष्टमी ।
२)	भण्डारपाः पुलेगु गुथि	- न्हवं पुन्ही ।
३)	वसुन्धरा व्रत	- आश्विन कृष्ण तृतीया ।
४)	महांकाद्यः बुसाधं	- श्रावण कृष्ण अष्टमी ।
५)	धर्मधातु बुसाधं	- जेष्ठ कृष्ण अष्टमी ।
६)	पञ्जदां गुथि	- भाद्रकृष्ण अष्टमी ।
७)	संदेपूजा	- फाल्गुण पूर्णिमा ।

च्वय् उल्लेखित विविध ज्या तालाकावनेत माःगु आर्थिक श्रोत थुगु हे बहीया कोथा, पसःपाखें वइगु बालं दां व सर्वसंघपिनिगु सहयोग कया वयाच्वंगु जुल ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) पञ्चमुनि शाक्य ।
२) आशाकाजी शाक्य ।
३) आशाकाजी शाक्य ।
४) चिरिभाइ शाक्य ।
५) सिंहमुनि शाक्य ।

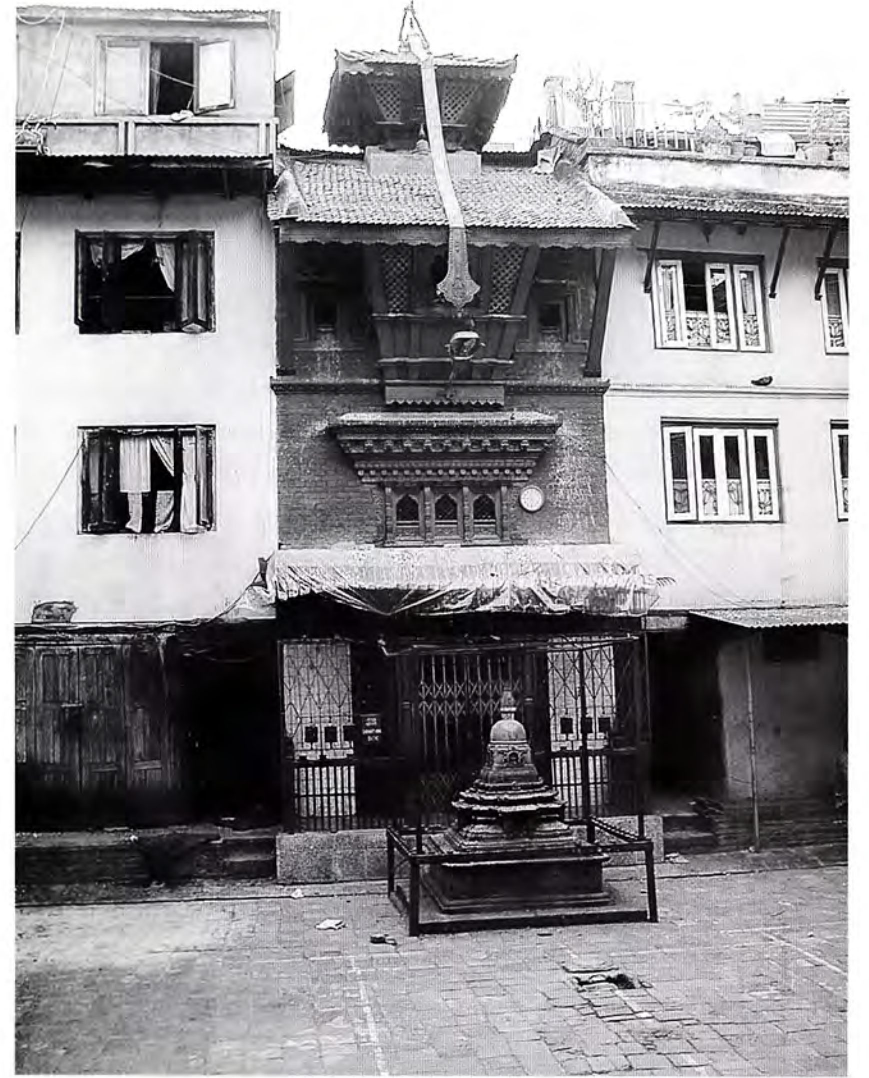
मणिमण्डप महाविहार
धौगाःबही

वर्तमान स्वरूप

यल महापाःकालँ खःरिखे उत्तर स्वया वनेवं थ्यनीगु पटको टोल व क्वालुखु टोलया दथुइ मूलँया खःरिखे दुने "मणिमण्डप महाविहार-धौगाःबही" स्थापना यानातःगु दु।

ल्वहँया सिंह निम्ह जःखः दुगु त्वाथः गया वनाः बहीया मूलुखां चुलंचू बहीया देगः छगः दु। पुनः निर्माण यानातःगु थुगु बहीचःया देगलय् पूर्वाभिमुख अक्षोभ्य तथागत छम्ह थुगु बहीसंघया गन्धुरी देवता कथं विराजमान याकातःगु दु। थुगु बहीया चक्कंगु लाय्ब्वय् पुलां पहःगु परिभोग चैत्य छगः नीस्वनातःगु दु। थनया बही देगः नितँजाः छतँ पलि याना उगु पलियात साधागु तुनासिं फय्का तल। थुगु पलियां च्वय् देगःचा छगः तयाः पुल थकयाः उकी चैत्यया गजू छुनातल। तुनासिंया दथुया कवलय् खुल्ला यानातःगु स्वपाः क्वसूभ्याः छुनातल। थ्वया नापं जःखः चिचीपाःगु भ्याः निपाः नं तयातल। बहीचःया सिंया मूलुखा कलात्मक बुट्टा कियाः मूलुखाया जवंखवं मांय् २२ म्ह अनेक देवीदेवतापिनिगु (बोधिसत्व ?) पिनिगु मूर्ति कियाः दयेकातःगु दु। थ्व मूर्ति अध्ययन यायेबलय् विंसत्याकार देवतापिं दुथ्याका दयेकातःगु खनेदु। ज्वाय्गं सहितगु मूलुखा फुसय् च्याका च्याका ल्हाःदुपिं (त्रि-महाबुद्ध ?) ३ म्ह सिगु मूर्ति अंकितगु कलात्मक सिंया त्वःलं छपाः तयातल। थ्वयां च्वय् त्रिखाभ्याः छपाः तयातःगु दु। देगलय् च्वंनिसें क्वय्थ्यंक वयेक पताः छपु नं ब्वयेकातःगु दु। धौगाःबहीलिइ पुलां छाटँ निर्माण यानातःगु देगः त्वःताः छचाखेरं बहीया स्वरूप तनेधुंकूगु दु। देगःया जवय् खुल्ला यानातःगु छेलियां च्वय् थनयापिनि दिगीइ चक्रसम्वर, वज्रवाराही, चण्डमहारोषण, वसुन्धरादि देवतापिं स्थापना यानातःगु आगं छगू दु।

बहीदेगःया न्हचःने खःरिखे कुनय् थेरवादी भिक्षुपिनिगु निवास विहार दयेकातःगु दु। थुगु विहार त्वःताः बहीया छचाखेरं थुगु हे संघयापिं बसोबास यानाच्वंगु दु।

मणिमण्डप महाविहार - धौगाःबही

थनया महांकाः छेलिइ जव अंगलय् ल्वँयाम्ह व सिंयाम्ह याना निम्ह महाकाल नं स्थापना यानातःगु दु । अथेहे खव अंगलय् हनुमान द्यःया मूर्ति तयातःगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

थुगु बहीयात धवगाः-धपगाल-धौगाः बही कथं नां छ्यलाःतःगु दु । धौगाः त्वालय् स्थापना यानातःगु बही जूगुलिं थुगु बहीया नां धौगाःबही जूवंगु खः । मणिमण्डप महाविहार - धौगाःबहीया निर्माण गुबलय् जूगु धयागु सिइके मफु । थनयापिनि धापु कथं अष्टमणि, मणिगणेश, मणिकुमार, मणिफले आदि दयेकू बलय् थुगु बहीया नां नं मणिमण्डप जूवंगु खः । थ्व विषयलय् अध्ययन यायेबलय्- मानगृह शब्दं लिपा मानिगल-मंगल जुजुं मंगः जूवंगु अले थुगु विहार मंगः नापंसतुं निर्माण जूगु विहार जुयाः नं "मणिमण्डप" जूवंगु खने दु । अथे नं थुपिं निगुलिंया खँय् सिद्ध यायेत ऐतिहासिक प्रमाण मदु ।

थनया न्हापायागु बही देगः जीर्ण जुयावनाः ने. सं. १०९६ स पुनः निर्माण याःगु जुल । थुगु खँ थन हे बहीद्यःया प्रदक्षिणा मार्गया अंगलय् च्वंगु शिलापत्रय् उल्लेख यानातःगु दु । थनया पुलांगु अभिलेखया रूपय् थन दुगु ने. सं. ७९५ स देगलय् गजू छ्याःगुया शिलापत्र खः ।

अथे हे ने. सं. ८०२ या अभिलेखय् थनया गन्धुरी देवताया थाय् खापा, धलिं हचूगु, पोलः ल्ह्वनाः चैत्य छचालं दन्दली तयाः मूस्वाने नं ल्हवंगु खँ उल्लेख यानातःगु छपाः शिलापत्र नं थन तयातःगु दु । थुगु बहीलिइ बही नापं स्वापु दुगु न्हय्पाः शिलापत्र तयातःगु दु ।

धौगाःबहीया क्षेत्रफल १ रोपनी १ आना २ पैसा ३ दाम दु ।

रितिथिति गुथि

धौगाःबहीलिइ पञ्चस्थविर आजुपिं व थनया ३४ म्ह संघया दुजःपिं मुनाः बहीया धार्मिक कार्य पूवंकाच्वंगु दु । वन्दे लुइगु, नायः लुइगु, थपाः त्वयेगुया नाप नापं संघया दुजःपिं फुक्कसिनं थकालिं कथं भिंन्यान्हुया ल्याखं द्यःपाः फयेगु, द्यःख्यः चायेका नित्यपूजा यायेगु, आरति पूजा याना स्तोत्रादि ब्वनेगु ज्याः न्हयाकावयाच्वंगु दु ।

थनया रितिथिति गुथि कथं सर्वसंघपिं मुनाः संदेपूजा यायेगु, लय्पतिं दशमी पूजा, बहीद्यः बुसाधं यायेगु ज्याः नं यानावयाच्वंगु दु । अथेहे थनया आजुपिन्सं महाकाल देवया थाय् लय्पतिकं चन्हेपूजा नं यानावयाच्वंगु दु ।

थुगु बहीलिइ दँय्दसं न्हचाकावयाच्वंगु गुथित थथे खः -

१) चिबाहाः बुसाधं, गन्धुरी देवताया न्हवं - बैशाख शुक्ल प्रतिपदा ।
२) वसुन्धरा व्रत - आश्विन कृष्ण तृतीया ।
३) संदेपूजा - न्हवं पुन्ही ।
४) चौछाय् गुथि - कार्तिक पूर्णिमा ।
५) महाकाल पूजा - चन्हे पतिकं ।

थ्वया अतिरिक्त थुगु बहीलिइ बुद्धपूजा व दँय्दसं गुंला लच्छि धर्मदेशनाया ज्या न्हचानाच्वंगु दु । थन न्हचाकावयाच्वंगु ज्याया लागी खास आयश्रोत मदु । थन जुइगु बुद्ध पूजा व संघयापिनिगु पाखें वइगु बाःया दांमं ज्याः पूवंकाच्वंगु जुल ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) राजकाजी शाक्य ।
२) बाबुकाजी शाक्य ।
३) मदन शाक्य ।
४) रत्नमान शाक्य ।
५) भाईराज शाक्य ।

यलया मेगु बौद्ध विहार

परिचय

यलया मूबाहाः मूबहीलिइ थें वन्दे लुनाः बौद्धसंघ नीस्वना वयाच्वंगु मेगू च्यागू बाहाः नं खने दु, गुगु थथे खः –

१) लयन्चैत्यविम्व महाविहार– हेनुबाहाः ।
२) योकुलि महाविहार – योकुबाहाः ।
३) चक्रवर्ति महाविहार – ख्वाखः नःबाहाः ।
४) गवर्मपिन्थ विहार – मूबाहाः ।
५) श्रीवत्स विहार – अथःबाहाः ।
६) सुवर्ण विहार – इखाछेँ बाहाः ।
७) चैत्यवर्ण विहार – मिच्छु बाहाः ।
८) द्वारिका विहार – द्वारिका बाहाः ।

च्वय् उल्लेखित च्यागू बाहाः मध्यय् हेनुबाहाः, योकुबाहाः व ख्वाखः नःबाहाः थुपिं स्वंगू बाहाः यलया गुगुं बाहाःया कचाबाहाः मखुसे थनया मेमेगु बाहाः बहीलिइ थें न्याम्ह स्थविर आजुया व्यवस्था यानाः संघया काय् मस्तय्त वन्दे लुनाः संघ नीस्वनाः वयाच्वंगु बाहाः खः । थुपिं स्वंगू बाहाःयापिं चैत्यय् बन्दे लुइपिं जुयाः बौद्धसंघं थुमित चैलक बन्देजु (चिबाहाः बन्देजु) कथं नालावयाच्वंगु खनेदु । मेगु ल्यंगु न्यागू बाहाः– मूबाहाः, अथःबाहाः, इखाछें बाहाः, मिच्छुबाहाः व द्वारिकाबाहाः जक यल, हिरण्यवर्ण महाविहार, क्वाःबाहाःया मू कचाबाहाः खः । क्वाबाहाःया थुपिं न्यागू कचाबाहाःया नापं मेगु हेमपुरी महाविहार, यता (यत्खा) बाहाः व कुलिमबाहाः निगू नं खः । थ्व निगू बाहालय् वन्दे लुइगु मयाये धुंकल ।

च्वय् वंगु क्वाःबाहाःया न्यागू मू कचाबाहाःया थःथःगु बाहालय् स्थविर आजुपिनिगु व्यवस्था यानाः सं मस्तय्त बन्दे लुइगु यानावयाच्वंगु दु । थनयापिनि वन्दे लुइबलय् क्वाःबाहाःया स्थविर आजुपिनिगु समुपस्थिति जुइमाःगु परम्परा दु । वन्दे लुइधुंकाः देशान्तर याकाः उम्ह संमचायात क्वाःबाहाःया क्वाचपाल देवताया

थाय् दुतयंकाः द्यः भागि याकेमाःगु परम्परा नं दु । वन्दे लूम्हसिनं थन प्यन्हू तक धःभागी याःवनेमाःगु जुल । देशान्तर याइकुन्हु क्वाःबाहाः व सम्बन्धित बाहाःया आजुपिं नं वन्दे लूम्ह नापनापंतुं देशान्तर बिज्याना: लिहाँ वयाः लसकुसं लिपा आजुपिन्त सज भ्वय् नकेमाःगु चलन नं दु । कचाबाहाल् थथे वन्दे लूपिन्त बौद्ध समाजय् चैलक भिक्षुया रुपय् कयाच्वंगु दु । थुकथं वन्दे लुइ धुंकाः उम्ह संमचा थःपिनिगु बाहाःया संघय् थ्याइपिं जुसां क्वाःबाहाः संघय् दुथ्याइ मखु । अथे जुयाः थुमिसं थःपिनिगु संघय् जक द्यःपाः कायेगु, आजु लुइगु ज्याः जुइ । क्वाःबाहाः संघय् वनाः द्यःपाः आदि काये म्वाःपिं जुल ।

खला यलय् थुजाःगु नं बौद्ध विहारत दनि, गुगु यलया गुगुं बौद्धविहारय् कचाबाहाःया ल्याखय् नं दुथ्याना मच्वंगु, अले थःगु विहारय् नं वन्दे आदि लुइगु परम्परा मदयावने धुंकूगु वा न्हापां निसें वन्दे लुइ हे म्वाःगु । थन थुजाःगु विहारयात त्वःताः बन्दे लुइमाःगु विहारयात जक कयाः संक्षिप्त वर्णन यानागु जुल ।

लयनचैत्यविम्व महाविहार - हेनुबाहा:

लयन्चैत्यविम्ब महाविहार
हेनुबाहा:

वर्तमान स्वरूप

यलया नुगः त्वालं भिन्छेबाहाः वनेगु लँ जुनाः भतिचा वनेवं जःरिखे च्वंगु गल्लिं दुहाँ वनेवं 'हेनु बाहाः' थ्यनी। थुगु बाहाःया संस्कृत नाम 'लयन्चैत्यविम्ब महाविहार' खः। यलया मू बाहालय् दुथ्याना मच्वंगु थुगु बाहाः चीकुचागु थासय् स्थापना यानातःगु दु। थनया बाहाःद्यःया रुपय् चिबाहाः देगःचा छगः स्थापना यानाः उकी पश्चिमाभिमुखम्ह अक्षोभ्य बुद्ध बिज्याकातःगु दु। थन त्वःलंया रुपय् द्यःया मू लुखाय् पर्भा पिकयाः उकी अभिताभ बुद्ध तयातल। द्यःलुखाया खवय् सरस्वतिया मूर्ति नं तयातःगु दु। थन चैत्य छगः, धर्मधातु मण्डल छगः नं नीस्वनातःगु दु।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

हेनुबाहाःया स्थापना वा थनया इतिहासया बारे छुं नं मसिइ धुंकल। थनच्वंपिनि धापु कथं थःपिं स्वयम्भूया शान्तिपुरं थन वयापिं शान्तिकराचार्यया वंशजत खः। देशय् अनावृष्टि जुइबलय् तान्त्रिक पूजाद्वारा शान्ति स्वस्ति यानाः जलवृष्टि याइपिं हे हेनुबाहाःया वज्राचार्यपिं खः। थनयापिं जलवृष्टिया निमित्तय् न्हय्कः तकं मंकाः क्वहांवनाः फिन्हु निसें फिंन्यान्हु तक पुरश्चरण च्वनाः तान्त्रिक पूजाद्वारा शान्ति स्वस्ति याना वयेधुंकूगु खँ कनाः बिज्यासे थःम्हं हे सिइकं थः बाज्या नं छकः मंकाः क्वहाँ वने धुंकूगु खँ थनया आजु न्हुच्छेराज वज्राचार्यं कनाबिज्याःगु दु। थुकिया बारे थथे न्यने दु – थन जलवृष्टि मजूबलय् नाग साधना याना वाः वयेकेत थुपिं शान्तिपुरं यलय् सःता हयातःपिं खः।

हेनुबाहाःयापिं चाकुबाहाःया मूलाचार्य जुयाच्वंगु दु। चाकुबाहाःद्यः–पद्मपाणि लोकेश्वरया सम्पूर्ण ज्याय् थनयापिं मूलाचार्य व बेताजु जुयाः अद्यापि ज्या चलेयाना वयाच्वंगु दनि। अथेहे थनयापिं त्वाय् बाहाः छगुलिं व चिकंबहीया भिखलःसिया गुरुजुपिं नं खः। थनया आजु न्हुच्छेराज वज्राचार्य इलाय् बहीस नित्यपूजायाना

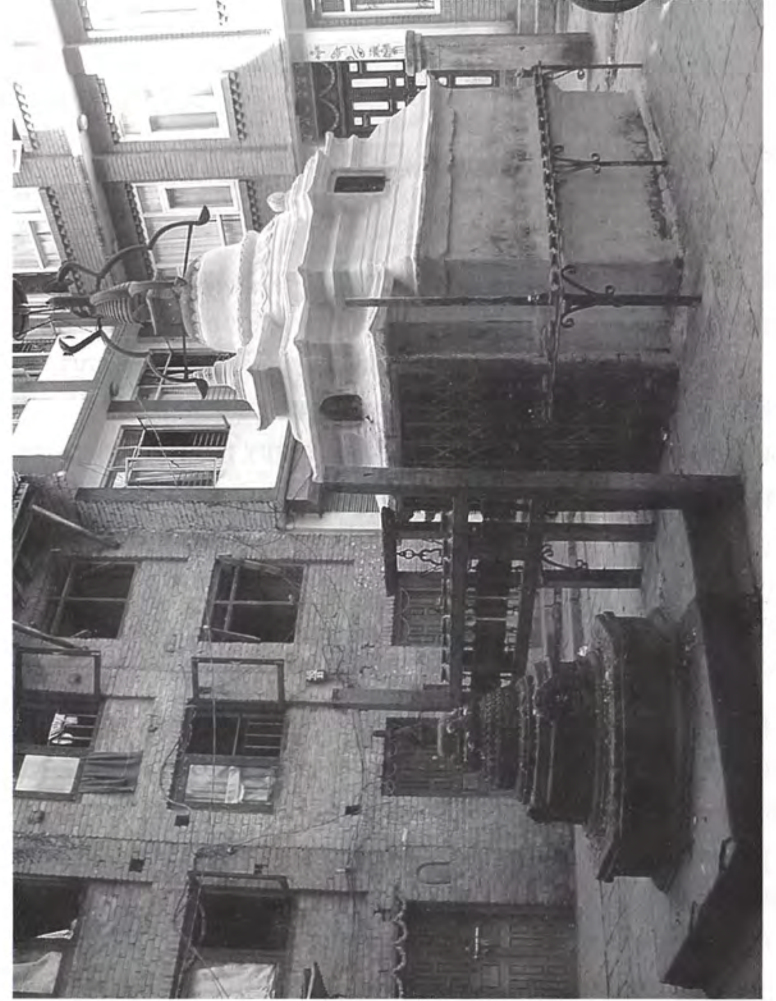
वयाच्वंगु दु । थनयागु चैत्य जीर्णोद्धार याःगु ने.सं. ८०५ या अभिलेख छपाः त्वःताः मेगु छुं नं अभिलेख थन तयातःगु मदु ।

रितिथिति गुथि

हेनुबाहालय् न्याम्ह स्थविर आजुपिनिगु नेतृत्वय् थनया २२ म्ह वज्राचार्य संघपिं मुनाः थनया ज्या न्हयाकाच्वंगु दु । वन्दे लुनाः थकालिं कथं द्यःपाः कायेगु, नित्यपूजा आरतिपूजा यायेगु, आचार्य गुथि पाः फयेगु आदि ज्या न्हयाकाच्वंगु दु । अथेहे आचार्य लुइगु, नायः लुइगु, थपाः त्वयेगु ज्या नं जुयाच्वंगु दु । थन दँय्दसं यःमरी पुन्ही कुन्हु बहाःद्यःयागु बुसाधं यायेगु व गुंलापारु हनेगु नं यानावयाच्वंगु दु । सं मस्त वन्दे लुइबलय् उम्ह मचां संभ्वय् नकेमाःगु चलन थन दनि । थन संभ्वय् धका अलग्ग मदु । थन संघया पाखें नं इल्हने सम्यक् कुन्हु थनयापिं दीपंकर तथागत व तारा यंकेमाः । थनया गुरुजु भिन्छेबाहाःयापिं खः । थुगु बाहाःया आयस्ता छुं नं मदु ।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) शंकरराज वज्राचार्य ।
२) न्हुच्छेराज वज्राचार्य ।
३) जोगराज वज्राचार्य ।
४) सप्तराज वज्राचार्य ।
५) हेराबहादुर वज्राचार्य ।

योकुलि महाविहार - योकुबाहाः

योकुबाहा:या दकले पुलांगु अभिलेख थुगु बाहा:या ज:रिखे च्वंगु अंगलय् ने.सं. ७३१ या शिलापत्र ख: । जीर्ण जुयाच्वंगु थुगु अभिलेखय् – श्री भगवानम: संवत् ७३१ श्री योकुरि महाविहार .... बिज्याक लोखा दयेका र ावलिस भूमिडावाव .... पिकयाव स्वतषं नक .... देव दयेका जुल । धका: उल्लेख यानात:गु दु । थुगु अभिलेखय् भूमि डावाव (भूमि न्याना:) देव दयेका: .... धयागु शब्द अंकित जुयाच्वंगु स्वयेबलय् थुगु योकुलिबाहा: स्थापनायानागु खँ च्वयात:गु अभिलेख जुइमा:गु खनेदु । थनया मेगु अभिलेख ने.सं. १०५५ या थन ल्वहँतं स्यूगुया अभिलेख ख: ।

टितिथिति गुथि

योकुलि बाहा:या पञ्चस्थविर आजुपिं व थनया संघछि मुना: थन यायेमा:गु ज्या न्हचाकाच्वंगु दु । अथेहे आजु तँय् थ्यनकि थुगु संघय् नं नाय: लुइगु, थपा:त्वयेगु ज्या नं जुयाच्वंगु दु । थनया धार्मिक ज्याय् बूबाहा:या गुरुजुपिं बिज्याका: पूजादि यानावयाच्वंगु दु । थनया संघयापिन्सं थ:पिनिगु लगंख्यलय् च्वंगु कचाबाहा:चाय् नं पालंपा: च्व:पा: फया: नित्यपूजा यानावयाच्वंगु दु । अथेहे गुंला लच्छि नामसंगीति ब्वनेगु चलन नं थन दु ।

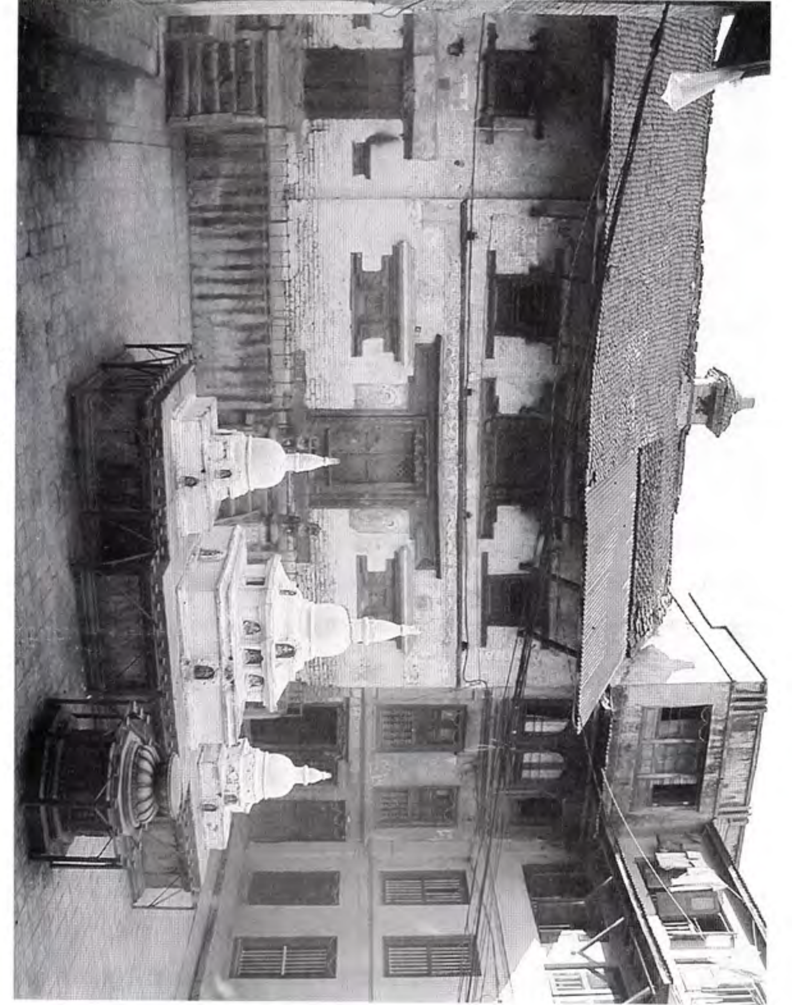
योकुबाहालय् दँय्दसं न्ह्याकाच्वंगु धार्मिक ज्याभ्व: थथे दु :–

१) चौछाये पूजा – कतिपून्ही ।
२) चैत्य बुसाधं, सिनख: गुथि – जेष्ठ शुक्ल सप्तमी ।
३) गुंला पारु – भाद्र शुक्ल प्रतिपदा ।
४) सं देपूजा – पौष शुक्ल दशमी ।

थुगु बाहा:या आयस्ता मदु ।

कचाबाहा:चा

१) सुखावतिप्रशाद विहार – यंकुलि बाहा: (केकुबाहा:) ।
२) रत्नगर्भ चैत्य विहार – लगंख्य: बाहा: ।

चक्रवर्ति महाविहार - ल्वाख: न:बाहा:

चक्रवर्ति महाविहार
ख्वाखः नःबाहाः

वर्तमान स्वरूप

यलया गुगुं मूबाहाःया रुपय् मखुसे थःगु हे स्वतन्त्र सघ दयेकाः विहारया धार्मिक ज्या पूवंका वयाच्वंगु बाहाः मध्यय् ख्वाखः नःबाहाः छगु न खः। थुगु बाहाः ईबाःबहीया न्हयःनेच्वंगु गल्लिं दुनेरिखे खुल्लागु थासय् स्थापना यानातःगु दु । लँया सिंइथयतुं स्थापना यानातःगु थुगु बाहाःया बाहाःछें लँस्वयां भतिचा च्वय् लानाच्वंगु दु । छतँ पलि नितँजाः याना दयेकातःगु थुगु बाहाःया मूःलुखाय् लिलया खापा छुनातःगु दु । बुत्तेदारगु थुगु मूलुखा जःखः याक्वभ्याः निपाः नं तयातःगु दु । मूलुखा न्ह्यःने त्वाथःया जवं खवं शारिपुत्र मौदगल्यायन भिक्षु निम्हसिगु चाचिं नं च्वयातःगु दु । थुगु मूलुखा फुसय् त्वःलं तयाःतगु मदु । लुखा फुसय् पञ्चबुद्धादि पिनिगु चित्र च्वयातःगु दु । देगःया न्हापांगु तल्लाय् दथुइ तःपाःगु व जवंखवं चीपाःगु निपाः भ्याः नापं याना स्वःपाः भ्याः छुनाः थ्वया क्वसंक्वसं च्यागः तुनासिं देगःया पौ फयेकातःगु दु । आय्पाः पलिं चिनातःगु थुगु पलिया च्वय् अःपायागु देगःचा छगः दयेकातःगु दु । थुगु देगलय् पूर्व स्वयाच्वंम्ह अक्षोभ्य बुद्ध छम्ह बाहाःच्चःया रुपय् स्थापना यानातःगु दु । देगःया न्ह्यःने प्रारम्भिक मल्लकालिन शैलि वःगु स्वंगः चैत्य स्थापना यानातःगु दु । थ्वया न्ह्यःने धर्मधातु मण्डल छगः नं नीस्वना तल । अथेहे लँया सिथय् मेगु छगः चैत्य नं तयातःगु दु । थनया बाहाःछेँ भ्वाथः जुइ धुंकल ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

ख्वाखः नःबहाःया स्थापना आदिया विषय नं छुंनं खँ मसिइ धुंकल । थुगु बाहालय् छुं नं अभिलेख खनेमदु । अथेनं थनया स्वंगः चैत्यं थुगु बाहाः मल्लकालया न्हापांगु चरण पाखे हे स्थापना जूवंगु जुइमाः ।

रितिथिति गुथि

चक्रवर्ति महाविहार, ख्वाखः नःबाहालय् न्हापा पञ्चस्थविरया व्यवस्था जुयाच्वंगु जुसां थौकन्हय् छम्ह जक आजु जुयाच्वंगु जुल । थन थुम्ह हे आजु व थनया च्याम्ह शाक्यसंघया दुजःपिं मुनाः संघमस्तयृत बन्दे लुइगु ज्या जुयाच्वंगु दु । थन नं संघयापिंसं थकालि कथं लच्छि लच्छि द्यःपाः फयाः नित्यपूजा आरतिपूजा याना वया च्वंगु दु । थन मेगु गुथि हनेमाःगु, बुसाधं यायेमाःगु आदि छुं नं मदु । गुलां बलय् स्तोत्रादि ब्वनेगु चलन दनि । थुगु बाहाःया छुं आयस्ता मदु ।

गवर्मपिन्थ विहार - मूबाहाः

गवर्मपिन्थ महाविहार
मूबाहा:

वर्तमान स्वरूप

यल, क्वा:बाहा:या न्हय्गू मू कचाबाहा: मध्यय् नं मूलगु कचाबाहा: 'गवर्मपिन्थ महाविहार, भूबाहा:' यात कयात:गु दु। यलया पिम्बाहालय् अवस्थित त:ग्व:गु चैत्य मूलयाना प्यर प्यकुने प्यंग: चैत्य स्थापना यानात:गु थासं पायृछि ल्यूने पाखे थुगु मूबाहा: स्थापना यानात:गु दु। थनया बाहा:लुखा दुने त:कूगु चक्कनाच्वंगु लाय् ब्वया दथुइ चैत्य छग: नीस्वनात:गु दु। थ्वया नापं नं हानं मेगु चैत्य छग: स्वनात:गु दु। थनया लाय्ब्वय् चिकं अप्पां सियात:गु दु। बाहा:लुखाया चुलंचू थुगु बाहा:या देग: छग: नं स्थापना यानात:गु दु। साधारण छतँ पलि स्वतँजा: याना दयेकात:गु थनया देगलय् मूलुखा दया: थ्वयां ज:ख: याक्व: भ्या: निपा: छुनात:गु दु। थनयाम्ह क्वा:पाद्य: पूर्व स्वयाच्वंम्ह अक्षोभ्य बुद्ध ख:। थन मूलुखा फुसय् त्व:लं मदु। देग:या न्हापांगु तल्लाय् दथुइ न्यापा: भ्या: तया: थ्वया जवंखवं मेगु निपा: तिकिभ्या: छुनात:गु दु। थ्वयां च्वय् संभ्या: तयात:गु दु। आय्पा पलि चिनात:गु थुगु देग:या पलिं च्वय् चैत्य आदि छुं नं तयात:गु मदु। थनया मूलुखा नापं ने.सं. ५६७ या शिलापत्र छपा: तयात:गु दु।

थुगु मूबाहा:लय् देग:या ज:रिखे पुलां पह:व:गु दिगीछेँ छखा दनात:गु दु। थुगु दिगी छेँय् थपाजु जूम्ह जन्मका:छिं बासयाना बिज्यायेमा:गु परम्परा दु। छतँ पलि स्वतँजा: याना दयेकात:गु थुगु दिगीया मूलुखा कलात्मक जुइक दयेकात:गु दु। नापं मूलुखा ज:ख: निपा: चिचीपा:गु भ्या: नं छुनात:गु दु। दिगीया न्हापांगु तल्लाय् दथुइ न्यापा: व जवंखवं निपा: भ्या: छुनात:गु दु। थ्वया च्वय् दथुइ स्वपा: जवंखवं छपा: छपा: खुल्लागु भ्या: छुना: पाता पलिं त्व:पुयातगु दु। थुगु दिगी थनयापिनि आगंछेँ ख:। थनया आगंछेँ व बाहा:छेँ भ्वाथ: जुइ धुंकल।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

मूबाहा:या उत्पत्ति एवं इतिहासया बारे छुं नं खँ सिइ मदु। थनहे दुगु 'थुगु विहारया नां गवर्मपिन्थ महाविहार' धका उल्लेख यानात:गु ने.सं. ५६७ अंकितगु

छपाः शिलापत्र नं जीर्ण जुयाच्वंगुलिं थुकिया वास्तविक खँ थुइके मफु । अथे नं थुगु शिलापत्रय् मूबाहाःया स्थापना कालया विषय च्वयातःगु जुइमाः । छाय्धाःसा थनया संघपिनि क्वातुक सम्बन्ध दुगु थुगु हे विहारया न्हयःने च्वंगु अशोक चैत्य (चिलंच्व चैत्य) भारतया सुल्तान समसुद्दिनं नेपालय् आक्रमण याःवःबलय् स्यंकावंगुयात ने.सं. ४७७ चैत्र शुल्क नवमीया दिनस मेघपालं जीर्णोद्धार याःगुया अभिलेखय् थुगु विहारया नां व थनयापिन्सं पूजा यायेगु धयागु खँ छुं नं मदु । यदि उगु इलय् हे मूबाहाः दये धुंकूगु जूसा अभिलेखय् छुं छुं खँ दुथ्याकीगु जुइ । चैत्य जीर्णोद्धार यायेधुंकाः चैत्यया पूजा व संरक्षणया लागी क्वाःबाहाःयात जिम्मा ब्यूवंगुयात लिपा थुगु संघयात संघ नीस्वनेगु आदि माःगु ब्यवस्था यानाः थनयापिन्त जिम्मा बियालि थनहे ने.सं. ५६७ स विहार नं नीस्वँवंगु जुइमाः । अथे नं थ्व अध्ययनया विषय हे तिनी ।

थनया मू चिबाहाः (चिलंच्वः चैत्य)या प्यकुने प्यंगः चैत्य स्थापना जूवंगुया बारे न्यने दु कथं बौद्ध परम्पराय् प्यम्ह भगवान काःवनेमाःगु (प्रदक्षिणा यायेमाःगु) चलन कथं प्यम्ह भगवानया प्रतीक कथं प्यंगः चैत्य स्थापना यानातःगु खः । प्यम्ह भगवान धायेबलय् श्रीस्वयम्भू, बौद्ध, नमोबुद्ध (नमरा) व वदेगांया भगवान् खः । सुं नं बौद्ध अनुयायीपिनि कारणबश प्यम्ह भगवानया थाय् वनेमफत धाःसा थुगु हे अशोक चैत्य सहित प्यंगः चैत्य पूजा यानाः प्रदक्षिणा यायेगु चलन दु । अथे हे यलय् सापारु कुन्हु प्यगंःथुर काः वनीबलय् थनया चैत्ययात दथुया चैत्यया रुपय् प्रदक्षिणा यायेमाःगु चलन दु, गुगु अद्यापि न्ह्यानावयाच्वंगु दु ।

रितिथिति गुथि

मूबाहाःयात 'मूलश्री विहार' कथं नं म्हसिहका वयाच्वंगु दु । थ्व हे मूलश्री विहारं लिपा मूबाहाः जूवंगु खनेदु ।

थुगु मूबाहाःया हे विशेषता कथं थन भिंनिम्ह आजु जुइमाःगु परम्परा दु । थनया थुपिं हे आजुपिं व थनया ४५ म्ह संघया दुजःपिं मुनाः थन द्यःपाः फयेगु, नित्यपूजा यायेगु, आजु लुइगु आदिया ज्या न्ह्याकाच्वंगु जुल । थनया आजुपिन्सं क्वाःबाहाःया निम्ह आजुपिनिगु समुपस्थितिइ थनया संघ मस्तय्त वन्दे लुइगु ज्या जुयाच्वंगु दु । थन प्यन्हू न्हयः विहारया क्वापाःद्यः आदिया थाय् ग्वय्दां तयेकाः पीसगं लुइपिन्त धलं दंकेमाःगु परम्परा नं दु । थनयापिनि वन्दे लुइगु ज्या थनया

क्वापाःद्यःया थाय् तलय् जुइसा होम यायेगु चिलंद्यः (अशोक चैत्य) या न्ह्यःने याइ । अथे हे पीसगं लुइगु धाःसा बाहाः द्यःया न्ह्यःने यायेगु चलन दु । थनयापिनि थकालि कथं अशोक चैत्यय् नं लच्छि लच्छि यंकं द्यःपाः फयाः अन नित्यपूजा यायेमाःगु चलन दु । थुम्ह हे अशोक चैत्यया प्रतिनिधि स्वरुपम्ह मूद्यः इल्हने सम्यक बलय् नं अन यंकेमाः । हानं थनया थपाजुयात नं इल्हने सम्यकबलय् विशेष स्थान बियातःगु दु । इल्हने सम्यक बलय् थनया थपाजुं भूमिशोधन यायेमाः । हानं थुम्ह हे थपाजुं मूबाहाः संघया आजुपिन्त नायः लुइगु, पञ्चथकालि लुइगु थ्यंक यानावयाच्वंगु दु । छत्रं कू आजुया निमन्त्रणाय् नं क्वाःबाहाःया भिम्ह आजुपिं सहित थनया थपाजु व अथःबाहाःया थपाजु नं बिज्यायेमागु परम्परा दु । थनया थपाजु हे थनया दिगीइ च्वनाः बिज्यानाः आगमय् नित्यपूजा, न्हकं यायेमाःगु परम्परा नं थन दु ।

थन न्ह्याकावयाच्वंगु गुथित थथे दु :–

१) संघभोजन – कार्तिक शुल्क दशमी ।
२) चौछाय् गुथि – आश्विन पून्ही ।
३) अशोक चैत्य बुसाधं (चिलंच्वः) – चैत्र शुल्क नवमी ।
४) लुँ गजुलिइ पुलंभुने गुथि – आषाढ कृष्ण प्रतिपदा ।
५) मूलद्यः पूजा – बैशाख पून्ही ।

थनया धार्मिक ज्या चलय् याना वनेत आयस्ता मगाः ।

द्वादशस्थविर आजुपिं

मूबाहालय् भिंनिम्ह आजुया ब्यवस्था जुयाच्वंसा थौंकन्हय् च्याम्ह आजुपिन्सं ज्याः चलय् याना वयाच्वंगु दु । मेपिं प्यम्ह नायः लुइगु क्रमय् दु । थनया च्याम्ह आजुपिं थथे खः :–

१) धर्मज्योति शाक्य । (५) बोधिरत्न शाक्य ।
२) तुसिं शाक्य । (६) वज्रराज शाक्य ।
३) योगराज शाक्य । (७) बुद्धरत्न शाक्य ।
४) त्रिरत्न शाक्य । (८) कुलरत्न शाक्य ।

आनन्ददेव संस्कारित

श्रीवत्स महाविहार

अथःबाहाः

वर्तमान स्वरूप

क्वाःबाहाःया मू कचाबाहाः मध्यय् मूलगु कचाबाहाः 'श्रीवत्स महाविहार, अथःबाहाः' नं खः । यल, नःबहीया खःरिखे च्वंगु गलिं दुने अथःबाहाः स्थापना यानातःगु दु । सफा जुया नं तःकू जुयाः चक्कनाच्वंगु थुगु बाहालय् छतँ पलि स्वतँ जाःगु देगः छगः स्थापना यानातःगु दु । थुगु देगःया मूलुखाय् लिलं भुनातःगु दु । मूलुखाया न्ह्यःने किसि आसन यानाच्वंपि ल्वहँया सिंह निम्ह दु । थनया मूलुखा जःखः लिलया ध्वाँय् निपू नं ब्वयेकातःगु दु । मूलुखां च्वय् लिलया त्वःलं तयाः उकी महावज्रसत्व मूलयानाः जवय् प्रज्ञापारमिता खवे षड्क्षेरी लोकेश्वरया मूर्ति तयातःगु दु । मूलुखां दुने थुगु बाहाःया क्वापाःद्यः पूर्वाभिमुख याना दनाच्वंम्ह मैत्रेय बोधिसत्व छम्ह स्थापना यानातल । मूलुखाया खवय् आर्यावलोकितेश्वरया मूर्ति नं तयातःगु दु ।

अथःबाहाःया देगःया न्हापांगु तल्लाय् दथुइ न्यापाः व जवंखवं तिकिभ्याः निपाः छुनातःगु दु । न्यापाः भ्याःया च्वसं सप्ततथागत (?) पिनिगु चित्र च्वयातःगु दु । देगःया मेगु तल्लाय् संभ्याः छुनाः थ्वयां जःखः निपाः तिकिभ्याः नं छुनातल । आय्पाः पौया पलिं च्वय् चीग्वःगु देगःचा छगः नं दु । बाहाःदेगःया खवय् थनया दिगी यागु भाग जुल । थुगु दिगीइ वनेगु मूलुखा फुसय् क्वापाःद्यःया थाय् च्वंगु नापं ज्वःलाःगु सियागु त्वःलं तयाः वयां च्वय् विमानभ्याः छुनातल । थ्वयानं च्वय् मेगु खुल्ला भ्याः छुनातल ।

अथःबाहाःया दथुलाक्क प्यम्ह नागं कुइकाः चैत्य छगः स्थापना यानातःगु दु । थ्वया नापं खागं छगः व धर्मधातुमण्डल छगः नं स्वनातःगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

अथःबाहाःया निर्माणकाल व इतिहासया बारे छुं नं धाये मफये धुंकल । थनया पुलांगु अभिलेख थन हे दुगु ने.सं. ८४२ यागु खः । थुगु अभिलेख बाहालय् ल्वहँतं

श्रीवत्स विहार - अथ:बाहा:

स्यूगु यागु खः । अथेहे मेगु ने.सं. ८७४ यागु आखः सिइमदुगु शिलापत्र छपाः नं थन दु ।

रितिथिति गुथि

अथःबाहालय् न्हयम्ह आजु जुइमाःगु परम्परा दु । थनया थुपिं हे आजुपिं व संघछि मुनाः थनया ज्याः न्ह्याकाच्वंगु दु । थन नं क्वाःबाहाःया न्याम्ह आजुपिनिगु समुपस्थितिइ थनया आजुपिन्सं संमस्तयत् वन्दे लुइगु यानावयाच्वंगु दु । अथेहे थनया थपाजुं नायः लुइगु ज्याः नं न्ह्याकाच्वंगु दु । थुगु संघय् थौंकन्हय् जम्मा संघ सदस्य १८ म्ह दु । थनया क्वाःपाःद्यःया थाय् थकालिं कथं लच्छि लच्छि द्यःपाः च्वनाः नित्यपूजा, आरतिपूजा यानावयाच्वंगु दु । थनया मेगु परम्परा अनुसार प्रत्येक बर्ष क्वाःपाःद्यः व थनया चैत्यय् समेत बुसाधं यायेमाःगु दु । अथेहे लुकुंचन्हे कुन्हु थन संदेपूजा (संभ्वय्) यायेगु चलन दु । थनया थपाजुं इल्हने सम्यक् कुन्हु गं थानाः वनेमाःगु परम्परा दु । क्वाःबाहाःया छत्रंकू आजुपिन्त निमन्त्रणा याइबलय् थनया थपाजु छम्ह नं बिज्याये माःगु परम्परा दु ।

थुगु विहारया ज्या चलय् यायेत आयस्ता छुं नं मदु ।

सप्तस्थविर आजुपिं

थन न्हयम्ह आजुपिं मध्यय् छम्ह आजु जुइगु ल्यनाच्वंगु दु । मेपिं खुम्ह आजुपिं थथे खः –

१) चिनिकाजि शाक्य ।

२) अष्टराज शाक्य ।

३) हिरारत्न शाक्य ।

४) पूर्णरत्न शाक्य ।

५) हर्षरत्न शाक्य ।

६) साहिला शाक्य ।

सुवर्ण विहार
इखाछेंबाहाः

वर्तमान स्वरूप

क्वाःबाहाःया मेगु मू कचाबाहाः खः 'सुवर्ण विहार, इखाछँ बाहाः' । थुगु बाहाः इखाछें त्वालय् स्थापना यानातःगु दु । तःकू जुयाच्वंगु चक्कंगु थुगु इखाछें बाहालय् छतँ पलि स्वतँ जाःयाना क्वापाःदेगः छगः स्थापना यानातःगु दु । थनया कलात्मक लिलया मूलुखाया जवंखवं निपाः याक्वःभ्र्याः छुनातगु दु । मूलुखा न्हयःने त्वाथः जःखः ल्वहंया सिंह निम्ह तयातःगु दु । अथेहे मूलुखाया खःरिखे स्वंगः माणे नं तया तःगु दु । मूलुखा फुसय् अक्षोभ्य मूलयाना जवंखवं प्रज्ञापारमिता षड्क्षेरी लोकेश्वरया धातु मूर्ति अंकितगु सिंया त्वःलं छपाः दु ।

देगःया न्हापांगु तल्लाय् दथुइ न्यापाः भ्याः व जवंखवं निपाः भ्याः छुनातःगु दु । थनया चीपाःगु निपाः भ्याः च्वय् वज्रपाणी व रत्नपाणिया चाचिं नं च्वयातःगु दु । अथेहे न्यापाः भ्याः च्वय् पञ्चबुद्ध दथुइ तयाः जवय् तारा व नामसंगीति खवय् तारा व लोकेश्वरया मूर्ति चाचिं नं च्वयातःगु दु । थ्वयां च्वय्या तल्लाय् दथुइ तःपाःगु जवंखवं चीपाःगु खुल्ला भ्याः स्वपाः छुनातःगु दु । देगःयात आय्पा पलिं चिनाः पलिइ चैत्य छगः तयातःगु दु । थ्वया नापं चैत्यया गजू छुनातःगु देगःचा छगः दयेकाः पुल थकयातःगु दु ।

इखाछँ बाहालय् लिच्छिवि पहःवःगु चैत्य छगः, अशोक चैत्य छगः व धर्मधातु मण्डल छगः नीस्वनातःगु दु । थनया देगः नापं च्वंगु भाग दिगीया रुपय् छ्यलातल ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

थुगु बाहाःया बारे तथ्य खँ मसिइ धुंकूगु दु । थनया देगःया खवय् ने.सं. ८२९ या ताम्रपत्र छपाः तानातःगु दु । अथेहे थुगु वाहाःया कचाबाहाःचा आनन्द वाहालय् च्वंगु ने.सं. ५३५ यागु ताम्रपत्रय् इखाछँया वज्राचार्य आल्को हिटि जीर्णोद्धार याःगु खँ उल्लेख जुयाच्वंगु दु ।

सुवर्ण विहार - इखाछेंबाहाः

ह्तिथिति गुथि

इखाछेँ बाहालय् भिम्ह आजु जुइमा:गु परम्परा दु । भिम्ह आजुपिनिगु नेतृत्वय् संघया दुज:पिं मुना: थनया धार्मिक ज्याभ्व: पूवंकाच्वंगु जुल । थुगु संघय् वज्राचार्य व शाक्य याना जम्मा १२९ संघ सदस्य दु । थन नं क्वा:बाहा:या दश स्थविर आजुपिनिगु समुपस्थितिइ थनया आजुपिन्सं संमस्तयत वन्दे लुइगु, वज्राचार्य पिन्त आचार्य लुइगु, आजुतँय्:थ्यंपिन्त नाय: लुइगु, पञ्चथकालि लुइगु, थपा: त्वयेगु, चक्रेश्वर लुइगु याना वयाच्वंगु दु । वन्दे लुना: थकालि कथं द्य:पा: च्वनेगु, द्य:ख्य: चायेकेगु, नित्यपूजा आरति पूजा यायेगु, गुथि हनेगु यानाच्वंगु दु। अथेहे आचार्य गुथि हनेगु, बुसाधं यायेगु, संदेपूजा यायेगु नं जुयाच्वंगु दु ।

कचाबाहा:चा

आनन्द विहार – आनबाहा:चा ।

चैत्यवर्ण विहार
मिच्छुबाहाः

वर्तमान स्वरुप

क्वाःबाहाःया कचाबाहाः मध्यय् वन्दे लुइमाःगु मू कचाबाहाः मध्यय् 'चैत्यवर्ण विहार, मिच्छुबाहाः' छगू नं खः । थुगु बाहाः क्वाःबाहाःया ल्यूने इलाननिइ स्थापना यानातःगु दु । थुगु हे थासय् क्वाःबाहाःया मेगु मू कचाबाहाः द्वारिकाबाहाः छगू नं स्थापना यानातःगु दु । मिच्छुबाहाःयात गनं गनं भिच्छुबाहाः कथं नं उल्लेख यानातःगु दु । थुगु बाहाःया बाहाःछेँ थनया गृहस्थीपिनिगु छेँ नापं स्वानाच्वंगु दु । थुगु द्यःछेँ अथवा देगःया मूलुखा कलांपूर्ण जुयाच्वंगु दु । थुगु हे मूलुखा दुने उत्तराभिमुखम्ह क्वाःपाःद्यः, चैत्य धारण यानाच्वंम्ह बोधिसत्व, छम्ह स्थापना यानातःगु दु । थनयापिन्सं थुम्ह क्वाःपाःद्यःयात चैत्यधारी बोधिसत्व धायेगु याना वयाच्वंगु दु । लुखाया थखलुइ त्रिरत्न व खापाय् चैत्य अंकित यानातःगु दु । मूलुखा फुसय् लिलया त्वःलं छपाः तयातःगु दु । थुगु त्वःलनय् द्यः मदये धुंकल । थनयापिनि धापु कथं त्वःलंया द्यः खुयायंके धुंकल । मूलुखा जःखः माणे तयातःगु दु । मूलुखा फुसय् त्रिखाभ्याः छपाः छुनाः थ्वयां च्वय् जःखः भिक्षुनिम्ह तयाः दथुइ चैत्य धारण यानाच्वंम्ह बोधिसत्व अंकितगु सिंया त्वःलं छपाः तयातल । थ्वयां च्वय् विमानभ्याः छपाः छुनातःगु दु ।

मिच्छुबाहाःया न्ह्यःने छचालं बुद्ध बोधिसत्वादि पिनिगु मूर्ति अंकित यानातःगु तःग्वःगु चैत्य छगः स्थापना यानातःगु दु । थ्वया न्ह्यःने धर्मधातुमण्डल छगःनं स्थापना यानातःगु दु ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमि

मिच्छुबाहाःया स्थापना काल व निर्माताया विषय छुं नं मसिइ धुंकल । थनयापिनि धापू कथं क्वाःबाहाःया क्वाचपाल द्यः यलय् हयेत कुबियाहःपिं थुपिं हे संघयापिं खः । थुकीया प्रमाण स्वरुप थुगु संघयापिन्सं कुबिइत छ्यःगु न्वःयात श्रद्धापूर्वक थःपिनि आगंमय् तयाः पूजा याना वयाच्वंगु दु धाइ । थनयापिनिगु

चैत्यवर्ण विहार - मिच्छुबाहाः

त:ग्व:गु चैत्यय् ने.सं. ८०७ या अभिलेख कियात:गु दु। थुगु अभिलेख थनया चैत्य जीर्णोद्धार सम्बन्धियागु ख:। थनहे हानं थुगु चैत्यय् सुवर्णया दहलूपा: त:गुया ने.सं. ८०९ या अभिलेख नं कियात:गु दु। हानं चैत्यवर्ण विहारय् त्व:लं त:गु ने.सं. १०३७ यागु अभिलेख नं थन हे कीया तयात:गु दु।

रितिथिति गुथि

मिच्छुबाहालय् थनया पञ्चस्थविर आजुपिनिगु नेतृत्वय् थनया ८४ म्ह संघया दुजपिं मुना: थन यायेमा:गु ज्या तालाका वयाच्वंगु दु। थन नं क्वा:बाहा:या आजुपिनिगु समुपस्थितिइ वन्दे लुइगु ज्या जुयाच्वंगु दु। थुपिं चैत्यय् वन्दे लुइपिं जुया: थुमित: चैलक वन्देजु (चिबाहा: वन्देजु) धायेगु याना वयाच्वंगु दु। थनया थपाजुं पाखें नाय: लुइगु ज्यानं जुयाच्वंगु दु। संघयापिन्सं लच्छि लच्छिया ल्याखं थ:पिनि द्य:या थाय् थकालिं कथं द्य:पा: फयेमा:गु चलन दु। थन द्य:ख्य: चायेकेगु, नित्यपूजा यायेगु नं जुयाच्वंगु दु। थनयापिनि आश्विन कृष्ण अष्टमी कुन्हु क्वापाद्य:या बुसाधं याना संभ्वय् नयेमा:गु चलन दु। अथे हे कतिपुन्ही कुन्हु चैत्यया बुसाधं याना वयाच्वंगु दु।

थनया संघय् ज्या चलय् यानांवनेत आयस्ता मदु।

पञ्चस्थविर आजुपिं

१) हर्षबहादुर शाक्य।
२) आशाभाइ शाक्य।
३) कुलबहादुर शाक्य।
४) चैत्यराज शाक्य।
५) भाइरत्न शाक्य।

द्वारिका विहार

द्वारिका बाहाः

वर्तमान स्वरूप

क्वा:बाहा:या मू कचाबाहाः मध्यय् छगु जुयाच्वंगु "द्वारिका बाहा:" क्वा:बाहा:या ल्यूने, क्वा:बाहा:यात हे थिइक दयेकात:गु दु । मिच्छुबाहा:या ज:रिखे लानाच्वंगु थुगु बाहा:यात थनया वैद्यपिनिगु बाहाः जुया: वैद्यबाहाः नं धायेगु यानावयाच्वंगु दु । थुगु बाहा:या मूलुखा कलात्मक जुयाच्वंगु दु । मूलुखाया थखलुइ त्रिरत्नया मूर्ति अंकित यानात:गु दुसा थ्वयां च्वय् प्रज्ञापारमिताया मूर्ति अंकित यानात:गु दु । मूलुखाया फुसय् दथुइ वैरोचन, जवय् अमिताभ व खवय् अमोघसिद्धि तथागतपिनिगु मूर्ति अंकितगु सिंया त्व:लं छपा:नं तयात:गु दु। मूलुखां च्वय् त्रिखाभ्र्या: छपा: नं छुनात:गु दु । थुगु बाहा:या द्य:छेंय् पश्चिम स्वका: ल्वहंयाम्ह अमिताभ बुद्ध छम्ह स्थापना यानात:गु दु । थ्वयां न्ह्य:ने चैत्य छग: नं स्वनात:गु दु ।

द्वारिका विहारया बारे छुं नं मसिइ धुंकल । थनयापिनि नं न्याम्ह आजुया व्यवस्था याना वन्दे लुइगु ज्या जुयाच्वंगु दु। संघयापिनि पालंपा: द्य:पा: फयेगु याना थन नित्यपूजानं जुयाच्वंगु दु । अथेहे थन धञ्जल्या: कुन्हु बाहा:द्य:या व कातिपुन्ही कुन्हु चैत्यया बुसाधं यायेगु चलन नं दु । थुगु बाहा:या आयस्ता मदु ।

थौंकन्हय् थन स्वम्ह आजुपि दु :–

१) शंकर वैद्य ।

२) साहिला वैद्य ।

३) महारत्न वैद्य ।

द्वारिका विहार - द्वारिकाबाहा:

सन्दर्भ ग्रन्थ

नेपालभाषा

१. **वज्राचार्य धनवज्र** – **लिच्छविकालको अभिलेख**, कीर्तिपुर, नेपाल तथा एसियालि अध्ययन केन्द्र, २०३० ।

२. **वज्राचार्य बद्रीरत्न (सं.)** – **श्री स्वयम्भू महापुराण**, जोगराज शाक्यवंश, ओकुबहाल, महाबौद्ध, ललितपुर, ने.सं. १११९ ।

३. **वज्राचार्य सूर्यमान** – **रत्नाकर महाविहारया संक्षिप्त परिचय**, धुसः ज्यासः, यल, ने.सं. १११६ ।

४. **वज्राचार्य हेराकाजि** – **यशोधर महाविहार संघ छगू अध्ययन**, २५३७ औं बुद्धजयन्ती समारोह समिति, बुबाहाः, यल, ने.सं. १११३ ।

– **गुइतःया बहीविहार संघ**, दीपावति पुस्तकालय, यल, ने.सं. १११९ ।

५. **शाक्य, धर्मरत्न** – **हिरण्यवर्ण महाविहारया संक्षिप्त परिचय**, हिरण्यवर्ण महाविहार सुधार समिति., यल, ने.सं. १११२ ।

६. **शाक्य, मोतिराज** – **श्रीवत्छ महाविहार : छपुलु**, स्वांयापून्ही लुमन्ति पौ, बुद्धजयन्ति, यल, बु.स.२५३५ ।

७. **शाक्य, हेमराज** – **स्वयम्भू महाचैत्य**, स्वयम्भू विकास मण्डल, यँ, ने.सं. १०९८ ।

– **सम्यक् महादान गुथि**, जगतधर तुलाधर, यँ, ने.सं. ११०० ।

– **नेपाल बौद्ध विहार व ग्रन्थ सूचि**, धर्मोदय सभा, यँ, ने.सं. १०७६ ।

– **अक्षेश्वर महाविहार, पूच्व छगू अध्ययन**, बौद्ध विहार संघ, यल, ने.सं. १११५ ।

- **रक्षेश्वर महाविहार, पूच्व क्वथुबहिया संक्षिप्त परिचय**, हेमवज्र शाक्य, पूच्व, यल, ने.सं. १११८ ।
- **श्री वैश्रवर्ण महाविहार, गुजिबाहाःया संक्षिप्त इतिहास**, बुद्धजयन्ती समिति, यल, बु.सं. २५२९ ।
- **मयूरवर्ण महाविहारया संक्षिप्त इतिहास**, मयूर वर्ण महाविहार टोल सुधार समिति, यल, ने. सं. १११८ ।
- **श्री रुद्रवर्ण महाविहार स्थित तालपत्र-अभिलेख**, बुद्धजयन्ती समिति, बु.सं. २५२४ ।
- **श्री रुद्रवर्ण महाविहार-छगू परिचय**, बुद्धजयन्ती समारोह समिति, यल, बु.सं. २५३८ ।
- **श्री हिरण्यवर्ण महाविहार स्थित पिण्डपात्र-अभिलेख**, भक्तबहादुर धाख्वा, यल, ने.सं. ११०० ।
- **लोककीर्ति महाविहार काष्ठकलाया बुद्ध जीवनी सचित्र परिचय**, बुद्ध जयन्ती स. स., यल, बु.सं. २५४३ ।
- **कामुकनाम महाविहार, ख्वाय्‌बही-थ्वया संक्षिप्त परिचय**, सानुकाजि शाक्य, ने. सं.११२० ।
- **चैत्यया आत्मकथा**, बेखाराज वज्राचार्य, वनगत, यल, ने.सं.१११३ ।

८. शाक्य हेमराज व टि.आर.वैद्य – **सम्पादक, मेडियवल नेपाल, कोलोफोनस् एण्ड इस्क्रिप्सन्स**, वैद्य, काठ्माण्डौं, इ.सं. १९७०

नेपाली भाषा

१. **राजवंशी, शंकरमान (सं.)** – **भूमिसम्बन्धी ताडपत्र–तमसूक भाग १**, राष्ट्रिय अभिलेखालय, काठमाण्डौ वि. सं. २०४० ।
– **नेपाल लिपि विकास**, कैलाश प्रकाशन, काठमाण्डौ, वि.सं. २०३१ ।

२. **शाक्य, रत्नसुन्दर** – **बौद्ध जगतका स्मरणीय व्यक्तिहरु, भाग२** मानदास लुमन्ति प्रकाशन, यें, वि.सं. २०५० ।

३. **त्रिपाठी, डा. वासुदेव व मेमेपिं** – **नेपाली बृहत् शब्दकोश**, राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, काठ्माण्डौ, २०४० ।

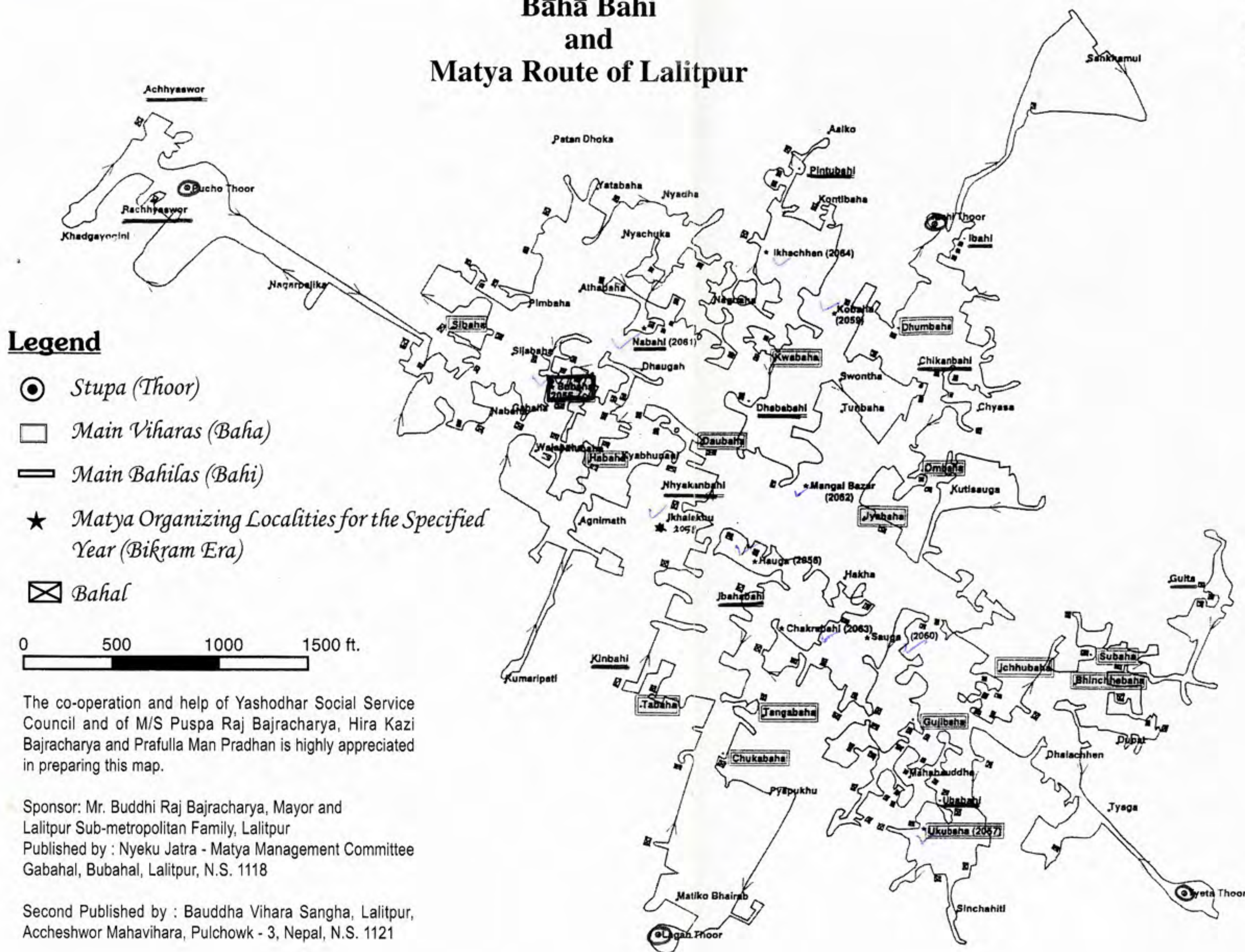
हिन्दि

१. **सांकृत्यायन, राहुल** – **तिब्बत में बौद्धधर्म, किताव महल एजेन्सीज**, इलाहवाद, ई.सं.१९९६ ।

अंग्रेजी भाषा

1. **Bangdel, Lain S.** - **Stolen Images of Nepal,** Royal Nepal Academy, Kathmandu, 1989.
2. **Gutschow, Niels** - **The Nepalese Chaitya 1500 years of Buddhist Votive Architecture in the Kathmandu Valley,** Axel Menges Stultgart, London, 1997.
3. **Lock, John K.** - **Buddhist Monasteries of Nepal,** Sahayogi Press Pvt. Ltd., Kathmandu, 1985.
4. **Regmi, D.R.** - **Medieval Nepal,..**
5. **Tiwari, Sudarshan** - **Pattern of settlements in the Kathmandu Vallley in Ancient Period,** Unpublished Ph. D. thesis, Tribhuvan Universiy, Kathmandu, 1995.
6. **Wright, Daniel** - **History of Nepal,** Low price publications, Delhi, 1990.

Bāhā Bahī and Matya Route of Lalitpur

The co-operation and help of Yashodhar Social Service Council and of M/S Puspa Raj Bajracharya, Hira Kazi Bajracharya and Prafulla Man Pradhan is highly appreciated in preparing this map.

Sponsor: Mr. Buddhi Raj Bajracharya, Mayor and Lalitpur Sub-metropolitan Family, Lalitpur
Published by : Nyeku Jatra - Matya Management Committee Gabahal, Bubahal, Lalitpur, N.S. 1118

Second Published by : Bauddha Vihara Sangha, Lalitpur, Accheshwor Mahavihara, Pulchowk - 3, Nepal, N.S. 1121